

Hana HABJAN
Alenka HREN MEDVED
Gorazd STARIHA
Irena CELIN
Stanislav JUŽNIČ

CENA: 11 €

leto XXIII, št. 2, 2016

ISSN 1318-2498

ZGODOVINA ZA VSE
VSE ZA ZGODOVINO

ZGODOVINA ZA VSE, leto XXIII, št. 2, 2016

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Hana Habjan

Čokoladna juha in pribor v etuiju

5

Vpogled v kulturo obedovanja v 18. stoletju na Kranjskem

SCHOKOLADENSUPPE UND DAS BESTECK IM ETUI

Ein Einblick in die Esskultur im Land Krain im 18. Jahrhundert

Alenka Hren Medved

Edina budilka je detece moje, ki sanje spodi kadar koli zapoje. Dovolj je le jok, dovolj droben stok – o Bog! pa iz postelje vrže te majhen otrok.

15

Prva leta družinskega življenja Johanna Gabriela Seidla v Celju 1829–1832

DER KLEINE WECKER ABER IST MEIN – KIND / DER WECKT MICH ZUVERLÄSSIG UND GESCHWIND./

EIN LAUT, EIN SCHREI, – SO IST ES MIR GENUG:/ WEISS GOTT! ER KENNT DEN RECHTEN GLOCKENZUG.

Die ersten Jahre des Familienlebens von Johann Gabriel Seidl in Celje/Cilli 1829–1832

Gorazd Stariha

»Bledi kot zid lazijo pogorelci po vasi brez doma, brez obleke, brez živeža!«

27

O maščevalnih požigih v predmarčni dobi.

»BLEICH WIE DIE WAND SCHLEICHEN DIE ABBRÄNDLER DURCH DAS DORF, OHNE HEIM, OHNE KLEIDUNG, OHNE LEBENSMITTEL!«

Über Brandstiftungen aus Rache im Vormärz

Irena Celin

»Kmalu ne bo po naših vaseh dekleta, da ne bi znalo na bukvice moliti!«

40

Razvoj in pomen dekliškega šolstva pod Avstro-Ogrsko: primer samostanske dekliške šole de Notre Dame v Trnovem pri Ilirski Bistrici

»BALD WIRD ES IN UNSEREN DÖRFERN KEIN MÄDCHEN MEHR GEBEN, DAS NICHT MIT HILFE VON BÜCHLEIN BETEN KÖNNTE!«

Zur Entwicklung und Bedeutung des Mädchenschulwesens in Österreich-Ungarn am Beispiel der Klosterschule de Notre Dame in Trnovo bei Ilirska Bistrica

Stanislav Južnič

Spodnještajerski in prekmurski jezuitski matematiki in fiziki

67

LOWER STYRIAN AND PREKMURJE JESUIT MATHEMATICIANS AND PHYSICISTS

S knjižne police

Aleksander Žižek

Vase, nase in podse

82

Tone Kregar

Umori na slovenskem podeželju

84

Anja Prša

#dekade90

86

Matej Ocvirk

»Ko bom velik, bom pa lopof«

87

Hana Habjan

Čokoladna juha in pribor v etuiju

Vpogled v kulturo obedovanja v 18. stoletju na Kranjskem

HABJAN Hana, mag., arhivist, Zgodovinski arhiv
Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

929.7: 392.8"17"
929.7:642"17"

ČOKOLADNA JUHA IN PRIBOR V ETUIJU

Vpogled v kulturo obedovanja v 18. stoletju na Kranjskem

Prispevek obravnava razvoj prehranjevanja plemstva v Habsburških deželah in na Kranjskem v 18. stoletju in temelji na analizi zapuščinskih inventarjev plemstva na Kranjskem, nastalih v obdobju 1771–1780. V prispevku je prikazana razširjenost uporabe različnih materialov jedilnega posodja in posodja za različne vrste toplih pijač, kakor tudi jedilno okolje kranjskega plemstva. Hkrati je prikazan še način obedovanja oziroma serviranja hrane in razlike med različnimi načini postrežbe ter različnimi omizji, obenem pa še kratek vpogled v kuharske knjige.

Ključne besede: jedilna kultura, plemiška kultura, 18. stoletje

HABJAN, Hana, MA, Archivist, Historical Archives
Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

929.7: 392.8"17"
929.7:642"17"

CHOCOLATE SOUP AND CUTLERY IN A CASE:

The Culture of Eating in 18th-century Carniola

The article describes the development of eating habits among Carniolan nobility in the 18th century and is based on an analysis of heritage inventories in Carniola between 1771 and 1780. The author shows what cutlery, kitchenware materials and vessels for various warm drinks were used by Carniolan nobility. In addition, dining and food serving methods are presented, together with the differences among the various serving methods for individual guests; an insight into cookery books is also provided.

Key words: eating culture, noble culture, 18th century

Lady Mary Wortley Montague je leta 1716 ob obisku Dunaja in opazovanju navad dunajske plemiške družbe takole opisala prizore iz jedilnic dunajskih palač: »Imela sem že to čast, da sem bila povabljena na obedovanje k več najuglednejšim ljudem in moram priznati, da se dober okus in razkošje njihovih miz ujemajo z njihovim ostalim pohištvo. Več kot enkrat so mi postregli z različnimi mesnimi jedmi, serviranimi na srebrnem posodju, z dobro prilogo, in ustreznim desertom postreženim v najboljšem porcelanu.«¹ V tistem obdobju je kuhanje še vedno spadalo v isti sklop kot medicina, dietetika in higiena. Šele leta 1764 je kuhanje v drugem zvezku dela *Traité des livres rares* prvič označeno kot umetnost. Jean-Baptiste-François Née de la Rochelle ter Belin Jr. sta vplivala na to, da je kuhanje leta 1776 pridruženo aristokratskim dejavnostim, kot so sabljanje, ples, lov ter jahalne spretnosti.²

Na področju kuharstva so knjige do srede 18. stoletja vsebovale predvsem opis priprave posameznih jedi, medtem ko so bile količine sestavin pogosto popolnoma odsotne. Razlog je deloma možno pripisati profesionalnosti uporabnikov. V drugi polovici 18. stoletja pa so kuharske knjige postajale čedalje bolj podrobne zaradi širjenja kroga uporabnikov. Tako na primer *Wienerisches bewährtes Koch=Buch* vsebuje natančno določene količine sestavin ter tudi časovne okvirje za pripravo jedi. Ta dela so postala pomemben del t.i. »Hausvater« literature, ki se od srede 17. pa do konca 18. stoletja oblikuje predvsem na Nemškem. Med temeljna dela kuharske umetnosti 18. stoletja po Bogataju spadajo *Neue Saltzburgische Koch-Buch*, izpod peresa Conrada Haggerja iz leta 1719; izjemno uspešno delo, ki je bilo posebej cenjeno pri cesarici Mariji Tereziji, *Bewehrtes Koch-buch* Leopolda Kaliwode iz leta 1749 ter skoraj identično delo *Wienerisches bewährtes Koch-Buch* avtorja Ignaza Gartlerja izdano leta 1772 (izdano je bilo vsaj že leta 1768) in je predstavljalo standard vse do leta 1800. Slovensko ozemlje je bilo najbolj pod vplivom srednje in jugovzhodne Evrope, predvsem kar se tiče srednjih in višjih družbenih skupin, pri čemer je treba upoštevati, da je bilo njihovo število majhno. Vplive Bogataj pripisuje posledici intenzivnega naseljevanja v 18. stoletju, ki je vplivalo na nastanek »razpoznavnega evropskega kulinaričnega območja«.³

Na drugem koncu Evrope – v Angliji – se med kuharskimi knjigami že v prvi polovici 18. stoletja (stoletju, ki ga mnogi pojmujejo kot obdobje najboljše podeželske kuhinje) pojavi žanr »dvornih« kuharskih knjig, ki so jih napisali profesionalni kuharji in so bile namenjene elitni klienteli. Oddaljijo se od splošnih kuharic, ki so vsebovale tudi medicinske nasvete, avtorji pa imajo do francoske kuhinje ambivalenten odnos, po mnenju Mennella pa so njihovi recepti predvsem variacije tradicionalne angleške kuhinje. Kmalu pa so jih pričele nadomeščati kuharske knjige, ki so naslavljale predvsem višji srednji sloj in služinčad, iz njih pa je poleg ekonomičnega gospodinjstva možno razbrati sicer zelo poenostavljene in asimilirane francoske recepte. Mennell poudarja, da so francoske kuharske knjige iz druge polovice 18. stoletja namenjene izključno meščanskim uporabnikom, ne glede na to pa strogo sledijo dvorni tradiciji. Družbena stratifikacija razvidna iz njihove kuhinje pa je veliko manj prisotna v angleški kuhinji oziroma kuharskih knjigah.⁴ Po Bogataju se je francoska kuhinja uveljavila ter ohranila dominanco zaradi spoštovanja takratnih sodobnosti. V 18. stoletju se francoska kuhinja vrača k osnovnim okusom in pušča prevlado začimb, ki ustvarjajo nasprotujoče si okuse. V vzhodnih, severnih in srednjeevropskih deželah (od Nemčije, Holandije, Rusije in Poljske) pa še naprej prevladuje konservativizem z izrazitimi okusi jedi.⁵

Ampak na začetku se posvetimo prostoru, kjer se je ves konzumacijski postopek sploh odvijal. Prostor, namenjen obedovanju je še sredi 18. stoletja podvržen hierarhičnemu razlikovanju med vladarji in višjim plemstvom na eni strani in nižjim na drugi. Moser je v svojem delu *Teutsches Hof-Recht* pravico do uporabe izraza *Tafel* pripisal izključno prvim, opozoril pa je na vztrajno (in samovoljno) rabo istega izraza pri ostalem plemstvu.⁶ Ko se iz evropskega okvirja prestavljamo na Kranjsko, lahko tej trditvi pritrdimo, saj lahko to opazimo tudi ob pregledu popisanih prostorov v analiziranih inventarjih kranjskega plemstva, nastalih v obdobju med 1771–1780.⁷ Zapuščinski inventarji kranjskega plemstva so temeljni vir obravnave pričujočega članka.

⁴ Mennell, *All manners of food*, str. 83, 88–89, 95, 98, 100.

⁵ Bogataj, »Prva kuharska knjiga v slovenščini«, str. 8–9.

⁶ »Eine Privat=Person von Adel, die mit keinem sehr hohen Character versehen ist, hat keine Tafel, sondern man ist nur bey ihr zum Essen, man speißt bey ihr. Weil aber der unmittelbare Reichs=Adel es Königen, Fürsten und Grafen überall gleich thun will, so finden sich auch wohl affectirte Leute unter ihnen, welche von Tafel sprechen will.« Moser, *Teutsches Hof-Recht*, 2. Bd., str. 497.

⁷ Zapuščinski inventarji se nahajajo v Arhivu Republike Slovenije v Zbirki zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani s signaturo SI AS 309. Iz obdobja 1771–1780 obstaja 106 inventarjev pokojnikov posvetnega plemiškega porekla in so predmet sledeče analize.

¹ »I have already had the honour of being invited to dinner by several of the first people of quality, and I must do them the justice to say, the good taste and magnificence of their tables very well answer to that of their furniture. I have been more than once entertained with different dishes of meat, all served in silver, and well dressed, the desert proportionable, served in the finest china.« Wortley Montague, *Letters of Lady Mary*, str. 19.

² Flandrin, Montanari, *Food: A Culinary History*, str. 431.

³ Bogataj, »Prva kuharska knjiga v slovenščini«, str. 13, 23, 26, 37.

Namizni nastavek, zelenkasto glazirana kamenina
(Foto: Boris Farič, hrani: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož)

Za jedilnico je v rabi izraz *Tafel Zimmer*, ki je hkrati najpogosteje omenjen namenski prostor. Navedena je v kar 11 od 13 inventarjev, kjer je bil popis izveden po prostorih, pri čemer pa jedilna miza ni vedno postavljena v jedilnico, temveč v njej pogosto najdemo drugačen inventar, med drugim postelje ali sprejemno pohištvo. Jedilna miza je očitno po okusu gospode romala v drug prostor. Prostori, ki so dejansko namenjeni obedovanju, lahko poleg jedilnih miz vsebujejo še zofe, naslanjače in igralne mize – kar prostoru razširja njegove funkcije na prostor igre, počitka, ugodja oziroma »prostor, [ki] omogoča prožno in spremenljivo oblikovanje družabnosti in socialnih interakcij«. ⁸ Opis jedilnice pl. Bonazzijev na gradu Krupa razkriva, da je v prostoru poleg 2 goldinarja vredne jedilne mize iz mehkega lesa še »1 Beth Staat Von Harten Holz (1 gld)«, kredenca iz mehkega lesa (»1 Spenck Kasten Von waichen Holz Ruiniert (34 kr)«, omara z dvema predaloma iz trdega lesa in »12 Spiegl Sessel mit grünen Tuch überzogen Sehr alt zusammen 8 f.« ⁹ *Beth Staat* tu verjetno zaznamuje ležišče, ki so ga lahko uporabljali kot sedežno pohištvo.

Specializiranost prostorov pride bolj do izraza v dveh, obedom namenjenih prostorih Franca Karla grofa Liechtenberga v dvorcu na Praprečah: veliki je-

dilnici (»grossen Tafl Zimmer«), ki je vsebovala veliko »popolnoma uničeno« jedilno mizo (»Ein großer ganz ruiniertes Speiß-Tisch Von weichen Holz«) in 19 z usnjem prevlečenih naslanjačev, na stenah pa je viselo 12 velikih slik z zgodovinskimi prizori, 6 krajinskih slik in 2 tihožitji s cvetjem (»12 große History Stuckh, 6 kleine Landschaften, und zwey Blumen Stuckh«). ¹⁰ V manjši jedilnici (»Tafl Zimmer«) pa so poleg jedilne mize (»Speiß Tisch«) zavedli še 9 stolov z usnjeno prevleko, dva predalnika, kredenco, »Nachtzeug Kastl«; stensko opremo pa so sestavljale 2 slike z bojnimi prizori (»Ein Feld, und Schlacht Stuckl«), 4 slike tihožitja s sadjem, portret in 5 navadnih slik (»5 andere Ord. Stück«). ¹¹

Prostor namenjen obedovanju je variiral tako glede na vrsto obedovanja (slavnostno, javno, zasebno oziroma družinsko) kot tudi na letni čas. Poleti so tako za obedovanje uporabljali hladnejše prostore, med drugim oranžerijo in *grotto*. Na Dunaju in podeželju je cesar za zasebno in javno obedovanje uporabljal »Rath=Stube« in »Ritter=Stube«. ¹²

Jedilna miza predstavlja osnovo za eno najpomembnejših družabnih dejavnosti – obedovanje. Popisovalci v inventarjih redno razlikujejo med namenskostjo miz in njihovo obliko. Omembe oblike (*langlichte Tisch*, *rundes Tisch*, *viereckigtes Tisch*) in namenskosti miz (*Spiel Tisch*, *Speis Tisch*, *Nacht Tisch*) nakazujejo, da je miza s svojo obliko in funkcijo igrala pomembno vlogo v funkcionalnosti prostora. Nedefinirane oblike in hkrati funkcije miz so redke. Štuhec je pokazal, da so se spremembe v hierarhičnosti družbe odrazile v jedilni kulturi s spremembo oblike mize iz dolge pravokotne v ovalno. ¹³ Pri Antonu Petru pl. Abramspergu, poštnemu mojstru v Vipavi, so popisovalci »In dem Tafel Zimmer« našli ovalno jedilno mizo iz trdega lesa (1 gld 8 kr), 2 polkrožni mizi (20 kr), staro kredenco (1 gld 25 kr), zelo staro skrinjo (45 kr), star z usnjem prevlečen naslanjač (30 kr), 5 starih raztrganih »Sesseln« prekritih z usnjem (30 kr) in staro železno stensko uro (4 gld). ¹⁴

V navodilih oskrbnika gospodinjji leta 1779 na gradu Brdo pri Kranju med drugim najdemo napotke o pripravi mize za obedovanje. Če je družina obedovala sama

¹⁰ ARS, SI AS 309, ZI, šk. 65, fasc. XXX, lit. L, št. 90, str. 45, 56.

¹¹ *Ibid.*, str. 44, 54.

¹² Moser, *Teutsches Hof-Recht*, 2. Bd., str. 518.

¹³ »Oblika mize, njena ovalnost, pa nakazuje razbijanje strogo hierarhiziranih vzorcev sedenja in občevanja, ki so značilni za dolge pravokotne mize s častnimi mesti, kjer oddaljenost od gostitelja ali osebe z največjim prestižem [le-ta sedi na sredi zgornjega daljšega dela mize] iz omizja določa trenutni status posameznega povabljenca. Za ovalno, zlasti pa seveda okroglo mizo, so sedeči v bistveno bolj enakopravnem položaju [...]« Štuhec, *Besede, ravnanja in stvari*, str. 211.

¹⁴ ARS, SI AS 309, ZI, š. 6, fasc. IV, lit. A, št. 91, str., str. 28.

⁸ Štuhec, *Besede, ravnanja in stvari*, str. 210.

⁹ ARS, SI AS 309, ZI, š. 13, fasc. VII, lit. B, št. 86, str. 9.

z enim oziroma dvema dobrima znancema, so na mizo *zu Mittagessen*¹⁵ prinesli največ osem hodov, z juho, ki so jo položili na sredo mize, pa si je gospoda postregla sama. Za večerjo so postregli s štirimi hodi in prav tako z juho na sredini. Ob večjih obiskih, predvsem jeseni v lovski sezoni, je dnevno za jedilno mizo sedlo dvanajst do petnajst, včasih tudi dvajset ljudi. Namembnost lova kot razvedrila in sprostitve kot temeljnega razloga za ta druženja je vplivala na način postrežbe; tako je sledilo osem hodov, pri čemer so si gostje sami postregli z jedmi na servirnih krožnikih, ki jih je služinčad odložila na jedilno mizo. Poleg svobodne izbire jedi je ta način obedovanja omogočal odsotnost strežnega osebja in s tem bolj sproščeno ozračje. Pri večerji se je število hodov zmanjšalo za štiri, način postrežbe pa je ostal enak.¹⁶ Mizo je služinčad prekrila s prti in prtici, s katerimi si je gospoda obrisala roke in usta. Pri tem so posebej hranili starejše in mlajše namizno perilo, ki je bilo iz damasta, platna, dvonitnika.¹⁷ Ob navajanju prtov v inventarjih so zraven navedbe prticev (*Handtucher*) in serviet (*Servieten*), ki so skupaj tvorili garnituro, na katero so položili posodje. Garnitura pri Joštu Vajkardu grofu Barbo, ki je štela ducat serviet za dvanajst gostov, se je ujemala z garnituro pribora – nožev, vilic in žlic je bilo za dvanajst gostov.¹⁸ Redne omembe dvanajstih serviet in setov pribora v ostalih inventarjih, nakazujejo, da se je dvanajst uveljavilo kot standardno število pogrinjkov v garnituri. Opaziti je tudi, da so vilice, ne samo konstantno prisotne med priborom, temveč da se vedno znova pojavijo na drugem mestu, takoj za nožem, medtem ko je žlica nazadovala na tretje mesto, kar jasno kaže na uveljavljenost vilic med jedilnim priborom in

Način serviranja labodje pastete po kuharici: Conrad Hagger, *Neue Saltzburgische Koch-Buch*, 1719.

popolnitev setov pribora.¹⁹ Poleg medenine in kositra za krožnike se za ostalo posodje v veliki meri uveljavi že srebrnina, ki se je s pribora razširila še na dozice za kis in olje, sol in poper, podstavke za kozarce, servirne posode, v določenih primerih tudi na jedilno posodje.

Služabniki Franca Karla grofa Liechtenberga so njemu in njegovim gostom v njegovi palači na Novem trgu v Ljubljani postregli s hrano iz 8 velikih, 8 srednjih, 8 majhnih »Schisseln mit Hand Häben, samt 9 Realen Schißeln« iz navadnega kositra in »2 silberne Credenz Täller«. Na njenem dolgem pohodu iz kuhinje so hrano ohranjali toplo z dvema »Värm Täller« iz navadnega kositra, dodatno pa so jo v jedilnici greli z »Ein Silberne Rechaut«. Hrano so položili na dva ducata krožnikov iz angleškega kositra s pomočjo srebrnega servirnega pribora: »ein Vorleg=Löfl, und ein 4. Zackige Gabl« ter »1 Fisch Löfl«. Juho so gostje jedli iz srebrnih jušnih posodic, zraven so uporabljali srebrni jedilni pribor. Na večini navedene srebrnine, narejene iz augsburškega srebra in izdelane po Franc Karlovih specifikacijah, je bil odtisnjen grb Liechtenbergov. Na sredo mize je prišel

¹⁵ Tako kot v zahodni Evropi se je tudi v habsburških deželah *Diner* oziroma opoldanski obrok – tako so ga namreč še vedno imenovali – tekom stoletja prevešal na čedalje bolj pozno popoldne in se pričel ob drugi uri ali še kasneje, *Souper* pa se je premaknil na pozno zvečer. Zinzendorf, *Europäische Aufklärung*, str. 150, 169. Küttner je ob koncu stoletja ob obisku Dunaja zapisal, da se *Diner* v hišah družbenih elit prične med pol četrto oziroma četrto do štiri, konča pa ponavadi že pred peto uro. Küttner, *Travels*, str. 145.

¹⁶ Pri postrežbi so razlikovali med različnimi načini: Jean Neuba-uer omenja francoski, nemški in angleški. Pri angleškem načinu postrežbe je služinčad odložila jedi na jedilno mizo, nakar so si gostje z njimi sami postregli, pri čemer so imeli večjo svobodo izbiranja jedi. Pri francoskem načinu postrežbe pa je moralo kuhinjsko osebje paziti na to, da so postregli z jedmi, ki so bile gostom ljube. Neubauer, *Allerneuestes Kochbuch*, str. 498. ARS, SI AS 1052, fasc. 30, *Instruction von der genauen Unterhalt aller Dienstleuthe bey der Herrschaft Egg und von der Schuldigkeit jedweders in seinem Dienste* (Brdo, 21. maj 1779). Pomembnost postrežbe s posamezniku ljubimi jedmi je izkazovalo »good breeding« gostitelja, in sicer se je to nanašalo na pozornost in izkazano spoštovanje do povabljenih oseb, ki je bilo posledično vrnjeno. Stanhope, Trusler, *Principles of politeness*, str. 23.

¹⁷ ARS, SI AS 1052, fasc. 30, *Inventarium* (Brdo, 21. maj, 1779).

¹⁸ »6 garnitur damastenen Tischzeig jede mit 12 Solueter a 6 f.«, vrednih 36 gld, skupaj z »Ein Tuzet Messer, gabl, und Lefel« v vrednosti 148 gld 30 kr. ARS, SI AS 309, ZI, š. 13, fasc. VII, lit. B, št. 89, str. 2, 19.

¹⁹ Popoln set pribora za določeno število oseb se uveljavi šele v tretji četrtini 18. stoletja; tako je moral pred tem posameznik, ko je bil povabljen v goste, prinesiti svoj set. Haslinger, Unterreiner, *The Vienna Hofburg*, str. 86.

Okrasna skleda, Dunajska manufaktura porcelana, okrog 1750. (Foto: Boris Farič, hrani: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož)

namizni nastavek (»Ein kleines Aufsätzl«), vreden 100 gld 54 kr 3 d. Ob koncu obeda si je grof očistil svoje zobe z »Ein silberner Zänd Sterer«. »Abgenutzte Damastene garnitur bestehend in ein Taflein Hand Tuch und 12 servieten« pa nakazuje, da damastnega prta niso uporabljali samo ob svečanih priložnostih, temveč veliko pogosteje.²⁰

Na jedilni mizi Eleonore grofice Petaz, sorodnice ljubljanskega knezoškofa Leopolda Hanibala grofa Petaz, se je bohotilo razkošje srebra in porcelana: 61 gld je bilo vredno »Ein grosse Suppen Shallen, 1 d. kleinern, 6 glatte Thäller, 4 außgewölbte deto, 3 lange Shisseln, 4 klein Runde deto 12 paar besteker mit Löfeln«, vse iz srebra, sledi navedba: »2 Tiefe Suppen Löfeln, 1 Vorleg Löfel, 1 Täzen, 1 Salz Vössel, 4 paar Leichter, 1 paar Reiß Leichter mit Puzen zu schrauben, 1 Caffee Kandel, 1 Millich deto, 1 Thee deto, 1 Chocolate deto, 1 Aufsäzel zum Chocolate, 12 Caffee Löferl, 1 Zucker Löfel, 1 Lavor, 1 Mund Bökh, 1 Shreib Zeüg, 1 Spärgel Shär, 1 Gabl ohne Messer, 1 Weich brunn Fläschel, 1 Kandel vor Essig, und öhl, alles Von Prob Silbe 59 March, und 4 Loth wögend das Loth zu 1 f. 9 Xr«, kar znese 1.090 gld 12 kr. »Ein goldenes Bestökh mit Messer, 2 gabeln, 1 Mund= und March Löfel, dann einen Salz Vaß 100 Kremnizen« v vrednosti 430 gld je grofica po svojem pokojnem možu prejela v uporabo. V kolikor je bila povabljena drugam na obed, je s seboj v etuiju nesla svoj pribor (»1 Reiß bestekel, samt Futeral«), kar je ra-

zumljivo, saj so pogostitve lahko zajemale veliko število ljudi, to pa je gostitelje pogosto prisililo, da so si posodje in pribor sposojali pri drugih plemičih; lažje pa je bilo posoditi kositrne krožnike, ki so bili veliko dlje v rabi kot pa dragocenejši srebrni pribor. Dodatno si je grofica privoščila še uporabo porcelana tako za uživanje dragih pijač, kot so čokolada, kava in čaj, kakor tudi za obede: tako je hrano uživala iz skodelic različnih velikosti s pokrovom in pri obedu variirala med velikostjo, globino in barvami krožnikov.²¹

Vprašanje je, kolikokrat je moral svoje namizno posodje naokoli posoditi Maks Anton pl. Paumgarten iz Škofje Loke, saj je imel med drugim kar »Zwey ½ Duzet Schisseln, 109 Täller« in »69 Schisseln, 71 Täller« iz kositra.²² Pri tem je pri kositrastem posodju potrebno poudariti, da je navkljub manj cenjenemu materialu kositer omogočal izdelavo izjemnih obrtnih izdelkov, kar je vidno predvsem iz renesančne dobe. V baroku pa se srednjeevropsko kositrarstvo odlikuje predvsem po svoji številnosti, saj v oblikovnem smislu prevladuje

²⁰ »1 grosse, 1 mittere, und 1 kleine Suppen-Schallen mit Dekel; kleine Schallen mit Dekel, und Thäller, 2 Lange Schisseln, 3 Sulz Schissel, 11 Tieffe, 12 kleinern, und 1 blaues Thäller; Ein Service bestehend in 12 Caffee Shallen, einer Caffee= Millich= und Thee Kandel, 6 Kokolade (sic!) böcherln, 1 Suppen Shallen mit dekel, und untersäzel, 1 grosse, Runde, Shallen, und einer Thee Flaschen.« ARS, SI AS 309, ZI, š. 91, fasc. XXXVIII, lit. P, št. 189, str. 2–3, 23–24.

²² Za posojanje posodja in pribora med plemiči glej: Weigl, Matija Persky, str. 107, op. 356.

²⁰ ARS, SI AS 309, ZI, š. 65, fasc. XXX, lit. L, št. 90, str. 3–4, 28–29, 72.

ponavljanje.²³ Dvomimo pa lahko, da je pl. Paumgarten naokoli posojal »Ein Tafel Aufsatz mit einem groß, und 1 kleinen Muschel«, ki je skupaj z dozami za sol, olje, kis in sladkor nanesel 247 gld 15 kr.²⁴ Pri srebrnini je potrebno poudariti, da njena vloga ni bila samo reprezentativne narave, temveč je predstavljala rezervo, ki je bilo mogoče hitro spremeniti v gotovino za poplačilo kakšnih nepredvidenih stroškov ali obvezne deleže pri dedovanju. Zaradi svoje visoke vrednosti so nakupi in popolnitev jedilnih in servirnih setov pogosto trajali mnogo let oziroma več kot eno generacijo, vrednost srebrnine pa je redno presejala vrednost ostale opreme.²⁵

V navodilih za osebne strežaja na dvoru saškega vojvode iz leta 1752 je zapisano, da mora strežaj budno paziti na kavo, čaj in čokolado pri njihovi pripravi in postrežbi, da jih kdo drug ne bi izkoristil.²⁶ Luksuz je bilo potrebno postreči v primernem okvirju: Ignaz pl. Rastern je v Ljubljani uporabljal 5 parov pobarvanih kavnihih skodelic z zlatim okvirjem (6 gld), na Čemšeniku pa 5 parov kavnihih skodelic iz holandskega porcelana (2 gld 50 kr), 2 veliki ročki za kavo in čaj, vrč za mleko in 6 pobarvanih kavnihih skodelic, skupaj vredni 8 gld.²⁷ Janez Anton pl. Wolkenberg je imel v Ljubljani »4 [porcelain] Cocolade Böcherl ohne untersäzel, 6 braune deto Caffee Schallen, 6 deto blau Thee Schallen, 1 deto weiße Thee Kandl ohne Dekel.«²⁸ Služabniki Marije Ane Guschtsch baronice na Slatneku so pred goste na mizo položili »Ein Caffee, und ein Thee Kandl, ein Millich Potl, und 9 Caffee Schallen Von Wiener Porcellain«, v skupni vrednosti 6 gld.²⁹ Pri Janezu Krstniku pl. Nemizzhoffnu v Ljubljani pa so pri uživanju toplih napitkov uporabljali kitajski porcelan.³⁰ Večkrat se pojavi omemba modro barvanega porcelana – Eleonora grofica Petaz je imela med drugim moder krožnik, 6 kvalitetnih modrih kavnihih krožničk, 5 modro-belih kavnihih skodelic iz

dunajskega porcelana.³¹ Zanimivo, da ga v določenih bogatih ali zelo bogatih gospodinjstvih³² ne najdemo – ni ga pri Liechtenbergu na Praprečah ali v Ljubljani, pri Antonu Aleksandru pl. Hoffernu v kranjskem glavnem mestu ali na Bogenšperku, pri Wolfu Engelbrechtu pl. Buset, Mariji Jožefi baronici Apfaltre, Tereziji baronici Rasp. Ali je bil v teh primerih porcelan izvzet iz popisa, ker je bil predhodno voljen v last drugih posameznikov, žal ni znano. Razlog za malo število porcelanastega posodja, zabeleženega v inventarjih dvajset let poprej, je po mnenju Štuhca v udomačenosti majoličnega posodja in prefinjenem pomenu, ki ga je imel porcelan.³³ Dodaten razlog lahko najdemo v odsotnosti bližnjih regionalnih manufaktur porcelana (na slovenskem ozemlju porcelana v 18. stoletju niso izdelovali). Najbližje je bila pomembno uveljavljena dunajska manufaktura, ustanovljena leta 1718 kot druga na nemškem ozemlju skoraj štirideset let po ustanovitvi prve v Meissenu.³⁴

Čedalje bolj pa se je tudi na periferiji porcelan razširil s posodja, namenjenega toplim pijačam, na jedilno in servirno posodje. Friderik Ludvik grof Thurn-Valsassina je hranil »4 grosse Schissel Von Japponensischen Porcellain à 5 f., 4 Mittere deto à 2 f., 24 Thäller à 34 Xr., Ein grosser Suppen dopf 8 f., 3 kleine Schissel à 1 f. 30 Xr., 5 ganz Flache deto à 45 Xr.«³⁵ Janez Krstnik pl. Nemizzhoffen je jedel svojo juho iz »1 Suppen Schaaalen von Chynesische Porcellan.«³⁶ Antonija baronica Rauber (r. grofica Auersperg) je uporabljala »2 blau geblumte Porcellainene Täller 3 f.«³⁷ In Terezija baronica Flachenfeld »6 Porzellain Tällern, davon 2 etwas angebrochen, 4 deto Ahsieteln, Zwey kleine blau Suppen Schallen, ein deto Suppen Schallen, ein deto kleinern mit Silber Vergoldten Hand Hakel 2 f.«³⁸

Kava je med pokojniki iz našega nabora do druge polovice 18. stoletja najbolj izrazito uveljavljena pijača. Kavno posodje je bilo najdeno v 41 inventarjih: najpogosteje gre za kavne skodelice in kavne ročke. Izrazito prevladovanje kavnega posodja nas napelje na to, da lahko govorimo o rednem pitju kave, saj je postala del vsakodnevnih prakse – ali pri jutranjih obedih ali kot del socialne interakcije. Po mnenju Bogataja postane kava že v 18. stoletju z vsesplošno razširjenostjo »množična, celo delavska pijača«. Enakega mnenja je Anne McCants,

²³ Korošec, »Kositrarji baročne Ljubljane«, str. 183.

²⁴ ARS, SI AS 309, ZI, š. 91, fasc. XXXVIII, lit. P, št. 193, str. 9, 24.

²⁵ Cornforth, *Early Georgian Interiors*, str. 109, 113.

²⁶ »Auf die in der Garderobe vor Uns einlieferende Thé, Caffée, Chokolade, und Zucker, sein wachsame Aug haben, daß dergleichen vor niemand anders als vor Uns, oder vor wen Wir es gnädigst befehlen würden, verbraucht, und abgegeben werden möge, und so hierunter ein Mißbrauch oder Abtrag vorgehen sollte, es bey Fürstlichem Ober=Hof=Marschallen=Amt ohne Ansehung der Person sogleich anbringen.« Moser, *Teutsches Hof-Recht*, 1. Bd., str. 342.

²⁷ Dodaten je imel v Ljubljani še »Ein Service von blau gemahlt Holitscher Geschier bestehend in 6 Töpfen, 21 Verschiedene Schisseln, 2 Salasier, 4 Saucires, 6 duzet Täller, 4 Ahsieteln, 4 frucht Körb, 2 Caffee Kandeln, 12 Caffee Böcherln, und 1 Zuker Schallen zusammen zu 25 f.« ARS, SI AS 309, ZI, š. 96, fasc. LIII, lit. R, št. 131, str. 9, 27.

²⁸ ARS, SI AS 309, ZI, š. 127, fasc. LI, lit. W, št. 159, str. 12.

²⁹ ARS, SI AS 309, ZI, š. 39, fasc. XX, lit. G, št. 155, str. 22.

³⁰ »14 p[aa]r blau Caffée Schaaalen von Chynesische Porcellan.«, »4 p[aa]r braune Chynesische Schaaalen.« ARS, SI AS 309, ZI, š. 76, fasc. XXXIII, lit. N, št. 26, str. 11.

³¹ ARS, SI AS 309, ZI, š. 91, fasc. XXXVIII, lit. P, št. 189, str. 23–24.

³² Za rangiranje gospodinjstev po premožnosti glej: Štuhec, *Besede, ravnanja in stvari*, str. 220.

³³ Štuhec, *Materialna kultura*, str. 216.

³⁴ Za porcelan na Slovenskem glej: Kos, »Steklo in keramika«, str. 49. Za manufakturo porcelana na Dunaju glej: Le Corbeiller, »German porcelain of the eighteenth century«, str. 34.

³⁵ ARS, SI AS 309, ZI, š. 116, fasc. XLVII, lit. T, št. 75, str. 2–3.

³⁶ ARS, SI AS 309, ZI, š. 76, fasc. XXXIII, lit. N, št. 26, str. 11.

³⁷ ARS, SI AS 309, ZI, š. 96, fasc. LIII, lit. R, št. 135, str. 8.

³⁸ ARS, SI AS 309, ZI, š. 30, fasc. XV, lit. F, št. 80, str. 7.

Pietro Longhi: Jutranja čokolada, Benetke, 1775-1780
(Ca' Rezzonico, Museo del Settecento, Benetke)

ki je analizirala nizozemski trg v 17. in 18. stoletju glede pojavnosti in razširjenosti kave. Kot glavni faktor razširjenosti med vsemi sloji navaja odvisnost od pijače, ki je ni bilo mogoče (oziroma ni bilo želje) nadomestiti s katerokoli drugo sestavino, trgovina pa je tej sli zadočila.³⁹ Sredi 17. stoletja se pričnejo po Evropi odpirati kavarne, ki v Angliji do konca stoletja sežejo po številu v tisoče (!) – njihov pojav je pričel čedalje bolj nadomeščati gostilne kot mesto srečanja za pogovore o politiki in sklepanje poslov. V Ljubljani se prvi kavarnar Dominik Moralla iz Milana pojavi nekoliko kasneje – leta 1712 – nudil je kavo in slaščice. Leta 1779 je Primuš Luschin od cesarsko-kraljeve Kasse Deputation dobil v triletni zakup prostore v pritličju stavbe deželnega gledališča (v Casinu je imel kavarno, nasproti prodajalno s kletjo in kuhinjo, v prvem nadstropju pa dve igralni sobi). Pri glasbenih, gledaliških in plesnih prireditvah je imel izključno pravico nuditi gostom Confecturn, Rinfreschi, Caffée, Chokolade in uporabo igralnih miz.⁴⁰

Čokolada se v 18. stoletju utrdi v sredozemskih deželah (zlasti Španiji ter Italiji), nato se razširja še po

ostalnih delih Evrope.⁴¹ V našem naboru inventarjev se pojavi v 27 primerih (pri 15 moških in 12 ženskah).⁴² Čokolada se je pričela poleg pijače uveljavljati tudi kot sestavina v jedeh. V *Bewehrtes Koch=Buch* iz leta 1765 najdemo devet receptov, katerih sestavina je čokolada, poleg recepta za pripravo čokoladne juhe, šunkine paštete v žolci, čokoladnih krofov, »Cioccolade-Mandeln«, »Cioccolate-Roch« in »Mandel=Roch« še trije recepti za čokoladno torto.⁴³

Uporaba čokolade in kave kot sestavin za jedi kaže na njuno čedalje večjo uveljavitev v prehrani in pijači evropskih elit in na napredovanje kuharskih znanosti. Kava, čaj in čokolada so v prvi polovici 18. stoletja prisotni pri večernih sprejemih in so si zaradi svoje vrednosti prislužili, da jih udeleženci v pismih posebej omenijo. Nasploh se omembe teh toplih pijač celotno stoletje redno pojavljajo v različnih spominih, potopisih in dopisovanih evropskih družbenih elit.⁴⁴ Kvaliteta pa se je med narodi močno razlikovala: Angleži so tako imeli po mnenju nekaterih (tudi oziroma predvsem zaradi trgovinskih povezav) najboljši čaj, a najslabšo kavo. Na najbolj imenitnih mestih v Londonu je človek menda naletel na najbolj nagusno kavo.⁴⁵

Izboljšane prehranjevalne navade večine prebivalstva od 16. in 17. stoletja dalje, ki je rezultiralo v povečanju količine zaužite hrane (kar je bilo poprej kazalec premožnosti), so vplivale na razvoj kuhanja in njeno transformacijo v »*high cuisine*«. Mennell je mnenja, da je bilo za elito nemogoče v nedogled povečevati količine zaužite hrane, zato se je moral napredek pokazati drugje: z uvedbo začimb in dišavnic iz Amerike, novimi načini priprave in kombinacijami hrane, izboljšanjem kuharskih knjig, manir pri omizju in uvedbo menijev.

³⁹ Bogataj, »Prva kuharska knjiga v slovenščini«, str. 9.

⁴² Pri nas je čajno posodje najredkeje omenjeno – v samo 19 primerih. Ob koncu stoletja je čokolada prav tako bolj uveljavljena kot čaj. Šteh, »Male skrivnosti velikih obloženih miz«, str. 17.

⁴³ Kaliwoda, *Bewehrtes Koch=Buch*, str. 15, 184, 191, 215, 216, 266, 269, 289, 295. V uveljavljeni angleški kuharici Johna Farleyja najdemo uporabo čokolade v receptih za čokoladno kremo, čokoladne poljubčke in dveh želejih ter kot barvilo za »Elegant ornaments for a grand entertainment«. Farley, *The London art of Cookery*, str. 289, 315, 323, 325, 352.

⁴⁴ Gospa Pendarves opisuje gospe Ann Granville ridotto, ki se ga je udeležila v Londonu (Pall Mall, 4th April, 1730): »Last Thursday I went to the ridotto. [...] The hour it begins is nine; polite company does not come till eleven: I was between both, and went at ten. The room is set out in the same manner as for the masquerade; it is the most entertaining sort of assembly, because you are at liberty to wander about as much as you please, and there is dancing, tea, coffee, chocolate, and all sorts of sweetmeats.« Llanover (ur.), *The autobiography*, Vol. 1., str. 252. Zraven so bile verjetno prisotne še druge, predvsem alkoholne pijače, vendar so le te tri padle v oko gospe Pendarves.

⁴⁵ »The tea is always excellent in England; but nowhere do people drink worse coffee.« Faujas de Saint-Fond, *Travels in England*, str. 57–58.

³⁹ Bogataj, »Prva kuharska knjiga v slovenščini«, str. 9. McCants, »Poor consumers as global consumers«, str. 174, 198–199.

⁴⁰ Jamieson, »The Essence of Commodification«, str. 282. Mihelič, *Hazard*, str. 34–35.

Prefinjenost se je odražala v kombinacijah hrane in v zaporedju, v katerem so jedi prišle na mizo.⁴⁶ Nadalje bi lahko dodali še okolje, v katerem je bila hrana postrežena, in material posodja – niso bili dovolj samo snažni prostori in čisti prti na mizah, obstajala je diferenciacija med obedi, med načinom postrežbe, ki so ga prilagajali, mogoče ne toliko glede na položaj posameznih gostov temveč glede na vrsto obeda: jutranji obedi so bili bolj sproščeni ali použiti zasebno, kosilo in večerja pa sta, še posebej v kolikor je šlo za svečano pogostitev, zahtevala veliko več truda kuharskega osebja in pozornosti strežnega osebja. Pogrinjki s prtičem za posameznega gosta in seti pribora za vse povabljeni so postajali *de rigueur*. Dodatno je sofisticiranost mize dopolnjeval osrednji nastavek, ponavadi iz srebrnine z že vnaprej obloženimi sladkimi prigrizki (*Confitures*) in srebrni svečniki. Poleg srebrnine je bil na jedilno mizo čedalje pogosteje položen porcelan. Njegov prvi namen predstavlja posodje za zaužitje eksotičnih pijač (te so že same po sebi kazalec premožnosti in prefinjenosti); zaradi razširjenosti med višjimi sloji pa je bilo potrebno elitizem izkazati še drugače. Njegova raba se je razširjala na jedilno posodje – prefinjen ni bil več tisti, ki je pil čokolado iz porcelanaste skodelice, temveč tisti, ki je s svojimi gosti jedel *potage*, *terrines*, *entrées*, *assiettes*, *rôtis*, *entremets* tako iz srebrnega kot porcelanastega posodja. Povečalo se je število pribora in kozarcev – poprej je glavni strežaj kozarce gostov večkrat opral med obedovanjem v cisterni, ki je stala ob steni jedilnice, preden je natočil novo vino, tekom stoletja pa so cisterne redkeje v jedilnih setih. Pogostitve namenjene sprostitvi in tiste, ki so spremljale druge razvedrilne dejavnosti, kot so lov, so bile doživete v drugačnem ozračju. V izogib socialni distinkciji ni bila potrebna uporaba pravokotnih miz. Načinu postrežbe, kjer bi pričeli z najvišje rangiranim gostom in šli od njega navzdol, so se izognili tako, da so na mizo odložili hrano, z njo pa so si gostje sami postregli. V ospredje so torej stopale pogostitve, ki so vključevale veliko število kazalcev socialnega položaja gostitelja, hkrati pa so različni načini uporabe strežnega osebja in priprave hrane definirali nivo pogostitve. Odnos ni bil več usmerjen od gostitelja k najpomembnejšemu gostu, temveč od gostitelja do vseh gostov hkrati, obenem pa je gostitelj z uporabo primernih kazalcev prefinjenosti izkazoval svoj okus in posledično formiral družbeni ugled. In to ni bila samo njegova želja, temveč tudi nuja, saj je varčnost ali bolje rečeno skopost, kot so jo dojemali pri višjem sloju, predstavljala obžalovanja vredno vrlino.⁴⁷

⁴⁶ Mennell, *All manners of food*, str. 32.

⁴⁷ »People in business should not imitate the pomp and splendour of high rank, nor should those of the higher circles descend to such frugal arrangements as in them would appear to be parsimonious.« Adams, Adams, *The Complete Servant*, str. 14–15.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (v besedilu je uporabljena okrajšava ZI)

SI AS 1052, Rodbina Zois pl. Edelstein

Literatura

Adams, Samuel, Adams, Sarah: *The complete servant: being a practical guide to the peculiar duties and business of all descriptions of servants ... with useful receipts and tables*. London: Knight and Lacey, 1825.

Bogataj, Janez: Prva kuharska knjiga v slovenščini. V. Vodnik, *Kuharske bukve*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2011, str. 7–78.

Cornforth, John: *Early Georgian interiors*. New Haven, London: Paul Mellon Centre for Studies, 2004.

Farley, John: *The London art of Cookery, and housekeeper's complete assistant*. London: J. Scatcherd, J. Whitaker, B. Law, G. & T. Wilkie, 1787.

Faujas de Saint-Fond, Barthélemy: *Travels in England, Scotland, and the Hebrides: Undertaken for the purpose of examining the state of the arts, the sciences, natural history and manners, in Great Britain: ... In two volumes with plates.*, Vol. 1. London: James Ridgway, 1799.

Flandrin, Jean-Louis, Montanari, Massimo: *Food: A Culinary History*. New York: Columbia University Press, 2013.

Haslinger, Ingrid, Unterreiner, Karin: *The Vienna Hofburg, The imperial apartments and silver collection*. Vienna: Schloss Schönbrunn Kultur – und Betriebsges, 2000.

Jamieson, Ross W.: The Essence of Commodification: Caffeine Dependencies in the Early Modern World. *Journal of Social History*, Vol. 35, No. 2, 2001, str. 269–294.

Kaliwoda, Leopold: *Bewehrtes Koch=Buch in sechs Absätze vertheilet: in welchem zu finden: Wie man verschiedene Speisen von allerhand Wild-Prät, Fleisch ... wie auch Torten, Pasteten ... zurichten könne*. Wien: L. Kaliwoda, 1765.

Korošec, Branko: Kositrarji baročne Ljubljane, donesek k obrtni zgodovini kositrarstva na Slovenskem. *Kronika* 13, 1965, št. 3, str. 182–196.

- Kos, Mateja:** Steklo in keramika. J. Horvat (ur. kataloga), *Slovinci v letu 1789*. Ljubljana: Narodni muzej, 1989, str. 49–52.
- Küttner, Charles Gottlob:** *Travels Through Denmark, Sweden, Austria, and Part of Italy, in 1798 & 1799*. London: Richard Phillips, 1805.
- Lady Llanover (ur.):** *The autobiography and correspondence of Mary Granville, Mrs. Delany: with interesting reminiscences of King George The Third and Queen Charlotte*, Vol. I. London: Richard Bentley, 1861.
- Le Corbeiller, Clare:** German porcelain of the eighteenth century. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, Vol. 47, No. 4, German porcelain of the eighteenth century, Spring, 1990.
- McCants, Anne E. C.:** Poor consumers as global consumers: the diffusion of tea and coffee drinking in the eighteenth century. *Economic History Review*, 61, S1, 2008, str. 172–200.
- Mennell, Stephen:** *All manners of food: Eating and taste in England and in France from the Middle Ages to the present*: Oxford, New York: Basil Blackwell, 1987.
- Mihelič, Darja:** *Hazard*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1993.
- Moser, Friedrich Carl von:** *Teutsches Hof-Recht: In zwölf Büchern*, 2. Bd. Frankfurt und Leipzig: Johann Benjamin Andrea, 1755.
- Moser, Friedrich Carl von:** *Teutsches Hof-Recht: enthaltend eine Systematische Abhandlung...*, 1. Bd. Frankfurt, Leipzig: Knoch und Eßlinger, 1761.
- Neubauer, Jean:** *Allerneuestes Kochbuch, welches lehret, wie man auf die allergenaueste, delicateste und gesparsamste Art arbeiten, die Speisen machen, und heutiges Tags serviren soll: Nicht minder, wie die sämtlichen Speisen in französischer und deutscher Sprache zu benennen* München: Johann Nepomuk Friß, 1779.
- Stanhope, Philip, Trusler, John:** *Principles of politeness, and of knowing the world: by the late Lord Chesterfield. With additions, by the Rev. Dr. John Trusler. Containing every instruction to complete the gentleman and man of fashion* Worcester: Isaiah Thomas Jun., 1798.
- Šteh, Bogdan:** Male skrivnosti velikih obloženih miz: prispevek k zgodovini prehranjevanja kranjskega plemstva ob koncu 18. stoletja. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, 17, 2010, št. 2, str. 5–19.
- Štuhec, Marko:** *Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*, doktorska disertacija. Ljubljana, 2000.
- Štuhec, Marko:** *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Weigl, Igor:** *Matija Persky, Arhitektura in družba sredi 18. stoletja*, magistrska naloga. Ljubljana, 2000.
- Wortley Montague, Mary:** *Letters of Lady Mary Wortley Montague, written during her travels in Europe, Asia, and Africa; to which are added poems by the same author*. Paris: P. Didot and F. Didot, 1822.
- Zinzendorf, Karl:** *Europäische Aufklärung zwischen Wien und Triest: Die Tagebücher des Gouverneurs Karl Graf Zinzendorf 1776–1782, Karl Graf Zinzendorf Erster Gouverneur von Triest, 1776–1782: Einführung in seine Tagebücher*, G. Klingenstein [et. al.] (ur.), Erster Band. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 2009.

Zusammenfassung

SCHOKOLADENSUPPE UND DAS BESTECK IM ETUI

Ein Einblick in die Esskultur im Land Krain im 18. Jahrhundert

Der Beitrag behandelt die Entwicklung der Ernährungsweise des Adels in den habsburgischen Ländern und Krain im 18. Jahrhundert, basierend auf einer Analyse von Nachlassinventaren, die in den Jahren 1771–1780 entstanden. Auf kulinarischem Gebiet begannen sich aufgrund der Ausweitung des Benutzerkreises Kochbücher durchzusetzen, die sich nicht mehr nur an professionelle und erfahrene Köche wandten. Gleichzeitig setzten sich bei den Rezepten immer exotischere Zutaten durch. Das Essumfeld des Krainer Adels, also die dem Speisen zugeordneten Räume beinhalteten neben den Esstischen auch Sofas, Lehnstühle und Spieltische – ein Indiz dafür, dass die Differenzierung der Räume zu jener Zeit noch immer nicht abgeschlossen war. Im Laufe des 18. Jahrhunderts setzte sich die Verwendung von Silberwaren immer stärker durch und weitete sich vom Essbesteck auch auf andere Teile des Tischgeschirrs aus: Döschen für Essig und Öl sowie Salz und Pfeffer, Untersätze für Trinkgläser, Vorlegegeschirr, in manchen Fällen auch Essgeschirr. Gleichzeitig kam Porzellan immer mehr zur Geltung, und zwar nicht nur als Geschirr für warme Getränke, sondern auch als Ess- und Vorlegegeschirr. Auch das Besteckset wurde vervollständigt und bestand aus Messer, Gabel und Löffel. Außerdem wurden Tischdecken sowie Servietten für jeden Einzelnen ein Teil der ständigen Tischgarnitur, wobei sich zwölf Gedecke als Standard durchsetzten. Kaffee war bei den im Beitrag untersuchten verstorbenen Adligen bis zur zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts das beliebteste Getränk. Die Verwendung von Schokolade und Kaffee als

Zutaten in Speisen ist ein Indiz für ihre immer größere Verbreitung im Essen und Trinken der europäischen Eliten sowie für den Fortschritt der Kochwissenschaft. Die verbesserten Ernährungsgewohnheiten der Mehrheit der Bevölkerung seit dem 16. und 17. Jahrhundert, die in einer Zunahme der Gesamtmenge des Gegessenen resultierten (was zuvor ein Zeichen des Wohlstandes war), beeinflussten die Entwicklung des Kochens und seine Transformation zur »Haute cuisine«. Es kam zu einer Differenzierung zwischen den einzelnen Mahlzeiten und auch der sich den Mahlzeiten anpassenden Art der Bewirtung: Die morgendlichen Mahlzeiten waren entspannter oder wurden privat eingenommen, während das Mittag- und Abendessen vom Koch- und Bedienpersonals viel mehr Aufwand und Aufmerksamkeit forderten, vor allem wenn es um festliche Bewirtungen ging. In den Vordergrund traten Bewirtungen, die eine Vielzahl von Indikatoren für die soziale Stellung des Gastgebers beinhalteten, gleichzeitig definierten die verschiedenen Arten der Verwendung des Bedienpersonals und der Speisenzubereitung das Niveau der Bewirtung. Das Augenmerk des Gastgebers war nicht mehr auf den wichtigsten Gast, sondern auf alle Gäste zugleich gerichtet. Außerdem zeigte der Gastgeber durch die Verwendung verschiedener Elemente der Raffinesse seinen Geschmack und formte demzufolge sein gesellschaftliches Ansehen aus.

Schlagwörter: Esskultur, Adelskultur, 18. Jahrhundert.

Alenka Hren Medved

***Edina budilka je detece moje,
ki sanje spodi kadar koli zapoje.
Dovolj je le jok, dovolj droben stok – o Bog!
pa iz postelje vrže te majhen otrok.****

Prva leta družinskega življenja Johanna Gabriela Seidla v Celju 1829–1832

HREN MEDVED Alenka, bibliotekar, Osrednja
Knjižnica Celje, Muzejski trg 1a, SI 3000 Celje

929Seidl J. G. (093.3)
316.36-053.2(497.431)"1829/1832"(093.3)

**EDINA BUDILKA JE DETECE MOJE, KI
SANJE SPODI KADAR KOLI ZAPOJE. DOVOLJ JE
LE JOK, DOVOLJ DROBEN STOK – O BOG! PA IZ
POSTELJE VRŽE TE MAJHEN OTROK.**

*Prva leta družinskega življenja Johanna Gabriela Seidla
v Celju 1829–1832*

Johann Gabriel Seidl, avstrijski pesnik, literat, zgodovinar, narodopisec in šolnik, je v letih 1829–1840 poučeval na celjski gimnaziji, kjer je skupaj s svojo družino tudi prebival. Iz časa njegovega bivanja v Celju se je ohranil dnevnik, ki ga je v letih 1830–1832 pisal za svojega prvorojenega sina Karla. V njem je zelo natančno opisal svoja in ženina doživljanja, navade in skrbi ob rojstvu otroka in njegovo kasnejšo nego in razvoj. Dnevnik tako prikazuje življenjsko intimo izobraženega meščanstva, ki je v naših krajih predstavljala bolj svetel vzor, kot pa dejansko sliko razmer in navad širših slojev prebivalstva.

Ključne besede: Johann Gabriel Seidl, predmarčna doba, zgodovina otroštva, Celje.

HREN MEDVED Alenka, Librarian, Celje Central
Library, Muzejski trg 1a, SI-3000 Celje

929Seidl J. G. (093.3)
316.36-053.2(497.431)"1829/1832"(093.3)

**MY LITTLE DARLING IS THE SOLE ALARM
CLOCK THAT RINGS; AWAY GO THE DREAMS
THE MOMENT IT SINGS. NO MORE THAN A
CRY OR A FAINT MOAN DOES IT TAKE – OH
GOD! – FOR AN INFANT TO MAKE YOU AWAKE.**

*The Early Years of Johann Gabriel Seidl's Family Life in
Celje between 1829 and 1832*

Johann Gabriel Seidl, Austrian poet, writer, historian and ethnographer was a teacher at the Celje grammar school from 1829 to 1840; he also resided in the town with his family. Between 1830 and 1832, he kept a diary dedicated to his first-born son Karl. He described in great detail his and his wife's experiences, their habits and concerns after the child's birth, the parents' care for the child and its development. The diary thus presents the intimate life of an educated citizen, who in our part of the world represented a more ideal role model than the reality for and the customs of the rest of the population.

Key words: Johann Gabriel Seidl, pre-March era, childhood history, Celje.

* Po izvirniku Johanna Gabriela Seidla prepesnil Kristian Koželj. *Der kleine Wecker aber ist mein – Kind / Der weckt mich zuverlässig und geschwind. / Ein Laut, ein Schrei, – so ist es mir genug: / Weiß Gott! er kennt den rechten Glockenzug.*

Uvod

Johann Gabriel Seidl je bil avstrijski pesnik, literat, zgodovinar, narodopisec in šolnik, ki je v letih 1829–1840 poučeval na celjski gimnaziji, kjer je skupaj s svojo družino tudi prebival.

Rodil se je 21. 6. 1804 na Dunaju kot prvorojeni in edini sin odvetnika. Po končani akademski gimnaziji se je vpisal na Dunajsko univerzo, kjer je študiral filozofijo.¹ Tri leta kasneje je na očetovo željo vpisal študij prava.² Svoje prve pesmi je začel pisati že v gimnaziji, v času študija pa je pod psevdonimi objavljala svoja dela v vidnih nemških časopisih (berlinski *Gesellschafter* in drezdenski *Abendzeitung*), za kar je prejel tudi priznanja in pohvale javnosti.³ Velika prelomnica v njegovem življenju je bila nenadna smrt njegovega očeta leta 1823. Ob tem se je drastično spremenil tudi njegov materialni položaj, saj je oče umrl brez vsake dediščine in premoženja. Tako je Seidl, ki je pred tem živel lahkotno življenje dunajskega študenta, naenkrat ostal brez vsakih finančnih sredstev in je moral poleg sebe preživljati še mater in teto. Zato je leta 1824 zaprosil za Goldbergerjevo štipendijo,⁴ preživljal pa se je tudi kot zasebni učitelj, pesnik, odrski avtor ter koncertni in gledališki kritik.⁵

Leta 1826 je postal urednik almanaha *Aurora*, s katerim je deloval v samem centru intelektualnega življenja v takratni Avstriji.⁶ Takrat je vzpostavil tudi prve stike z Anastasiusom Grünom oz. Grofom Auerspergom,⁷ s katerim je prijateljeval, predvsem v času svojega bivanja v Celju. Kljub temu, da so ga pestile finančne težave, se je precej posvečal dunajskemu družabnemu življenju. Veliko časa je prebil v znanih dunajskih kavarnah in drugih zbirališčih pisateljev in umetnikov.⁸

V želji, da bi si izboljšal svoj gmotni položaj, se je poleg študija izobrazil še za profesorski poklic in leta 1827 dobil naziv profesor gramatike in humanističnih predmetov.⁹ Pri pridobitvi službe profesorja je imel kar nekaj težav, saj se je neuspešno potegoval za profesor-

ska mesta na Moravskem, v Šleziji in Ljubljani.¹⁰ Sreča se mu je nasmehnila šele leta 1829, ko je bil izbran za profesorja na celjski gimnaziji.¹¹ Nova zaposlitev mu je prinesla predvsem finančno stabilnost in možnost, da se je poročil s svojo zaročenko Therese Schlesinger.¹²

Johann Gabriel Seidl (Osrednja knjižnica Celje)

Po prihodu v Celje se je posvetil predvsem družinskemu življenju, romantična podeželska okolica Celja, pa je bila navdih njegovi pesniški ustvarjalnosti. V 11-letih njegovega bivanja v mestu ob Savinji je Seidl spisal svoja najpomembnejša literarna dela¹³ ter zaslovel kot pesnik, raziskovalec in učitelj.¹⁴

¹ Karl Fuchs, *Johann Gabriel Seidl* (Wien, Leipzig, 1904), 6.

² Prav tam, 11.

³ Karl Fuchs, *Johann Gabriel Seidl*, 11.

⁴ V svoji prošnji za štipendijo iz 21. 7. 1824, je pojasnil, da je po očetovi smrti ostal brez vsakih denarnih sredstev in brez pridobitve štipendije ne bo mogel nadaljevati študija prava in filozofije. OKC, DOM MS 243, 8.

⁵ Slovenski biografski leksikon, tretja knjiga (Ljubljana, 1960–1971), 272.

⁶ Karl Fuchs, 21, 24.

⁷ Prav tam, 26.

⁸ Prav tam, 22–23.

⁹ Prav tam, 28.

¹⁰ Leta 1827 je namesto Seidla mesto na Ljubljanski gimnaziji zasedel Matija Čop. Slovenski biografski leksikon, tretja knjiga, 272.

¹¹ Prav tam, 272.

¹² Karl Fuchs, »Wie J. G. Seidl, der Dichter der Volkshymne, um seine Braut warb«, *Neurigkeits Welt-Blatt*, 3. 4. 1904, 11–12.

¹³ Poleg poezije se je ukvarjal tudi s potopisi, v katerih je med drugim opisoval Celje in njegovo širšo okolico in celotno štajersko. Glej: Johann Gabriel Seidl, *Wanderungen durch Tyrol und Steiermark, Band 2, Steiermark* (Leipzig, 1840); Johann Gabriel Seidl, *Johann Gabriel Seidl seine Sagen und Geschichten aus Steiermark* (Graz, 1881); August Mandl, *Johann Gabriel Seidl, Die Staatsbahn von Wien bis Triest mit ihren Umgebungen geschildert* (Trieste, 1856).

¹⁴ »Zur Jahrhundertfeier der Geburt Johann Gabriel Seidls«, *Zeitschrift für die Österreichischen Gymnazien*, VI (1904), 8.

Leta 1831 so mu celjski meščani izkazali takrat zelo redko čast in mu podelili častno meščanstvo.¹⁵

Nemoteno je objavljajal svoja dela v časopisih in urednikoval *Aurora* ter pospešeno pisal tudi samostojna dela. Zanimal se je za zgodovino in ljudsko izročilo Celja in njegove okolice, še posebej so ga pritegnili ostanki iz rimske dobe.¹⁶ Po osmih letih mirnega in idiličnega življenja v Celju, si je zaželel vrnitve v katero od večjih mest monarhije, zato je leta 1837 zaprosil za prestavitev v Gradec ali Brno.¹⁷ Njegova prošnja ni bila uslišana. Želja po vrnitvi v velemestni svet je imela moralno-financične razloge, saj se je čutil obvezanega, da sebi in svoji družini najde uglednejšo in boljše plačano službo.¹⁸ V želji, da bi Seidlu priskrbeli ugledno službo, v kateri od metropol habsburške monarhije, so se njegovi prijatelji lotili drzne potegavščine. Januarja 1840 so brez njegove vednosti v vseh večjih časopisih po državi v obliki nekrologov objavili vest o njegovi smrti, da bi javnost opozorili nanj.¹⁹ Nekaj dni kasneje pa so v časopisju objavili vest, da je šlo le za potegavščino, da je Seidl dobrega zdravja ter še naprej opravlja delo profesorja v Celju.²⁰ Potegavščina je kmalu obrodila sadove in Seidlu so štiri mesece po lažni vesti o njegovi smrti ponudili mesto kustosa dvorne zbirke novcev in starin.²¹ Tako se je Seidl po enajstih letih življenja v Celju ponovno vrnil v rojstni Dunaj. Svojega celjskega obdobja se je vedno spominjal kot zelo srečnega, saj mu je bilo dano, da je prva leta svojega zakonskega življenja preživel v mirnem in idiličnem okolju, ki ga je Celje ponujalo.²² Po vrnitvi na Dunaj pa se je bolj kot literaturi posvečal znanosti in šolstvu.²³ Takratna širša javnost pa ga je poznala predvsem kot pisca avstrijske državne himne »Bog ohrani, Bog obvari Nam Cesarja, Avstrijo!« (»Gott erhalte, Gott beschütze unsern Kaiser, unser Land!«), ki je ostala v veljavi vse do razpada države leta 1918.

¹⁵ Janez Cvirn, »Meščanski svet«, v: *Iz zgodovine Celja 1795-1848* (Celje, 1996), 80.

¹⁶ Fuchs, 36–40.

¹⁷ Slovenski biografski leksikon, tretja knjiga, 272.

¹⁸ Wolfgang Wurzbac, »Johann Gabriel Seidls Leben und Werke«, v *Johann Gabriel Seidl ausgewählte Werke* (Leipzig, 1905), XXXVI. Celjska gimnazija je bila glede na plačo učiteljev v najnižjem tretjem plačilnem razredu. Tako je humanitetni učitelj, kot je bil Seidl na leto zaslužil le 600gld. Več o tem glej: 200 let prve gimnazije v Celju (Celje, 2010), 21.

¹⁹ Wolfgang Wurzbac, »Johann Gabriel Seidls Leben und Werke«, v *Johann Gabriel Seidl ausgewählte Werke* (Leipzig, 1905), XXX.

²⁰ Der Adler, 19. 2. 1840, 339.

²¹ Wiener Zeitung, 9. 5. 1840, 1.

²² Wolfgang Wurzbac, »Johann Gabriel Seidls Leben und Werke«, XXXVI.

²³ Ukvarjal se je predvsem z epigrafiko, topografijo, zgodovino in numizmatiko, sodeloval je pri državni reformi gimnazij in bil soustanovitelj časopisa *Zeitschrift für die Österreichischen Gymnazien*. »Zur Jahundertfeier der Geburt Johann Gabriel Seidls«, *Zeitschrift für die Österreichischen Gymnazien*, VI (1904), 8.

Predmarčno Celje

Celje je bilo od leta 1750 sedež celjskega okrožja. Mesto je tako postalo najpomembnejše upravno politično središče na Spodnjem Štajerskem. Celje je leta 1843 štelo 159 hiš, v katerih je prebivalo 1793 prebivalcev. Večina se je preživljala z raznovrstnimi obrtmi, nekaj pa je bilo tudi trgovcev.

V mestu je poleg realke, nedeljske šole in dekliške šole, od leta 1808 delovala tudi 6-razredna gimnazija, na kateri je poleg prefekta, 7 profesorjev poučevalo 160 dijakov iz mesta in širše regije.²⁴

S tem, ko je mesto postalo upravno središče Spodnje Štajerske, se je v njem vztrajno povečeval tudi delež izobražencev, ki so skupaj z učitelji, gimnazijskimi profesorji, odvetniki in zdravniki vanj prinesli nove meščanske ideje in vrednote, kot so individualnost, izobrazba, toleranca in podjetnost.

Celje je bilo po požaru 1798 v veliki meri na novo pozidano v klasicističnem slogu. Celjani pa so si zelo prizadevali za olepševanje mesta. Mestno obzidje so pričeli postopoma rušiti. Celjski vsakdan so popestrili predvsem sobotni sejmi in 5 letnih sejmov, ko je v mesto prišla množica branjev, trgovcev in okoliškim kmetov, ki so trgovali tako z okoliškim, kot tudi tujim blagom.²⁵

V mestu so za gostinsko ponudbo in družabnost poleg dveh kavarn skrbele tudi gostilne. Najbolj znane so bile Pri zlati zvezdi, Pri belem volu in gostilna Pri Trstu, ki je popotnikom ponujala tudi prenočišča.²⁶

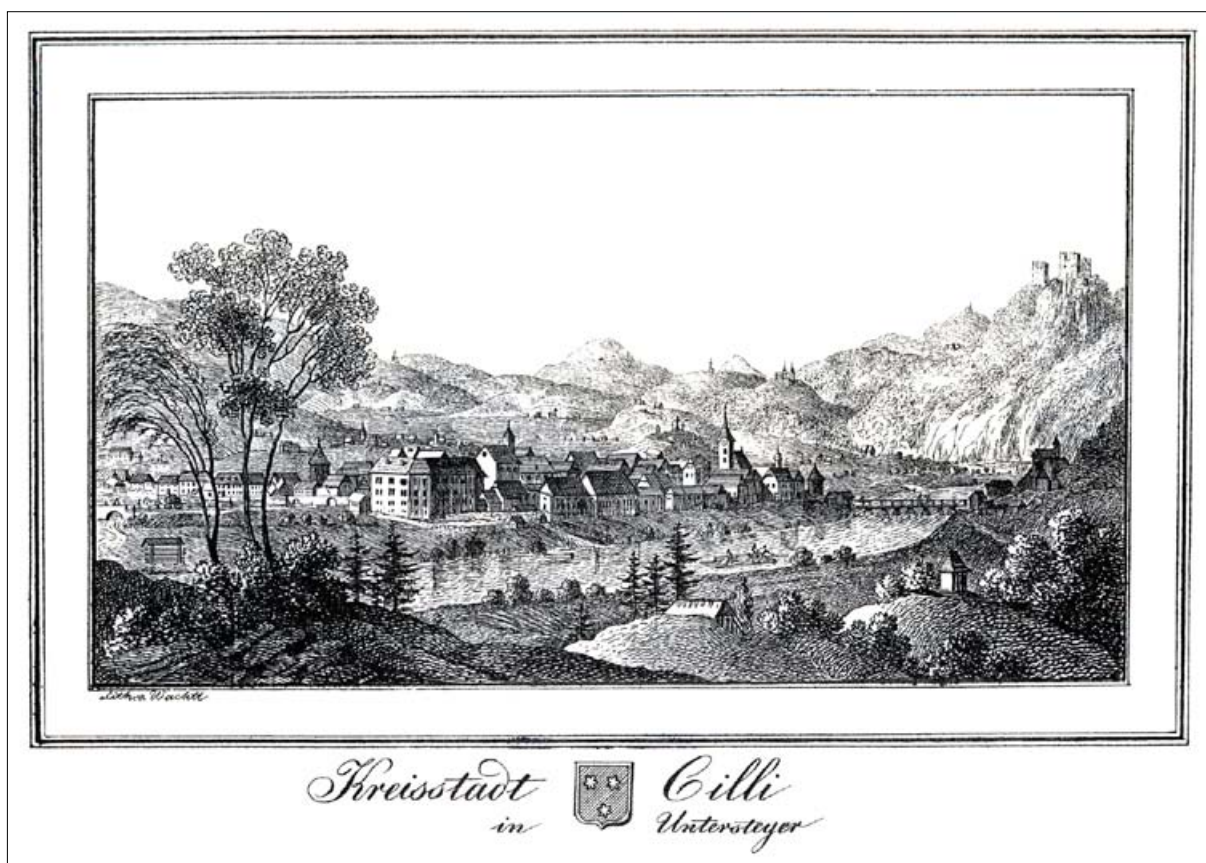
Med meščani se je v prvih letih 19. stoletja začelo razvijati tudi živahno družabno in društveno življenje. V prostorih realke je tako delovalo Glasbeno društvo, leta 1812 pa so celjski meščani ustanovili Strelsko društvo. V zimskem času pa je bilo zelo dejavno tudi amatersko gledališče, ki je vsaka dva tedna uprizarjalo gledališke predstave, ki so bile s strani Celjanov zelo dobro obiskane. S slednjim je v času svojega bivanja v Celju dejavno sodeloval tudi J. G. Seidl.²⁷

²⁴ Niko Kuret, *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848: topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842)*. Del 1, 1. snopič (Ljubljana, 1985), 112.

²⁵ Prav tam, 110.

²⁶ Prav tam, 110.

²⁷ Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart* (Graz, 1910), 348.

Celje okoli leta 1830 (Kaiser, Litografrane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev, 1999)

Ljubzenska zgodba J. G. Seidla in njegove izbranke Therese Schlesinger

Kot smo že omenili, se je J. G. Seidl po smrti očeta znašel v finančno precej nezavidljivem položaju. Primoran se je bil preživljati tudi kot zasebni učitelj. Ko je tako nekega dne, leta 1824, poučeval v hiši bogatega dunajskega industrialca, je tam srečal vzgojiteljico tovarnarjevih otrok Therese Schlesinger, hčerko obubožanega dunajskega meščana, ki je ravno tako kot Seidl, že v mladih letih morala sama poskrbeti za svojo eksistenco. Med njima je vzplamtela ljubezen in dve leti kasneje (1826) je Seidl očetu njegove ljubljene Therese poslal pismo, v katerem ga je zaprosil za njeno roko.

V pismu je Seidl svojega bodočega tasta najprej seznanil, da njegovo hči Therese pozna že dobri dve leti. Njegovo hči je imel čast spoznati, ko je kot domači učitelj poučeval industrialčevega sina. Seidl je pri tem še posebej poudaril, da je njuna zveza resnično zaživela šele, ko je od Therese dobil nedvoumen dokaz, da ga tudi ona brezpogojno ljubi. Pri tem je želel poudariti, da je bila to obojestranska spontana ljubezen na prvi pogled. Svojo ljubezen do Therese je opisal v pismu, medtem ko naj oče Thereso za mnenje povpraša kar sam. V nadaljevanju pisma Seidl Therese opiše kot marljivo, bogaboječo

in izobraženo mlado dekle poštenih in delavnih staršev. Svojemu bodočemu tastu se predstavi kot pošten in vsem dobro znan človek. Pri tem omeni tudi svojo družinsko zgodbo in težek finančni položaj. Hkrati pohvali, da mu je poleg preživljanja družine uspelo tudi dokončati študij. Sedaj se poteguje za profesuro, s katero bo dobil finančna sredstva, da bo svojo družino ne le spodobno vzdrževal, ampak bo vanjo pripeljal tudi pošteno ženo iz ugledne meščanske družine. Pove, da je Therese že zasnubil in želi samo še njegovo potrditev zaroke. Ob tem poudari, da pozna nezavidljivi finančni položaj njihove družine in ob poroki ne pričakuje nobene dote, saj ima Therese vse, kar si mož lahko želi od dobre žene. Njegova dolžnost pa je, da bo kot mož poskrbel (česarvno ne takoj), da bo Therese imela brezskrbno, zadovoljno in srečno življenje. Na koncu pisma tudi prosi za obisk v njihovi hiši in se že veseli pozitivnega odgovora na svojo prošnjo.²⁸

Iz Seidlovega pisma je razviden tipičen meščanski duh začetka 19. stoletja. Gre za meščanski ideal ljubezni in zakona, ki temelji na spolnosti in privlačnosti (poroki iz ljubezni), a je vendarle tudi razumna, podkrepljena

²⁸ Povzeto po: Karl Fuchs, »Wie J. G. Seidl, der Dichter der Volkshymne, um seine Braut warb«, 11–12.

s partnerjevo krepostjo in njegovim socialnim in materialnim položajem, ki zadovolji tudi zahtevne želje staršev.²⁹ Seidl se je, kljub svojemu šibkemu finančnemu položaju, uvrščal med pripadnike meščanskega sloja, saj je izviral iz uradniške družine in je bil visoko izobražen. Svojo izvoljenko je v pismu opisal kot marljivo, bogaboječo in izobraženo mlado dekle. Pri tem smo priča podobi žene, ki je morala biti tiha, ubogljiva, bogaboječa, ki je skrbela za moževo zasebno sfero, mož pa je bil bolj aktiven v javnem življenju, s trdim delom pa je skrbel za blagostanje družine, ki mu je nudila prostor za zavetje in počitek pred javnim svetom.³⁰

Zaradi svoje izobrazbe in naprednih pogledov, ga lahko prištevamo med glasnike novih idej meščanskega sveta, ki zagovarjajo meščanski ideal poroke iz ljubezni, edinstvenost zakonskega partnerja in samostojno odločanje o svojih življenjskih odločitvah. Seidl je tako kar sam poslal pismo Theresinim staršem, v katerem jih je prosil za njeno roko, v pismu je skladno s tedanjo etiketo prosil za zaročno večerjo, pri kateri bi njegova družina obiskala Theresino družino. Po takratni meščanski navadi je zaročenec na večerji zaročenki izročil zaročni prstan, ona pa mu je pri naslednji večerji, ki je sledila pri njemu doma, podarila prstan ali medaljon s svojo podobo.³¹ Kaj je sledilo zaročnemu pismu sicer ne vemo, dejstvo pa je, da je zaroka bila vsekakor uspešna, saj sta se J. G. Seidl in Therese Schlesinger tri leta kasneje poročila. Od poroke do zaroke je tako preteklo precej več, kot dva meseca, kot je bilo pri takratnem evropskem meščanstvu v navadi.³² Razlog za 3-letno čakanje na poroko je bil predvsem finančne narave, saj je moral Seidl naprej pridobiti dobro plačano in stalno službo (profesuro). Ko je slednje leta 1829 dobil na celjski gimnaziji, se je še pred nastopom službe poročil s svojo izvoljenko, s katero sta se takoj po poroki preselila v Celje.

Prihod v Celje

Seidl je v Celje prispel 10. 3. 1829, skupaj z ženo Therese, materjo in teto. Stanovali so v hiši, ki se je nahajala na vogalu današnje Prešernove in Stanetove ulice. Kot profesor je Seidl na celjski gimnaziji nasledil istega leta umrlega prefekta in profesorja Thomasa Hirscha.³³ Poleg njega sta tu poučevala še Ivan Anton Zupančič in Rudofl

Gustav Puff, oba velika humanista in pisatelja.³⁴ Seidl se je po prihodu v Celju posvetil predvsem svoji mladi družini in pesniškem ustvarjanju.

Hiša na vogalu današnje Prešernove in Stanetove ulice, v kateri je v letih 1829–1840 skupaj z družino prebival Johann Gabriel Seidl. Razglednica iz leta 1908 (Osrednja knjižnica Celje)

Opis dnevnika

17. julija leta 1830, leto dni po poroki in prihodu v Celje, se je Seidlu in njegovi ženi rodil sin Karel, ki mu je ponosni mladi oče posvetil dnevnik. Dnevnik se začne s Karlovim rojstvom in konča 28. februarja 1832, ko je bil sin star slabi dve leti.³⁵ V njem so zelo podrobno opisani prvi dnevi otrokovega življenja, nato sledijo dokaj redni mesečni zapisi za drugo polovico leta 1830 in celotno leto 1831. V letu 1832 pa imamo le en zapis, s katerim se dnevnik tudi konča.

²⁹ Reinhard Sieder, *Socialna zgodovina družine* (Ljubljana, 1998), 125.

³⁰ Prav tam, 127.

³¹ Michelle Perrot, Roger-Henri Gurread, »The Actors«, v: *A History of private life, IV. From the Fires of Revolution to the Great War* (Harvard, 1990), 310–311.

³² Prav tam, 312.

³³ Andreas Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*, 350–351.

³⁴ Janez Cvirn, »Meščanski svet«, v: *Iz zgodovine Celja 1795–1848* (Celje, 1996), 82.

³⁵ OKC, DOM MS 243, 4. Osebni dnevnik 1830–1831.

Vsebina dnevnika

Seidl začne pisati dnevnik 17. julija zgodaj zjutraj, ko ves nestrpen čaka na rojstvo svojega otroka. Svojo stisko ob ženinem rojevanju si je lajšal s pisanjem verzov. V njih se sprašuje, zakaj mora njegova žena prestati toliko trpljenja ob rojstvu otroka. Hkrati se veseli svojega prvorojenca, a ga je obenem tudi zelo strah za ženino življenje.

*»In jeden Falle sei willkommen,
Wilkommen nur aus vollster Brust;
Sei must nur deiner Mutter Wonne,
Dann bist du auch des Vaters Lust!
Sei must ein Spiegel ihrer Seele,
dann trägst du einen Engel mit,
der dich durchs Leben sicher leitet,
denn Gott bescheint des guten Schritt.*

*Noch weiß ich nicht, ob statt des Bettchers,
Das an der Mutter Bette steht,
nicht heute noch ein Sarg sich füllet,
nicht heute welkt, was heut' entsteht.»³⁶*

Čez nekaj ur se je njegova stiska prelevila v nepopisno srečo, ko mu je njegova teta sporočila, da se mu je rodil sin. Seidl je jokajoč pohitel k svoji ženi in otroku. Nato je srečno novico »Beide leben!« skozi okno sporočil revni poulični pevki in odšel napisat pismo Theresinim staršem.

Kasneje je v dnevnik zapisal:

»Sedaj si prišel na svet sin moj, moja prva beseda tebi je: Spoštuj svojo mater! Šele, ko mož vidi svojo ženo trpeti, se zave, da jo ljubi do zadnjega diha. In takrat zna ceniti tudi malenkosti, ki bodo nekoč drage relikvije iz časa, ko je bila tvoja (sinova) duša še nepopisan list papirja.«³⁷

Iz dnevniškega zapisa je dobro razviden izredno ljubeč in skrben odnos do žene. Seidl se je zavedal, kakšnemu trpljenju in nevarnosti je bila žena ob težkem porodu izpostavljena, zato ga je tudi zelo skrbelo za njeno življenje. V svojih verzih Seidl goji izredno spoštljiv odnos do žene, ki ga hkrati želi prenesti tudi na svojega otroka. To se dobro odraža tudi v njegovih besedah »Oba živita!«

Theresinem porodu, so prisostvovala Seidlova teta, mati, hišna gospodinja in porodna babica. V mestih so

v predmarčni dobi večino porodov že vodile izprašane babice. To so bile babice, ki so v babiški šoli v enem od deželnih glavnih mest (v našem primeru verjetno v Gradcu ali Ljubljani) opravile babiški izpit in so znale voditi porod in pomagati pri morebitnih zapletih.³⁸ Porod je bil zasebna ženska zadeva in se je po navadi odvijal v družinski spalnici.³⁹ Prisotnost moškega pri porodu je bila z izjemo zdravnika moralno sporna.⁴⁰ Zato je tudi Seidl potrpežljivo čakal na novice iz družinske spalnice.

Že dan po otrokovem rojstvu, 18. julija 1830, so prvorojenca J. G. Seidla in njegove žene Therese, krstili v Cerkvi svetega Danijela v Celju. Otroka je krstil vodja celjske gimnazije prefekt Hartreid Dorfmann skupaj z vikarjem Francem Novakom.⁴¹

Pri krstu je otroka držal Josef Mathes, kameralni upravnik v pokoju, ki je bil hkrati tudi zastopnik vseh treh otrokovih botrov, saj nobeden od njih krstu ni prisostvoval. Prvi boter je bil zastopnikov sin Karl Mathes, glavni pobiralec Tobačne pristojbine v Celju, drugi boter Sigmund Kanis je bil c.k. pripravnik deželnega sodišča na Dunaju, kot tretjega botra pa so v krstno knjigo zapisali Gabriella Jennya, veletrgovca in lastnika tovarne z Dunaja.⁴² Prvi boter Karl Mathes se je ravno tisti dan mudil v Rogatcu in se krsta ni mogel udeležiti, druga dva botra pa sta živela na Dunaju in krstu nista mogla prisostvovati.⁴³

Obreda so se udeležili še žena prvega botra Wilhelmine Mathes, ki jo krstna knjiga tudi navaja kot otrokovo botro,⁴⁴ Seidlova mati, teta in gospodinja ter babica Francisca Halen, ki je pomagala pri porodu.⁴⁵

V prvi polovici devetnajstega stoletja je bilo v naših krajih in tudi drugod po Evropi v navadi, da so otroke krstili zelo hitro. V večini primerov že kar naslednji dan po porodu. Otroci staršev nižjega stanu so po navadi dobili le eno ime in dva botra (moškega in žensko). Otroci premožnejših in bolj izobraženih staršev pa so po pravilu dobili več imen in tudi večje število botrov. Slednji pa so bili v predmarčnem Celju prej izjema kot pravilo.⁴⁶

³⁸ Zvonka Zupanič Slavec, Ksenija Slavec, »Rojevanje skozi čas«, v: *Rojstvo (Ljubljana, 2011)*, 19.

³⁹ Michelle Perrot, Roger-Henri Gurread, »The Actors«, v: *A History of private life, IV. From the Fires of Revolution to the Great War*, 201.

⁴⁰ Zvonka Zupanič Slavec, Ksenija Slavec, »Rojevanje skozi čas«, v: *Rojstvo*, 19.

⁴¹ NŠAM, Sveti Daniel Celje, *Krstna knjiga 1817–1840 str. 349*.

⁴² *Prav tam*, OKC, DOM MS 243, 4.

⁴³ OKC, DOM MS 243, 4.

⁴⁴ NŠAM, Sveti Daniel Celje, *Krstna knjiga 1817–1840 str. 349*.

⁴⁵ OKC, DOM MS 243, 4.

⁴⁶ *Otrok, ki so ob krstu dobili več kot dve imeni, je bilo v Celju v letih 1830/1831 le 14,1 %*. Glej: Andrej Pančur, »Celjani v krstnih knjigah«.

³⁶ OKC, DOM MS 343, 4.

³⁷ OKC, DOM MS 243, 4. *Ko omeni relikvijo, ima v mislih dnevnik za svojega sina, ki ga je ravnokar začel pisati.*

Seidlov prvorojenec je ob krstu prejel kar šest imen, in sicer Karl Sigmund Gabriel Anton Harteid Alexius.

Dnevnik podrobneje opisuje, po kom vse je krščenec dobil ime.

Prvo ime Karl je dobil po svojem botru Karlu Mathesu, glavnemu pobiralcu tobačne pristojbine v Celju. Drugo ime Sigmund je dobil po botru in Seidloven prijatelju iz mladosti Sigmundu Kanisu. Gabriel pa ravno tako po botru in dobrotniku ženine družine dunajskemu industrialcu in veletrgovcu Gabrielu Jennyu pa tudi zato, ker je Gabriel glavno ime Seidlove družine. Anton so novorojenca poimenovali po dedku Antonu Schlesingerju. Herteid po prefektu celjske gimnazije Herteidu Dorfmannu. Zadnje ime, Aleks, pa je dobil, ker se je rodil na godovni dan Aleksa.

Za razliko od današnjih dni so otrokom imena izbirali na drugačen način kot danes, otroka so namreč poimenovali po uglednih družinskih dobrotnikih, prijateljih, sorodnikih in svetniku, ki je gođoval na dan otrokovega rojstva. Tudi izbor botrov ni bil naključen. Botri so imeli vlogo nekakšnih nadomestnih staršev v primeru, če bi njihov krščenec osirotel, bi tako prevzeli skrb zanj. Zato so starši botre še posebno skrbno izbirali in tako poskrbeli, da je bil njihov otrok kar najbolje preskrbljen.

Tudi malemu Karlu so starši izbrali ugledne in premožne botre. Botri so svojemu krščencu ob krstu podarili srebrni jedilni pribor, darilo velike vrednosti, ki ga bodo hranili za otrokovo odraslo dobo.

Ko so otroka prinesli s krsta domov, je ta prvič pil mleko iz materinih prsi. Otrok je prvič sesal mleko iz materinih prsi šele drugi dan življenja, kar je z današnjega gledišča precej nenavadno, saj danes otrok začne sesati že takoj po rojstvu. Vendar je še konec 19. stoletja prevladovalo tudi strokovno mnenje, da so otroka predstavili k materinim prsim šele tretji dan po rojstvu, saj se je šele takrat v materinih prsah nabralo dovolj mleka.⁴⁷ Čeprav je zdravniška stroka že sredi 19. stoletja opozarjala, kako koristno je dojenje za zdravje matere kot tudi dojenčka,⁴⁸ je bilo v višjih slojih še vedno v navadi, da so otroke namesto mater dojile dojilje. V tem oziru je bila Seidlova žena tudi znanilka prihodnosti, saj je za otroka v celoti skrbel sama. V višjih družbenih slojih po Evropi so bile dojilje v navadi še vse do začetka 20.

stoletja.⁴⁹ Seidl v svojem dnevniku opisuje, da se njegov sin od prvega podoja naprej ni več hotel ločiti od materinih prsi in je ob vsaki ločitvi od njih glasno protestiral. Ravno tako je namenil »gizdalinski pogled« svojemu očetu, ko ga je ta prvič pestoval. V dnevniku je večkrat opisana tudi otrokova govorica, kar kaže na pomen tovrstnih spominov za Seidla, ki jih je želel ovekovečiti v svojem dnevniku.

Izobraženo meščanstvo je na začetku 19. stoletja že gojilo topel, pristen in izredno ljubeč odnos do svojih otrok. Otrok je za meščanski svet postal edinstven posameznik, za katerega je potrebno dobro skrbeti in ga vzgojiti. Tudi premožni starši so sami skrbeli za svoje otroke, matere niso najemale dojilj in guvernant, pač pa so za svoje otroke v celoti skrbele same. Očetje so pri vzgoji otroka odslej igrali veliko bolj aktivno vlogo.⁵⁰ Že sam obstoj Seidlovega dnevnika, ki ga je pisal za svojega sina Karla, kaže na to, da so starši v začetku 19. stoletja že pozorno opazovali otrokov razvoj in želeli ovekovečiti pomembne dogodke v otrokovem življenju.⁵¹

Tako je ponosni oče J. G. Seidl v svojem dnevniku opisoval neznatne podrobnosti iz prvih dni otrokovega življenja. Od tega, kako pogosto je otrok sesal mleko, do tega, koliko je bil dolg.

Tudi zdravju novorojenčkov so posvečali vedno več pozornosti. Malega Karla je četrti dan po njegovem rojstvu pregledal vojaški zdravnik, ki se je ravno takrat mudil v Celju.

Porod je nekoč veljal za zelo tvegano zadevo tako za mater kot tudi za otroka. Mnogo porodnic in novorojenčkov je umrlo nekaj dni po rojstvu. Smrtnost novorojenčkov je bila še posebej visoka, saj je sredi 18. stoletja v prvem mesecu življenja umrla četrtnina vseh novorojenčkov, nadaljnja četrtnina otrok pa ni dočkala svojega 15. rojstnega dne. Tako je v Evropi sredi 18. stoletja odraslo dobo dočkala le polovica vseh otrok.⁵²

Seidl v svojem dnevniku podrobno opisuje tudi, kakšne skrbi je bila po porodu deležna njegova žena. Ta je prve dni po porodu strogo počivala v svoji postelji, kjer so ji poleg krepčilne hrane šesti dan po porodu postregli tudi z vinom. Zaradi zelo pogostih zapletov pri porodu so zdravniki porodnicam svetovali uživanje lahke hrane, ki je temeljila predvsem na čisti goveji juhi, močnatih

⁴⁹ Marten James, »Family Relationships«, v: *A cultural History of Childhood and Family in the Age of Empire* (London, 2014), 30.

⁵⁰ Reinhard Sieder, *Socialna zgodovina družine*, 129–131.

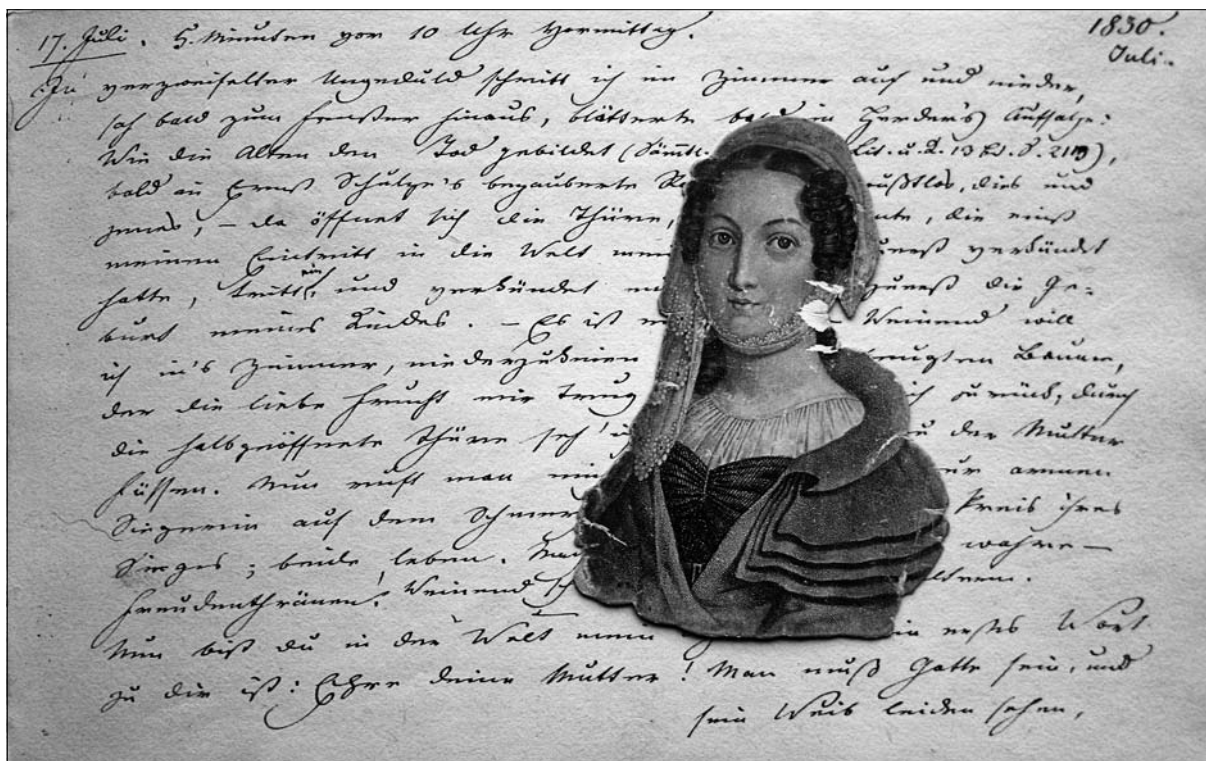
⁵¹ Michelle Perrot, Roger-Henri Gurread, »The Actors«, 204.

⁵² Carl Ipsen, »LifeCycle«, v: *A cultural History of Childhood and Family in the Age of Empire* (London, 2014), 114–115.

v: *Iz zgodovine Celja 1780–1848* (Celje, 1996), 214.

⁴⁷ Štefan Kočevár, *Slovenska mati* (Celje, 1882), 28.

⁴⁸ *Prav tam*, 18.

Dnevnik Johanna Gabriela Seidla, ki ga je v letih 1830–1832 pisal za svojega sina Karla (Osrednja knjižnica Celje)

jedeh in mleku.⁵³ Stroka je porodnicam svetovala pitje vode in je ostro grajala ljudsko navado, da so porodnicam dajali piti vino in druge alkoholne pijače.⁵⁴

Tako je Therese šele deveti dan vstala s postelje in se družini pridružila pri kosilu ter se malce sprehodila po stanovanju.⁵⁵ Theresino ravnanje je bilo skladno s priporočili tistega časa, saj so tovrstni počitek svetovali tudi zdravniki tedanje dobe. Eden od njih je bil dr. Štefan Kočevar, ki je sredi devetnajstega stoletja kot zdravnik in porodničar deloval v Celju, kjer je napisal tudi knjigo namenjeno materam z naslovom Slovenska mati. V njej ravno tako govori, da ženska po porodu ne sme zapustiti postelje pred devetim dnevom, hišo pa lahko zapusti šele po dveh tednih v poletnem času, oz. po 5 tednih v zimskem času.⁵⁶

Razlog za tolikšno previdnost in skrb za zadostno hrano in počitek je tičal v veliki umrljivosti žensk po

porodu, t. i. porodnic. Velikokrat je namreč prišlo do različnih poporodnih zapletov, kot so krvavitve in poporodna vročica. Za slednjo je v evropskih mestih 18. stoletja umrlo kar 20 % vseh porodnic, vzrok zanjo pa je bila bakterijska okužba maternice.⁵⁷ Če je pri porodih prišlo do zapletov, sta babica ali zdravnik nudila pomoč tako, da so z rokami ali z raznimi pripomočki segli v notranjost maternice in s tem okužili porodnico.⁵⁸

Seidl v svojem dnevniku izraža tudi skrb za čustveno zdravje svoje žene, saj jo je velikokrat zalotil solznih oči. Skrbi ga vzrok njene žalosti, ki mu ga žena ne želi razkriti. Šele kasneje ugotovi, da žena predvsem pogreša svojo družino na Dunaju, skrbi pa jo tudi, kako se bo njen mož prilagodil novemu družinskemu stanju, ali bo sposoben svojo ljubezen deliti na dva dela in čuvati svoje zdravje, od katerega sta sedaj odvisni kar dve duši. Mlado mater Thereso je prve dni po porodu mučila neke vrste blaga poporodna depresija, ki je v tem obdobju nekaj povsem običajnega. Zanimivo pa je, da je tudi medicinska stroka v 19. stoletju čustveno zdravje matere tesno povezovala ne le z njenim zdravjem, ampak tudi s kakovostjo njenega mleka. Verjeli so, da če je mati bodisi jezna, vznemirjena ali žalostna, lahko njeno

⁵³ Štefan Kočevar, *Slovenska mati*, 20.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Tako meščanske, kot podeželske ženske so bile po porodu deležne posebne oskrbe in prehrane. Po pravilu naj bi porodnica v postelji počivala najmanj en teden po porodu. Poleg tega je imela posebno dieto, sestavljeno iz kokošje juhe, jajc, masla, belega kruha in vina. Še posebej za vino so verjeli, da daje porodnici moč in spodbuja nastajanje mleka za dojenčka. Več o tem glej: Irena Rožman, *Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju* (Ljubljana, 2004), 128–133.

⁵⁶ Štefan Kočevar, 23.

⁵⁷ Zvonka Zupanič Slavec, Ksenija Slavec, »Rojevanje skozi čas«, 18.

⁵⁸ Prav tam.

mleko škodi otroku, zato v takšnih slučajih mati ne sme dojiti otroka.⁵⁹

Seidl je v svojem dnevniku izjemno podrobno in čustveno opisoval razvoj svojega prvorojenca v prvih tednih njegovega življenja. Pri tem je bil pozoren na vsako še tako neznatno pozornost v otrokovem razvoju. Tako je opisal, kako so malemu Karlu deseti dan po rojstvu po licih pritekale prve solze, dva dni kasneje pa so dojenčka tudi prvič okopali. Zdravniki so v drugi polovici 19. stoletja sicer svetovali, naj se dojenčka okopa vsak dan,⁶⁰ a je praksa pokazala, da še posebej v nižjih slojih temu ni bilo tako. Razlogi so tičali predvsem v slabih higienskih navadah in bivalnih pogojih, saj je večina prebivalstva živela v preslabo opremljenih bivališčih, da bi lahko otroku nudili toplo kopel v dobro ogrevani sobi.

V svojem dnevniku Seidl opisuje, da so otroku, ko je bil star dva tedna, dali piti tudi mleko po steklenički, ki pa mu seveda ni tako ugajalo kot dojenje na materinih prsih.

Šele 18. dan po rojstvu sta mlada mati Therese in njen Karel prvič po porodu zadihala svež zrak, ko sta se malce sprehodila po odprtem hodniku na dvorišču hiše. Kot smo že omenili, je bila smrtnost žensk po porodu izredno velika, verjeli so, da je bila porodnica še šest tednov po porodu izpostavljena veliki nevarnosti. Zato so ženske, če so okoliščine le dopuščale, skrbno čvale svoje zdravje. Zato po porodu naj nebi zapustile hiše od 2 do 6 tednov, odvisno od letnega časa, enako je veljalo tudi za novorojenčka.⁶¹ Družina se je zato na svoj prvi sprehod po okolici mesta odpravila šele 10. avgusta 1830. Svež zrak in lepa narava so vsem dobro deli, še posebej pa malemu Karlu, ki je med potjo sladko spal v otroškem vozičku. Čez štiri dni je družina naredila že daljši sprehod, saj so se iz mesta podali vse do bližnje vasi Teharje in nazaj. Seidl je ob tem še pripisal, da je mali Karl vso pot sladko spal. Če so se na prva dva sprehoda podali z vozičkom, se je dojenček zelo dobro počutil tudi v naročju, ko se je počutil še posebno dobro, se je oglašal, kot je zapisal njegov oče »Xen! Xen!«.

Malce hudomušno je Seidl otrokov dnevni ritem opisal v sledeči pesmi:

»Mein Wecker

*Nicht Räderuhr, nicht Schlagwerk und Gewicht,
Selbst Morgenglock und Haushahn brauch ich nicht,
auch weder einen Knecht, noch eine Magd,
die mich allmorgentlich zu wecken zagt.*

⁵⁹ Štefan Kočever, 29.

⁶⁰ Prav tam, 30.

⁶¹ Prav tam, 23.

*Denn einer Wecker hab' ich nebenan,
Der es weit besser, als sie alle, kann.
Er zupft mich nicht an Zehe, Nas' und Haar,
Vom Henzen aus weckt er mich wunderbar.*

*Der kleine Wecker aber ist mein – Kind
Der weckt mich zuverlässig und geschwind.
Ein Laut, ein Schrei, – so ist es mir genug:
Weiß Gott! er kennt den rechten Glockenzug.*

*Dann spring' ich hin zu ihm, und seh' mit Lust,
Sein liebes Lächeln nach der Mutterbrust,
Und frommer Wünsche wird mein Herz so voll,
Wie es am Morgen eben werden soll.*

*Und weckt er oft mich etwas früher auch,
Als es vordem gewesen mein Gebrauch
Ich bin gleichwohl der erste nicht empor: –
Die Muttersorge kam mir stets zuvor.*

*Und sollt' ich manchmall auch der ersten Sein,
Wie wäre dieses Opfer doch so klein!
Für's Lamm erwacht der Hirt im Dämmerlicht:
Und ich – ich sollte für mein Kind es nicht?»⁶²*

Nato pa tudi v prozi:

»Tvoj dan je zaenkrat sestavljen iz spanja, sesanja in še enkrat spanja, medtem ko preostali čas zapolniš z lulanjem in kakanjem. Ponoči spiš do 3:40 zjutraj, tvoj dnevni spanec je večkrat prekinjen in ne preveč miren. Tudi vidiš in slišiš že precej dobro, če te kdo pokliče, se že trudiš obrniti glavo. Kadar se kdo s piskajočim glasom pogovarja s tabo, ti to zelo ugaja in se začneš smejati. Če te želi kdo previti, se mu upreš z glasnim jokom.«

Zgornja dva zapisa pričata o tem, da je bil pri izobražencih odnos do otrok že vseskozi zelo ljubeznen in pozoren in se vse do današnjih dni se ni bistveno spremenil.

Seidl je prva dva meseca po otrokovem rojstvu prebil s svojo družino. Na krajše potovanje se je odpravil šele, ko je bil njegov sin star 2 meseca, takrat je za 4 dni odpotoval na Koroško.

Ko je bil otrok star 8 tednov je enkrat dnevno začel dobivati kašo iz belega kruha. Če zgoraj omenjeni opis primerjamo s priporočili iz knjižice dr. Štefana Kočeverja, je mali Karel že precej zgodaj začel uživati gosto hrano. Kočever namreč svetuje, naj mati otroka, če sama nima zadosti mleka, po potrebi že vse od rojstva hrani z

⁶² Pesem iz rokopisa je bila leta 1836 objavljena tudi v Seidlovi pesniški zbirki Bifolien. Glej: Johann Gabriel Seidl, Bifolien (Dunaj, 1836), 137.

razredčenim kravjim mlekom, medtem ko uživanje goste hrane svetuje šele po otrokovem 5. mesecu. Tako kot je že opisal Seidl, Kočevar svetuje, naj se otroka hrani s kruhovo kašo, ki se ji primeša mleko ali mesna juha.⁶³

Ob opazovanju svojega sina, se Seidl spominja tudi lepih trenutkov svojega otroštva. Tako so se mu ob trenutku, ko je slišal svojo ženo, kako poje njenemu sinu uspavanko »Eia popecia, lieb's Kinderl schlaf ein!«, zbudili prvi spomini na njegovo otroštvo, ko ga je mati zazibala v sen ob petju ravno te uspavanke.

Ko je bil Karel star pol leta, je že sedel pokonci. Veliko čeblja, pregovor pravi, da otok, ki govori pa-pa kliče brata. Če to drži, bi moral biti njegov brat »stocktaub« popolnoma gluha, da ga ne bi slišal.

23. 1. 1831 je mali Karl dobil svoj prvi zob. Seidl zapiše, da je to navdih za zgodbo v stilu »Finslerl«. 23. 3. pride na plano drugi zob.

V tem času so zanj osnovali nekakšen denarni sklad, v katerega so naložili dukat, skrbnica sklada je bila Karlova mati.

14. 5. 1831 je Karla, ki je bil takrat star 10 mesecev, okrožni zdravnik cepil proti črnim kozam. Zdravnik je cepivo pridobil od polletnega nezakonskega otroka kmečke dekle. Karlu je na vsaki roki zdravnik naredil tri vbode cepiva.

Cepljenje je bilo v avstrijskem cesarstvu predpisano že od leta 1822, a je bila še posebej na podeželju pogosto navada, da ljudje svojih otrok niso pustili cepiti.⁶⁴ Leta 1831 se je na Štajerskem pojavila epidemija črnih koz, ki se je z vojaškimi transporti prenesla tudi na območje Kranjske. Epidemija na srečo ni zahtevala veliko smrtnih žrtev, so pa oblasti ponovno začele spodbujati starše k cepljenju otrok.⁶⁵ Druga tovrstna epidemija se je pojavila tudi leta 1836, a je bil potek bolezni blažji in smrtne žrtve niso bile tako pogoste.⁶⁶

Čeprav se je mladi par takoj po poroki preselil v Celje, sta oba zakonca še vedno ohranjala za tisti čas precej živahne stike s svojimi dunajskimi prijatelji in Theresino družino. Tudi v obravnavanem dnevniku je jasno razvidno, kako pristni so bili stiki z Seidlovim

⁶³ Štefan Kočevar, 30.

⁶⁴ Urška Železnik, »Bolni otroci in starševske skrbi: odnos do otroškega zdravja na primeru preprečevanja koz v 19. stoletju«, v: *Zgodovina otroštva* (Ljubljana, 2012), 441.

⁶⁵ Vlad Travner, *Kuga na Slovenskem* (Ljubljana, 1934), 134.

⁶⁶ Urška Železnik, »Bolni otroci in starševske skrbi: odnos do otroškega zdravja na primeru preprečevanja koz v 19. stoletju«, v: *Zgodovina otroštva*, 441.

Johann Gabriel Seidl v času svojega bivanja v Celju. Posnetek spominske plošče, ki so jo leta 1904 vzdali v hišo, kjer je živel v času svojega bivanja v Celju (*Osrednja knjižnica Celje*)

tastom in taščo na Dunaju. Dnevnik natančno opisuje, kako je potekala vsa njihova korespondenca. Tako jim je Seidl pismo z novico o otrokovem rojstvu napisal le nekaj ur zatem, ko je mali Karel prijokal na svet. Slabe tri tedne zatem je v Celje prispelo tudi pismo z Dunaja, v katerem so Theresini starši na zelo čustven način opisali, kako so s solzami sreče in vzkliki veselja sprejeli novico o otrokovem rojstvu. Seidlu, Theresi in njenemu sinu, pa želijo obilo zdravja. V pismu so še dodali, da si vsa družina zelo močno želi, da bi lahko bili z njimi v Celju in ljubkovali otroka. Pismo sta s solzami v očeh prebrala tudi Seidl in Therese.

Ker se novopečena babica in dedek nista mogla s svojim vnukom tudi v živo srečati, so jima iz Celja preko sla poslali otrokov koder, ki sta ga potem oba nosila stalno pri sebi. Babica v medaljonu ogrlice, dedek pa v prstanu na roki.

Seidl je v dnevniku svojega sina, kateremu je bil dnevnik posvečen, dosledno seznanjal tudi z vsemi obletnicami rojstev, godovnih dni in smrti njegove širše družine.

Seidl je svoj dnevnik prenehal pisati 28. februarja 1832, ko je bil njegov sin star 19 mesecev. Takrat se je mlada družina na prelep pomladni dan odpravila na domač vrt, kjer je mali Karel, držeč se za roko obeh staršev, napravil tudi prve korake.

Johannu Gabrielu Seidlu in njegovi ženi Therese se je poleg sina Karla kasneje rodila še hči in oba sta srečno preživela otroštvo.

Za konec

V obravnavanem dnevniku je prikazana družinska intima enega od dunajskih intelektualcev iz prve polovice 19. stoletja, ki se je začasno preselil v Celje. Dnevnik nam razkriva družinsko vzdušje ob rojstvu prvorojenca. S tem precej redkim zgodovinskim virom smo dobili vpogled v navade in običaje meščanstva, kot je rojevanje in skrb za dojenčke. Dunajske meščanske navade J. G. Seidla so bile tudi za celjsko meščansko okolje zelo napredne, saj so se, kar se tiče skrbi za njegovega sina in ženo, povsem skladale s priporočili, ki jih je pol stoletja kasneje za slovenske žene napisal celjski zdravnik in porodničar Štefan Kočevar.

Seveda pa obravnavani dnevnik prikazuje življenjsko intimo izobraženega meščanstva, ki je v naših krajih predstavljala bolj svetel vzor, kot pa dejansko sliko razmer in navad širših slojev prebivalstva, saj skrbi za otroke revnejši meščanski sloji in podeželsko prebivalstvo še vse do druge svetovne vojne niso polagali precejšnje pozornosti.⁶⁷ Temu v prid govorijo tudi podatki o številu otrok v družinah na slovenskem v predmarčni dobi. Tako v mestih in trgih kot tudi na podeželju so bile družine precej številčne, temu primerna pa je bila tudi smrtnost otrok.⁶⁸

Viri in literatura

Viri

Osrednja Knjižnica Celje (OKC)
Domoznanski oddelek, Dom MS 243.

Nadžkofijski arhiv Maribor (NŠAM)
NŠAM, Sveti Daniel Celje, Krstna knjiga 1817–1840
str. 349.

Časopisni viri

Der Adler, 19. 2. 1840, 339.

Karl Fuchs: »Wie J. G. Seidl, der Dichter der Volkshymne, um seine Braut warb«, *Neurigkeit's Welt-Blatt*, 3.4. 1904, 11–12.

Wiener Zeitung, 9. 5. 1840, 1.

Literatura

Cvirn, Janez: »Meščanski svet«. V: *Iz zgodovine Celja 1795-1848*. Celje, 1996. 76–86.

200 let prve gimnazije v Celju. Celje, 2010.

Fuchs, Karl: *Johann Gabriel Seidl*. Wien, Leipzig, 1904.

Gubo, Andreas: *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*. Graz, 1910.

Hren Medved, Alenka: »Družina v Laškem v predmarčni dobi«. V: *Zgodovina za vse. Letnik 18 (2012)*, št. 2. 84–100.

Ipsen, Carl: »LifeCycle«. V: *A cultural History of Childhood and Family in the Age of Empire*. London, 2014. 111–128.

Kočevar, Štefan: *Slovenska mati*. Celje, 1882.

Kuret, Niko: *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848: topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Del 1, 1. snopič*. Ljubljana, 1985.

Mandl, August; Johann Gabriel Seidl: *Die Staatsbahn von Wien bis Triest mit ihren Umgebungen geschildert*. Trieste, 1856.

Marten, James: »Family Relationships«. V: *A cultural History of Childhood and Family in the Age of Empire*. London, 2014. 19–38.

Pančur, Andrej: »Celjani v krstnih knjigah«. V: *Iz zgodovine Celja 1780–1848*. Celje, 1996. 185–234.

Perrot, Michelle; Roger-Henri Gurread: »The Actors«. V *A History of private life, IV. From the Fires of Revolution to the Great War*. Harvard, 1990. 95–261.

Rožman, Irena: *Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju*. Ljubljana, 2004.

Seidl, Johann Gabriel: *Bifolien*. Dunaj, 1836.

Seidl, Johann Gabriel: *Wanderungen durch Tyrol und Steiermark, Band 2, Steiermak*. Leipzig, 1840.

Seidl, Johann Gabriel: *Johann Gabriel Seidl seine Sagen und Geschichten aus Steiermak*. Graz, 1881.

Sieder, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana, 1998.

Slovenski biografski leksikon, tretja knjiga. Ljubljana, 1960–1971.

Širca, Barbara: *Babette*. Žalec, 2009.

Travner, Vlad: *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana, 1934.

⁶⁷ Glej: Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja* (Ljubljana, 2004).

⁶⁸ Glej: Alenka Hren Medved, »Družina v Laškem v predmarčni dobi«, *Zgodovina za vse, Letnik 18 (2012)*, št. 2., 84–100 in Barbara Širca, *Babette* (Žalec, 2009).

Wurzbac, Wolfgang: »Johann Gabriel Seidls Leben und Werke«. V *Johann Gabriel Seidl ausgewählte Werke*. Leipzig, 1905.

Zupanič Slavec, Zvonka; Ksenija Slavec: »Rojevanje skozi čas«. V: *Rojstvo*. Ljubljana, 2011. 14–20.

»Zur Jahrhundertfeier der Geburt Johann Gabriel Seidls«. *Zeitschrift für die Österreichischen Gymnazien*, VI (1904).

Železnik, Urška: »Bolni otroci in starševske skrbi: odnos do otroškega zdravja na primeru preprečevanja koz v 19. stoletju«. V: *Zgodovina otroštva*. Ljubljana, 2012. 438–449.

Zusammenfassung

**DER KLEINE WECKER ABER IST MEIN –
KIND / DER WECKT MICH ZUVERLÄSSIG
UND GESCHWIND./ EIN LAUT, EIN SCHREI,
– SO IST ES MIR GENUG./ WEISS GOTT! ER
KENNT DEN RECHTEN GLOCKENZUG.**

Die ersten Jahre des Familienlebens von Johann Gabriel Seidl in Celje/Cilli 1829–1832

Johann Gabriel Seidl, der österreichische Dichter, Schriftsteller, Historiker, Volkskundler und Schulmann, unterrichtete in den Jahren 1829–1840 am Gymnasium in Celje, wo er auch gemeinsam mit seiner Familie lebte. Aus der Zeit seines Aufenthaltes in Celje ist ein Tagebuch erhalten, das er in den Jahren 1830–1832 für seinen erstgeborenen Sohn Karl schrieb. Das Tagebuch beginnt mit der Geburt Karls und endet am 28. Februar 1832, als der Sohn knappe zwei Jahre alt war. Es beschreibt die ersten Tage im Leben des Babys sehr detailliert, dann folgen recht regelmäßige monatliche Einträge für die zweite Jahreshälfte 1830 und das gesamte Jahr 1831. Im Jahr 1832 gibt es hingegen nur einen Eintrag, mit dem das Tagebuch auch endet.

Das Tagebuch zeigt das familiäre Innerste eines Wiener Intellektuellen aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, der vorübergehend nach Celje übersiedelt war. Die ersten Einträge schildern die Familienatmosphäre anlässlich der Geburt eines Kindes, denn J. G. Seidl begann das Tagebuch zu schreiben, während seine Frau im Nebenzimmer in den Wehen lag. Er brachte seine Sorgen und Gedanken, die ihm in dieser Situation durch den Kopf gingen, zu Papier. In weiterer Folge ist aus den Tagebucheinträgen eine sehr fürsorgliche und respektvolle Haltung gegenüber seiner Ehefrau ersichtlich, die der Vater auch auf seinen erstgeborenen Sohn übertragen wollte. Gleichzeitig zeigt sich eine äußerst treusorgende und liebevolle Beziehung gegenüber dem Kind, dem das Tagebuch auch gewidmet ist. Seidl vermerkte darin

sowohl die großen Ereignisse im Leben des Kindes wie etwa die Taufe, als auch kleine alltägliche Details wie die Lautäußerungen des Kindes, seine Ernährung, sein Tagesrhythmus, die Sorge um seine Gesundheit und das erste Zähnchen. Beschreibungen der Mutter und der Sorge um ihre Genesung nach der Geburt wechseln sich mit Beschreibungen der Entwicklung des Kindes ab. In den Tagebucheinträgen findet außerdem Poesie zum Thema des Familienlebens ihren Platz, wobei einige der Gedichte aus dem Tagebuch später auch in Seidls Gedichtsammlungen veröffentlicht wurden.

Mit dieser recht seltenen historischen Quelle bekommen wir einen Einblick in die Sitten und Gewohnheiten des Bürgertums, die beispielsweise das Gebären und die Säuglingspflege betrafen. Die Wiener bürgerlichen Gepflogenheiten von J. G. Seidl waren auch für das Cillier bürgerliche Umfeld sehr fortschrittlich, stimmten sie doch hinsichtlich seiner Fürsorge für seine Frau und seinen Sohn mit jenen Empfehlungen überein, die der Cillier Arzt und Geburtshelfer Štefan Kočever ein halbes Jahrhundert später für die slowenischen Frauen zu Papier brachte. Natürlich aber zeigt das Tagebuch das Privatleben des gebildeten Bürgertums, das in slowenischen Gebieten mehr ein leuchtendes Vorbild als ein reales Bild der Umstände und Gewohnheiten der breiteren Masse der Bevölkerung war. Die ärmeren bürgerlichen Schichten und die Bevölkerung am Land widmeten nämlich der Fürsorge für ihre Kinder noch bis zum Zweiten Weltkrieg keine größere Aufmerksamkeit.

Schlagwörter: Johann Gabriel Seidl, Vormärz, Geschichte der Kindheit.

Gorazd Stariha

»Bledi kot zid lazijo pogorelci po vasi brez doma, brez obleke, brez živeža!«*

O maščevalnih požigih v predmarčni dobi.

STARIHA Gorazd, dr., arhivski svetnik, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, SLO-4000 Kranj

343.9:614.84"18"
347.426:614.84"18"
392.77:614.84"18"

»BLEDI KOT ZID LAZIJO POGORELCI PO VASI
BREZ DOMA, BREZ OBLEKE, BREZ ŽIVEŽA!«

O maščevalnih požigih v predmarčni dobi.

V prispevku so predstavljeni primeri namernih požigov, ki jih je obravnavalo kranjsko deželno sodišče v Ljubljani v prvi polovici 19. stoletja. Nekaj jih je bilo plod zmedenosti in zamerljivosti neuravnovešenih posameznikov, značilni za to obdobje pa so maščevalni požigi rokovnjačev. Rokovnjači namreč pri svojih grožnjah s požigi niso ostajali le pri besedah, rdečega petelina so tudi dejansko spuščali na strehe »izdajalcev«.

Iz maščevalnosti niso požigali samo rokovnjači, ampak iz različnih povodov tudi drugi ljudje. V prispevku sta navedena primera užaljene prostitutke in zapostavljenega preužitkarja. Poseben primer so predstavljali tako ali drugače neuravnovešeni požigalci, ki bi bili danes nedvomno obravnavani drugače, kot so bili včasih. Sicer so sodniki v predmarčnem obdobju morali upoštevati tudi že dejavnik prištevnosti, vendar pa je bilo dokazovanje neprištevnosti precej težje kot danes.

Ključne besede: 19. stoletje, požig, kazenska zakonodaja, rokovnjači

STARIHA Gorazd, PhD, Archival Councillor, Historical Archives Ljubljana, Gorenjska Unit in Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

343.9:614.84"18"
347.426:614.84"18"
392.77:614.84"18"

“FIRE VICTIMS WANDER AROUND PALE AS
THE WALL, WITHOUT CLOTHING, WITHOUT
FOOD!”

Revenge Arson in the Pre-March Era

The article describes arson trials at the Carniolan Regional Court in Ljubljana in the first half of the 19th century. A few cases of arson were the work of confused, resentful and mentally unstable individuals; at that period revenge arson committed by outlaws was a common occurrence. In contrast to others, these outlaws did not stop at empty threats but did indeed set the roofs of “traitors” ablaze.

However, outlaws were not the only arsonists. The ranks of arsonists also included people with other motives. The article presents a case involving an insulted prostitute and an old retired farmer. A special case was the category of unstable arsonists, who today would receive different treatment than in the past. In the pre-March period, judges were already obliged to consider the mental disturbance factor; however, proving it was considerably more challenging than it is today.

Key words: 19th century, arson, criminal law, outlaws

* Novice, 27. 9. 1848.

»Ena nar hujših nesreč, ki nikdar ne spi, je oginj. Ozrite se le enmalo po svojim pohištvu, kako nevarno je! Koliko je leseniga in slamnatiga po kmetih, – kako na tesnim stoje dostikrat poslopja, – kako silno malo se dimnikov vidi, – kako nečimerno se vi sami, vaša družina, vaši otroci z lučjo obnašajo! In če je morebiti ravno v vaši hiši vse bolje preskerbljeno in varno, kaj vam pa to pomaga, če je pri vašim sosedu nar veči nevarnost? Ali vas ne more tudi vaš sosed na beraško palico pripraviti? O de bi tako ne!«¹

Ogenj je bil strašen pogoltnož, v kratkem času je požrl vse in ljudem porinil beraško palico v roke. Pogoreliščina je huda stvar tudi danes, pa vendarle ne tako usodna kot včasih, ko so ljudje lahko v požaru izgubili dejansko vse. Zaradi slabe požarne varnosti, h kateri je prispevalo marsikaj, od lahko gorljivih materialov dalje, so bili požari pogostejši in razsežnejši kot danes. Ko je zagorela ena hiša, je kaj hitro lahko pogorela cela vas, mesto. Največ požarov je bilo seveda zaradi nesreč in lahkomiselnosti (ena takih, z današnjimi očmi gledano najbolj bedastih, je bilo kopičenje pepela na podstrehah). Veliko pa je bilo tudi namernih požigov, za katere je bil vzrok maščevanje iz takšnih ali drugačnih nagibov. V tem prispevku si bomo pogledali nekaj takšnih primerov, ki jih je obravnavalo kranjsko deželno sodišče v Ljubljani. Nekaj jih je bilo plod zmedenosti in zamerljivosti neuravnovešenih posameznikov, značilni za to obdobje pa so maščevalni požigi rokovnjačev. Rokovnjači namreč pri svojih groznjah s požigi niso ostajali le pri besedah, ampak so tudi dejansko spuščali rdečega petelina na strehe »izdajalcev«. Zanimivo je tudi, da so v znanih primerih še bolj kot rokovnjači »kurile« rokovnjačke.

Preden pričnemo s predstavitvijo primerov, si pogledajmo še, kaj je glede požiga določal aktualni kazenski zakonik iz leta 1803:²

»§ 147: zločin požiga zakrivi nekdo, ki s svojim ravnanjem povzroči ali namerava povzročiti požar na tuji lastnini; četudi ogenj ne izbruhne, oziroma ni povzročena nobena škoda.

§ 148 (kazni za požig):

- a) če zaradi izbruha ognja umre človek, požigalec pa bi to lahko predvidel; če gre za ponoven požig; če ima požar posebno uničujoče posledice – je kazen smrt;
- b) če je ogenj izbruhnil (ni bil samo podtaknjen) in je žrtev utrpela znatno škodo, kot tudi

- c) če je storilec večkrat podtaknil požar, čeprav vsakič brez posledic – je kazen dosmrtna težka ječa, pri posebni zlobi ali veliki škodi pa dosmrtna najtežja težka ječa;³
- d) če ogenj izbruhne, vendar brez že omenjenih oteževalnih okoliščin, je kazen težka ječa od 10 do 20 let;
- e) če ogenj sicer ne izbruhne, vendar je podtaknjen ponoči, ali na takšnem mestu, da bi se lahko razširil, če bi izbruhnil, ali pod takšnimi okoliščinami, da bi bila lahko ogrožena človeška življenja – je kazen težka ječa od 5 do 10 let;
- f) če je dejanje izvršeno podnevi in brez posebne nevarnosti, ter da je podtaknjeni ogenj pogašen brez izbruha ali brez povzročene škode – je kazen težka ječa od 1 do 5 let;
- g) če se povzročitelj pokesa in še v pravem času ravna tako, da ni povzročena nobena škoda – je kazen težka ječa od pol do enega leta.

§149: če kdo iz zlobnih namenov zažge svojo lastnino in s tem ogrozi tudi tujo lastnino, se ga ravno tako obravnava kot požigalca in kaznuje po zgornjem členu.

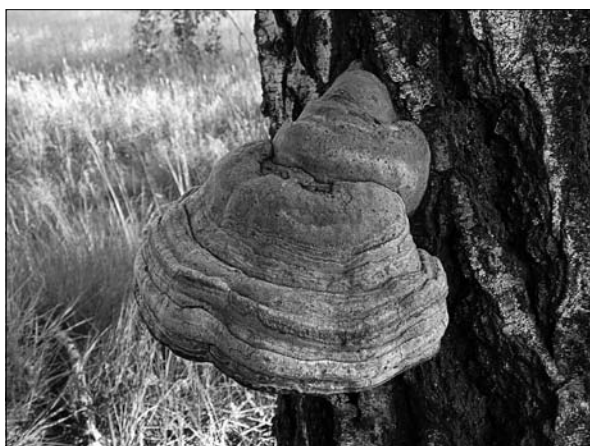
§150: če kdo zažge svojo lastnino, ne da bi pri tem ogrožal tujo, se ga ne obravnava kot požigalca, ampak kot prevaranta – če s svojim dejanjem posega v pravice nekoga tretjega ali mu skuša naprtiti sum požiga.«

Zagrožene kazni za požig so bile nedvomno ostre, vendar pa, kot bomo videli v nadaljevanju, so v praksi skoraj vedno prišle v poštev razne olajševalne okoliščine in posledično pomilostitveni ukrepi v smislu znižanja smrtnih in dosmrtnih kazni.

³ Po kazenskem zakoniku iz leta 1803 je imela zaporna kazen glede na ostrino tri »težavnostne stopnje« (§§ 11-14). Prva stopnja, ječa, (brez pridevnika) je pomenila prestajanje kazni brez okov, za pijačo samo vodo (drugače pa oskrba kot jo je določal pravilnik za kaznilnico), druženje z drugimi ljudmi samo v prisotnosti paznikov in tudi v tem primeru pogovarjanje samo v jeziku razumljivem pazniku. Druga stopnja, težka ječa, je pomenila okovje na nogah, dnevno en topel obrok, vendar brez mesa; ležanje na golih deskah in nobenega razgovora z drugimi, razen s pazniškim osebjem. Tretja stopnja, najtežja težka ječa, je pomenila prestajanje kazni v samici, kjer je bilo le toliko svetlobe in prostora, kot je bilo nujno za ohranjanje zdravja; stalno v težkem okovju na rokah in nogah, okrog pasu pa železen obroč, s katerim je bil kaznjeneec, razen za čas dela, pripet na steno; topel obrok le na vsake dva dni, vendar brez mesa, ostale dni pa le kruh in voda; ležišče na golih deskah; nobenega druženja ali pogovarjanja z drugimi ljudmi.

¹ Novice, 6. 12. 1848.

² Zakonik, 1803.

Kresilna goba (*Fomes fomentarius*). (Wikipedia)

Požigi rokovnjačev in goreče Gameljne

Eden zelo znanih rokovnjaških maščevalnih požigov je izbruhnil v noči s 27. na 28. julij 1835, ko je okrog pol polnoči zagorelo v Zgornjih Gameljnah pri podrihtarju Matevžu Dolinarju, po domače Skoku. Požar je uničil večji del vasi in škode je bilo za 10 695 goldinarjev in 11 krajcarjev. Požar je bil podtaknjen (\$147) na obeh koncih kozolca. Požiga je bila osumljena Jera Logar, po domače Traunova Jera. Na kazenskem sodišču v Ljubljani so jo zasliševali od 15. 10. 1835 do 24. 10. 1836.⁴ Stara je bila 25 let, rojena v Prevojah, brez stalnega prebivališča, največ pa se je zadrževala na območju okrajne gosposke Smlednik.

Na zaslišanju je Jera trdila, da je bila v usodni noči v družbi beračev Urbana N. in Tineta N., njunih dveh priležnic, Helene Kozabrin in Uršule Beuk, ter petih otrok – trije so bili od Kozabrinke, dva pa njena. Bili so na seniku Primoža Brecla, po domače Beučka, v Povodju. Tam da je spala od mraka do belega dne, ko se je zjutraj zbudila, so odrasli štirje tovariši že šli beračit, z njo so bili samo otroci. Za požar te noči v Zgornjih Gameljnah da je zvedela od neke mlade ženske šele naslednji dan, na poti v Ljubljano.

Ljudje so za požig sumili Jero ali njeno sestro Nežo, zažgala pa naj bi iz maščevanja, ker so si Gameljčani drznili prijeti njenega »izvenzakonskega partnerja«, Franca Krala, po domače Radolčana, za katerega je sicer Jera na zaslišanju trdila, da ga sploh ne pozna. Pri tem je vztrajala, čeprav so ji na sodišču dokazovali, da se je več let vlačila okrog z Radolčanom in z njim popivala po gostilnah. Da obstajajo številne priče, ki poznajo njo in Radolčana (šestkratnega dezertarja) in vedo povedati, da je njen ljubček in oče njenih dveh nezakonskih otrok. Jera je vztrajala, da ni imela nobenega stalnega ljubčka,

da se je pač dala tistemu, ki ji je plačal in si je tako (mimogrede) »prikurbala« oba otroka, da niti ne ve od koga.

Po mnenju sodišča je splošno vedenje, da je imel Radolčan dolga leta posebno razmerje s preiskovanko in da je oče njenih dveh otrok, nedvomno potrjevalo pismo, ki ga je 2. 6. 1836 Kral pisal njej lastnoročno v »kranjščini« iz zbirnega vojaškega zapora v Ljubljani. To pismo je bilo dokaz intimne zveze, ki je morala trajati že dalj časa, saj je bil starejši otrok, Franciška, star že sedem let, oba otroka pa je Kral v pismu omenjal kot svoja. Vendar je Jera vztrajala, da tega pisma ni mogel pisati njej, ker da ona ne pozna nobenega Franca Krala. Pri soočenju s Kralom je ponovila, da ga ne pozna, on pa je izjavil, da ne ve prav gotovo, ali je ta ženska tista Jera, s katero je imel pred leti zaupno razmerje in z njo spočel dva otroka; da se je ne more več dobro spomniti, ker sta razmerje prekinila že pred približno štirimi leti. Na sodišču so zapisali, da je Kral na zaslišanju odgovorjal s posebno prebrisanostjo, značilno za rokovnjače in da niso nič kaj dosti izvedeli od njega.

Medtem, ko je bila Jera v preiskovalnem zaporu, je bila sestra Neža na prostosti in Jera se je z njo pogovarjala skozi okno celice, čeprav je bila vojaška straža prav pri njenem oknu. Po njej je svojemu ljubčku pošiljala pošto. Da se je pogovarjala s sestro, jo je prijavila sojetnica Margareta Dušek, ki je povedala, da je Jera sestri priporočala svoja otroka v oskrbo in tudi govorila o šestih Hrvatih, kar da v tatinskem, to je rokovnjaškem jeziku, pomeni tolarjih, ki da jih bo dobila pod neko korenino pri nekem kurišču poleg neke vode. Po izjavi Duškove je enkrat tudi prišel nek vojak pod okno in dejal zaslišanki: »Oni te pusti pozdraviti in sprašuje kako gre otrokom.« Jera je odgovorila: »Tudi jaz ga pozdravljam in mu sporočam, da je za otroke dobro poskrbljeno.« Jera je vse to seveda zanikala, vseeno pa so jo premestili v celico z oknom na notranje dvorišče.

Zgodba z Radolčanom in Gameljčani se je pričela nekako v letu 1828, ko je Radolčan z Jero popival v gostilni pri Šraju v Spodnjih Gameljnah in že takrat so ga Gameljčani pod vodstvom Matevža Dolinarja, po domače Skoka, prijeli in ga peljali k rihtarju Lorencu Severju, vendar jim je na poti pri črnuškem mostu pobegnili. Skok je takrat Radolčanu zaplenil tudi nekaj (nakradenega) blaga, za kar mu je Radolčan nato večkrat grozil, da naj mu to vrne in nazadnje sta se zavravala osem dni pred njegovim ponovnim prijettjem v Vojskem, nedaleč od gostilne pri Cunjarju. V tem pretepu je Skok dezertarju Francu Kralu izpulil nož iz roke in ga vzela. Osem dni zatem, 26. 2. 1835, je Franc Dolinar, Matevžev sin, peljal nekoga v Polje in v gozdu pri Skaručni srečal obe Traunovi v spremstvu ljubčkov Radolčana in Zalošana. Pri tem mu je Radolčan zaklical: »Kje imaš nož,

⁴ AS 307, del. št. II-1313/1836.

Ognjeni zublji (Ragnar Kjartansson: *Scenes From Western Culture*, 2015)

ki mi ga je vzel tvoj oče (osem dni prej pri Cunjarju)?!« in se je hotel zapoditi za njim, a ga je Jera zadržala. Sinko je o tem srečanju z Radolčanom po nekom obvestil očeta, ker se je bal sam peljati nazaj. Oče je šel takoj tisti popoldan s patroljo v Skaručno in Radolčana prijel, ko je le-ta popival v gostilni pri Majaronu, skupaj z Jero, nje sestro Nežo in Zalošanom. Gostilničar in gostje so kasneje povedali, da je v gostilno skočil fant in naznanil, da gre patrolja, pod vodstvom podrihtarja Dolinarja iz Zgornjih Gamelj, kakšnih trideset kmetov. Rokovnjači so se hitro pobrali iz gostilne – ženski sta se zatekli v hišo po domače Kauternika, Zalošan je ušel, Radolčana pa so ujeli na njivi in ga odgnali vojaškim oblastem v Radovljico.

In potem je prišlo do maščevalnega požiga. Glede tega je oblast iskala najpomembnejšo pričo, berača Matvža Kozla, ki naj bi dejal Jakobu Staretu, po domače Bergantu, da sta Jera in njena sestra izjavili, da bosta Dolinarju, po domače Skoku, zažgali, ker je pobral nagrado za prijetega dezertarja Radolčana. Jera naj bi beraču celo ponujala denar, da bi zažgal pri Skoku. Vendar berača niso mogli izslediti, čeprav so pisali na okrajne gosposke Smlednik, Velesovo, Mekinje, Krumperk in Ljubljano Okolico – skratka na vse okrajne gosposke, na katerih terenu so se zadrževali »Rakonazhen«.

Seveda so o tem zasliševali tudi Jero, ki je sicer priznala, da se je enkrat o postu 1835 peljala s sinom Jakobu Stareta, Gašperjem, iz Skaručne v Šiško, ampak le tako, kot pač gredo kurbe k soldatom v kasarno, ne da bi šla

obiskat Francelna (očitno je hotela s stalnim poudarjanjem svoje kurbarije na nek način zмести uradnike). Na poti nazaj naj bi Gašperju rekla, da s Francelnom ni mogla govoriti, da Gameljčani zato, ker so prijeli Radolčana, ne bodo nič bogatejši, da bodo zato, ker so ujeli njenega Francelna, že prijeli svoje plačilo, da jim ne bo ostalo nepovrnjeno. Na sklepnem zaslišanju je dejala, da je glede požara v Zgornjih Gameljnah nedolžna in je pričakovala razbremenilno sodbo.

In kako je odločilo sodišče? Ugotovilo je, da Jera požiga ni hotela priznati, prič ni bilo, steka okoliščin tudi ne, torej so jo morali zaradi pomanjkanje dokazov izpustiti. Če bi priznala, bi jo seveda obsodili, priznanje pa bi upoštevali le kot olajševalno okoliščino. Še enkrat se je torej izkazalo, da kdor prizna, se mu pol oprosti, če ne prizna, pa vse.

Jera je imela poleg sestre Neže še sestro Marijo in brata Janeza ter Tomaža. Tomaž je maja 1841 v Zbiljah v sporu zaklal sorokovnjača in »svaka« Martina Branka, po domače Miklavžovca, ki je bil sicer poročen, vendar se je vlačil okrog s Tomaževo sestro Nežo, ki je bila tudi priča uboja svojega ljubčka Martina.⁵ Tomaža so seveda zaradi tega uboja (ponovno) začeli loviti in rihtar Zbilj je obljubil, da če bo Trauna izsledil, bo to zagotovo javil naprej, ker da ga sam ne namerava prijeti. Ti ljudje da so ponavadi kmalu izpuščeni in potem se maščujejo »kompromitiranim« pri njihovem prijetju. Da je za to

⁵ 0, del. št. II-1542/1841.

dovolj poučen primer, kako je Jera Traun, sestra Neže Traun, zažgala Gameljne, ker so prijeli njenega dezertarja Radolčana.

Tomaža Trauna so prijeli čez mesec dni pri Vodichah in preiskovalec primera je zapisal, da je »deželnoznano«, da je Traunova družina veljala za najnevarnejšo med kranjskimi potepuhi, imenovanimi »*Rakolnazhe*«. Med drugim je omenil tudi Jero, ki je bila obtožena požiga v Gameljnah, prejel pa je tudi pismo znanega kaplana Valenčiča, v katerem je ta požara, ki sta 20. in 27. 9. 1837 izbruhnili v Vodichah pri Antonu Meršetu in Antonu Grajzerju pripisal Tomažu Logarju. Pri tretjem sosedu, Blažu Staretu, pa so kot poskus požiga našli kresilno gobo⁶ v strehi – to so povezovali s Tomažem Logarjem, ki je dan za tem šel z Jernejem Bokaličem po vasi in milostno dovolil vaščanom, da so ga obdarovali, ker jim ni požgal cele vasi. Vaščani so bili namreč vsi prestrašeni, pretreseni z govoricami, ki so jih raztrosile rokovnjaške babe, da bi bila lahko cela vas pogorela, če bi le tako hoteli. To prijavo, je zapisal Valenčič, da sporoča zato, ker so se vaščani zakleli, da bodo Jerneja Bokaliča in Tomaža Logarja pobili, če še kdaj prideta na svobodo, on pa noče, da bi si svoje delovne in poštene roke umazali z gaunersko krvjo.

Ob tej prijavi Valenčiča je preiskovalni sodnik deželnega sodišča Scheuchenstuel, zapisal, da je sodišču poznano, da se Valenčič pri svojih prijavih zanaša bolj na govorice, kot pa na verodostojne dokaze, poleg tega pa še sam pogosto pretirava. Glede na uradne spise da je gorelo v noči na 18. 9. 1837 pri Meršetu in v noči na 26. 9. 1837 pri Grajzerju, da so bili verjetno res na delu rokovnjači, vendar pa ni bil izrečen (zapisan) sum proti nobenemu posamezniku in tako sodišče glede teh požarov ni imelo podlage za uvedbo preiskave proti Tomažu Logarju. To je bilo tipično za neprijavljanje rokovnjačev – ljudje so dobro vedeli, kdo jim je zažgal, a si iz strahu pred ponovnim maščevanjem niso upali prijaviti. So pa Tomaža Logarja »pospravili iz prometa« vsaj za osem let, kolikor jih je dobil za uboj Miklavžovca.

V Gameljnah so rokovnjače ponovno lovili 20. 5. 1840.⁷ Blaž Kopitar, občinski sluga iz Črnuč, je tega dne kot vodja pogona glede neke tatvine izvedel, da se v gostilni Gašperja Ježka v Spodnjih Gameljnah zadržuje sumljiva drhal. Takoj se je napolil tja, fantje so obkolili hišo, on je vstopil v vežo, proti njemu pa so iz sobe navalili trije rokovnjači, ki so jih po kratkem pretepu poganjači obvladali. Nato pa so v šupi sosednje kajže prijeli še dve rokovnjački z nakradenim blagom. Sledile so običajne grožnje prijatih rokovnjaških dezertarjev: »Sedaj vi pijete mojo

kri, če pa pridem ven, bom pa jaz pil vašo!« In: »Ti misliš, da me bo v vojski hudič vzel? Če pa enkrat pridem nazaj, boš pa videl, kaj si sedaj storil!« V nadaljevanju so prijeti rokovnjači prosili, da jih izpustijo, ko se to ni zgodilo pa so začeli ponovno groziti, da bodo Gameljne in Črnuče gorele. Pri prijettu rokovnjačev so namreč v glavnem sodelovali fantje iz Črnuč in črnuškega rihtarja je skrbelo, da bi se grožnje s požigom lahko uresničile, Gameljne da so bile dvakrat ali trikrat zažgane, ker so vaščani prijeli »*Rakonazhen*«. Tudi rihtar Gameljn je bil zelo pretresen zaradi govoric o grožnjah s požigom zaradi prijatih rokovnjačev v Gameljnah, ker je bila ta vas že dvakrat očitno namerno zažgana. V teh krajih da je toliko te nevarne svojati, je svaril, da se ne morejo več braniti pred njo. Ti ljudje da so v stalni povezanosti in da je zelo mogoče, da se te grožnje uresničijo. Tej sodrgi je treba dati, kar zahteva. Če se pokaže samo najmanjše nasprotovanje, že grozi človeku, da izgubi premoženje in življenje. Ponovno je pozval oblast, da naj jim pomaga s strogim izvajanjem zakona, ker da drugače ne ve, kako se bo vse skupaj končalo.

Oblast je izvajala zakon, kakor ga pač je. Lovljenje rokovnjačev je najraje prepuščala kmečkim patroljam, ki so prijele kar nekaj rokovnjačev, vendar jih je nato sodišče vse prepogosto izpuščalo zaradi pomanjkanja dokazov, pa tudi časovne kazni zapora niso bile kaj visoke, da bi zaščitile vaščane pred maščevanjem izpuščenih kriminalcev (če jih že prej niso maščevali pajdaši na prostosti). Iz sodnih spisov je razvidna tudi zelo različna zavzetost sodnikov preiskovalcev. Glede rokovnjaškega problema izstopa zavzetost Josefa Scheuchenstuela, ki ga javnost v povezavi s prikazovanjem Prešernovega življenja pozna bolj v slabi luči (»speljal« naj bi mu Julijo). Vendar pa so njegovi spisi, zapisi njegovih preiskav v primerjavi z drugimi sodniki bolj življenjski, širši, obravnavajo rokovnjaško problematiko bolj celovito. Nekako daje vtis, da mu ni bilo vseeno, oziroma da se je vsaj zavedal globine problema. Iz njegovih kazenskih spisov veje, kot da se je specializiral za rokovnjaške primere. V kaznivih dejanjih, ki so jih zagrešili rokovnjači je vedno spoznal to kot rokovnjaški problem in ne le kot zločin, ki bi ga lahko zagrešil tudi »običajen« kriminallec. Večina preiskovalnih sodnikov, sodnikov poročevalcev, namreč ni hotela (ali znala) izpostavljati rokovnjačev kot takih.

Tako se je Scheuchenstuel med drugim tudi leta 1844, ob preiskavi proti rokovnjaču Luku Hrastnerju, po domače Benkovemu, čutil dolžnega ponovno opozoriti na rokovnjaško nevarnost.⁸ Med drugim je opomnil na rokovnjaško »požigalništvo« – v noči na 29. 7. 1834 so rokovnjači iz maščevanja požgali tri stoge žita gospodstva Krumperk in še stavbo poleg – škode je bilo za 1352 glđ

⁶ Bukova kresilka (*Fomes fomentarius*).

⁷ AS 307, del. št. II-850/1840.

⁸ AS 307, del. št. II-68/1844.

22 kr; našo Jero so dolžili požiga v noči na 28. 7. 1835 v Gameljnah (škode za 10 695 gld 11 kr); rokovnjač Ignac Vengar je iz maščevanja zakuril 24. 3. 1840 v Tomačevem – škode je bilo za 12 375 gld 53 kr; v noči na 18. 4. 1843 so požgali Lorencu Severju in sosedu Mihaelu Kodermanu – škode za 7536 gld 20 kr; v noči 2. 6. 1843 so požgali gumno gilta Komenda – škode za 550 gld. Vse to so bili rokovnjaški požigi iz maščevanja. Medtem ko je veselo gorelo po kranjski deželi, pa so Novice (od 1843 dalje) požare vedno komentirale le z obžalovanjem, kako malo pogorelcev je bilo zavarovanih. Tako se je tudi ob velikem požaru, ki je izbruhnil v noči na 28. 3. 1844 v Mednem in v katerem je zgorelo devet kmetij, Bleiweis obnašal kot kak zavarovalniški agent: »Prav zlo se bodo naši bravci začudili slišati, de ni bil nobeden od vsih devet pogorelcov zavarvan (asekuriran)! Ta nesreča bi se pač lahko božja kazen ali štrafinga prevelike zanikernosti teh ljudi imenovala, in skorej bi djal, de ga pogorelci ne zaslužijo usmiljenja v svoji nesreči nikoder, zato, kir so sami dobroto, ktero jim bratovšnja s. Florjana vse-skozi deli, od sebe odvernili.«⁹

Požigi »psihično neuravnovešenih ljudi«

Na neprištevnost, vsaj v času dejanja, se danes izgovarja že skoraj vsak kurji tat in pijanec. Ubijalcev in morilcev, ki ne bi bili nori ali vsaj »pod vplivom«, pa tako ali tako ne poznamo več. V obravnavanem času so bili gospodje sodniki pri ugotavljanju neprištevnosti še zelo togi. To nam bosta med drugim predstavila naslednja dva primera, ko sta bila glavna akterja obsojena na zapor, čeprav bi po dejstvih iz zapisnikov, očitno sodila v kakšno drugo ustanovo (vsaj po današnjih merilih).

Gregor Rabič je imel slabe četrte ure od svoje kajže v Planini pod Golico kos zemlje, na njem stog in hlev. Desetega septembra 1845 je izvedel, da sta stog in hlev požgana do tal. Večer poprej je bilo še vse v redu in v bližini ni bilo ne kakih pastirjev, ne koga drugega, zato je sklepal, da je ogenj moral biti podtaknjen, škode je bilo za najmanj 70 gld. Tudi po mnenju uradne preiskave je bil požar podtaknjen, vendar niso nikogar sumili in zadevo so 15. 10. 1845 uvrstili pod »neznanega storilca.«¹⁰

Nato pa se je 14. 8. 1846 na radovljiški okrajni gospodski sam od sebe javil Matevž Jakopič, po domače Betec, in priznal več kaznivih dejanj. Rojen je bil 6. 9. 1818 v Ribčevem Lazu, bil je nezakonski otrok. Mati Helena je zanj dejala, da je že v rani mladosti, ko je devet, deset let star delal na Koroškem kot dninar, trpel za duševno zmedenostjo, da bi bil popolnoma slaboumen, pa se ji ni zdelo. Tega očitno ni opazila tudi naborna komisija,

ker so ga vtaknili v vojsko, kjer je služil 7 mesecev in 8 dni, potem pa so ga 15. 9. 1844 odpustili z »laufpasom.«¹¹ Zaradi dezertacij je bil v vojski kaznovan v letih 1843 in 1844. Matevža so iz vojske odpustili brez priporočila za civilno službo (kot invalida), brez invalidne oskrbe in brez vseh siceršnjih vojaških ugodnosti.

Na zaslišanju na okrajni gosposki je najprej povedal, da je pred kakimi štirinajstimi dnevi šel na božjo pot na Višarje in spovednik mu je svetoval, naj gre na gosposko in prijavi svoje spodrsrljaje. Tako je tudi storil in se izpovedal:

a) Malo pred svojim odpustom iz vojske, ko se je še klatil okrog v domačem kraju kot dezertar, je svojemu očimu ukradel 7 gld v dvajsetih in puško risanico, ki jo je prodal v Bohinju. Po poizvedovanju sodišča se je izkazalo, da je bil denar materin, glede puške pa je očim z njim poračunal tako, da mu je ob naslednjem srečanju v zadnjico poslal naboj šiber za ptiče.

b) Za mali šmaren, 8. 9. 1845, je od nekega Tolminca kupil koso, Simon Razinger po domače Špegar iz Jeseniškega Rovta pa ga je obdolžil, da jo je ukradel njemu. To ga je razjezilo, ko mu je krajo očitala še Špegarjeva žena, pa je sklenil, da mu bo zažgal stog. K temu dejanju naj bi pripomogel tudi Franc Stroj, dezertar z Jesenic, ki da ga je opijanal in mu natvezil, da je Špegar zlobnež, ki ga je iskal s patroljo. Vendar pa se je Matevž zmotil in je zažgal stog Gregorja Rabiča po domače Čarija, ker je zmotno mislil, da stog pripada Špegarju.

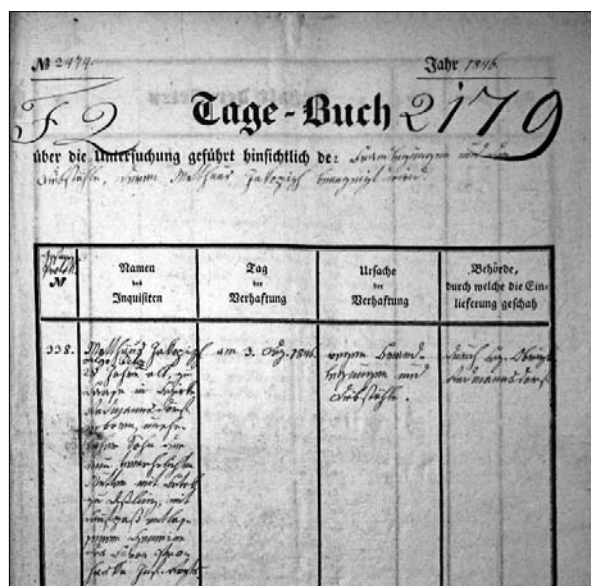
c) V adventu 1845 je šel za mlatiča na Koroško, tam je delal več kot en mesec, potem pa jo je pobrisal in vzela sabo nekaj malega tujih rabljenih oblačil in koc ter rjuho s svojega ležišča.

d) Po zgornjem dejanju, okrog sv. treh kraljev 1846, je šel nazaj v Jeseniški in Javorniški Rovt, kjer je pri raznih kmetih drvaril, nato pa je pri teti v Spodnjih Gorjah izvedel, da ga je iskal po domače Čop s Save, ker naj bi kradel pri njem. Teta mu je nato očitala še druge stvari, tako da je od nje odšel ves razburjen in na poti proti Polani se mu je rodila maščevalna ideja, da bi Čopu zažgal hlev, ker ga je po nedolžnem obtoževal, da je kradel pri njem. Ko se je ravno ukvarjal s to mislijo, je naletel na znanega dezertarja Janeza Pegama, po domače Železnika, ki mu je predlagal, da sta šla v gostilno, kjer sta na Pegamov račun izpila maseljč žganja. Pegama je kot

⁹ Novice, 10. 4. 1844.

¹⁰ AS 307, del. št. II-2179/1847.

¹¹ *Laufpass* (*laufpas*) – sramoten odpust iz vojske, ko so nekoga zaradi njegovega obnašanja, to je zaradi dezertacij, kraj in neposlušnosti nagnali iz vojske in je pri tem dobil te vrste odpustni list; za razliko od *Abschiedbrief* (*abšid*) – odslužno pismo, odslužni list, ki ga je dobil vojak ob končanju vojaške službe.

Matevža so k požiganju »šuntali« dezertjerji.
(AS 307, del. št. 2-2179/1847)

dezertjerja dobro poznal, saj je bil sam tudi dezertjer in sta tudi skupaj delala pri nekaterih kmetih. Ob žganju ga je Pegam nagovoril, da naj Čopu požge hlev, saj da je Čop izdal že več dezertjerjev, sam pa je pobral nagrade. Okrog desetih sta šla iz gostilne, Pegam v Javorniški Rovt, Jakopič pa proti Savi po glavni cesti. Pol ure je hodil v svojih maščevalnih mislih in prispel na Savo. Prva hiša nad mitnico je bila Čopova, hlev pa poleg. Zažgal je seno na hlevu in odšel proti Jeseniškemu Rovtu, se ustavil na vzpetini in opazoval, kako gori hlev, gorel je kake pol ure. Ogenj je zajel tudi že ostreje stanovanjske hiše, pa so prihiteli številni delavci s Save in so požar pogasili. Vse škode je bilo za 150 gld. V nevarnosti pa je bila cela Sava (stavbe tovarne so bile zavarovane za 68 000 gld).

Na očitek, da to, da so ga dolžili kraje pri Čopu, ne bi smel biti vzrok in povod za požig, je pričel zaslišanec bridko jokati in nazadnje je izdaval: »Od zaslišanja sem že povsem zmešan, da se že ne poznam več. Vse kar sem storil, sem pošteno priznal in prosim, da končate z menoj!« V nadaljevanju je dejal, da verjetno ne bi nikdar zažgal pri Čopu, če ga ne bi Pegam tako odločno nagovarjal in mu sploh povedal, kje je Čopova hiša in hlev, saj sam niti vedel ni. Potem, ko so mu dopovedovali, da bi ljudje v hiši lahko zgoreli, če se ne bi pravočasno zbudili in da bi lahko celo Savo spremenil v pepel, pa je začel spet jokati, da si kaj takega ni predstavljal. O povzročeni škodi pa se mu sploh ni sanjalo.

Sicer pa so Matevža, vsega zmedenega kot je bil, zaprli že februarja 1846 zaradi tatvine v Smokuču, ki je pa ni zagrešil. Takrat ga je okrožni fizik, dr. Pretnar, obravnaval glede blaznosti od 1. do 6. 2. 1846 in ugotovil,

da je Matevž trpel za vročinsko blaznostjo (*»delirium acutum«*). Pretnar je dejal, da ga je popolnoma ozdravil v šestih dneh zgolj s tem, da mu je dal uživati bljuvno sol (sol vinske kisline, Brechweinstein, Tartarus emeticus) v velikih količinah. Tako »ozdravljenega« in spoznanega za nedolžnega glede kraje, so Matevža izpustili, 15. 2. pa je že zažgal pri Čopu. Ko ga je nato spominjanje na njegova dejanja neprestano in vedno bolj pestilo, se je odločil za romanje na Višarje. Tam mu je spovednik naročil, naj se gre prijaviti na okrajno gosposko in tako je prišel, da pove vse, kar je narobe naredil.

Po njegovih izpovedih na okrajnem sodišču v Radovljici in zaslišanju na kazenskem v Ljubljani, so mu predstavili razlike v njegovih prvih izjavah in naslednjih. Matevž je dejal, da je povedal kar ve, kdaj je kaj naredil pa da ne ve dobro, da je bil vedno bolj slabe pameti in da si že takrat, ko je bil v vojski, ni mogel dosti zapomniti. Tako recimo ni nikdar vedel, kdaj je čas za delitev kruha in je še ponj, ko je videl, da gredo tudi drugi kameradi. Tako se je tudi zmotil in zažgal Čariju namesto Špegarju.

Jakopič je bil torej že dvakrat obravnavan kot nor, niso pa vedeli, ali je bil tudi v času požiga. Sodniki so zdravnikom naročili, naj se izrečejo, ali je možno, da je imel v času požiga napad norosti in da seveda podajo mnenje o njegovem trenutnem zdravstvenem stanju. Tudi ječarjem so naročili, naj ga opazujejo v priporu in poročajo.

Zdravniki so ga za časa preiskave v priporu še enkrat pregledali in sklenili, da pri opravljenih požigih ni bil nor. Niso pa se izrekli o njegovih umskih sposobnostih, za katere je dejal jetniški mojster, ki so mu tudi naročili opazovanje Jakopiča v priporu, da so zelo omejene. Tudi preiskovalni sodnik je po njegovem obnašanju in odgovarjanju menil, da ni popolnoma pri zdravi pameti. Zato je tudi menil, da ga gre kaznovati njegovi pameti primerno, da naj se o njegovih umskih sposobnostih izrečeta zdravnik preiskovalnega zapora dr. Raimund Melzer in dr. zdravilstva in padar Janez Račič.

Nazadnje so ugotovili, da je Jakopič fizično zdrav, kaže pa neko stopnjo razumske zaostalosti, ki da se kaže v značilni fiziognomiji in v brezizraznosti pogleda. Da gre za intelektualno šibkost, ki sicer ni popolnoma nesposobna misliti, vendar pod povprečjem. Ugotovili so, da se njegovo duševno stanje kaže kot slaboumnost (*»imbecillitas«*), obenem pa potrdili, da naj bi bil prišteven in odgovoren za svoja dejanja!

Zdravniška stroka je torej Matevža razglasila za prištevne imbecila in sodniki bi ga morali obsoditi na smrt. Ker pa so dejansko videli, s kakšnim izgubljenecem imajo opraviti, so najprej hoteli prelisičiti sami sebe.

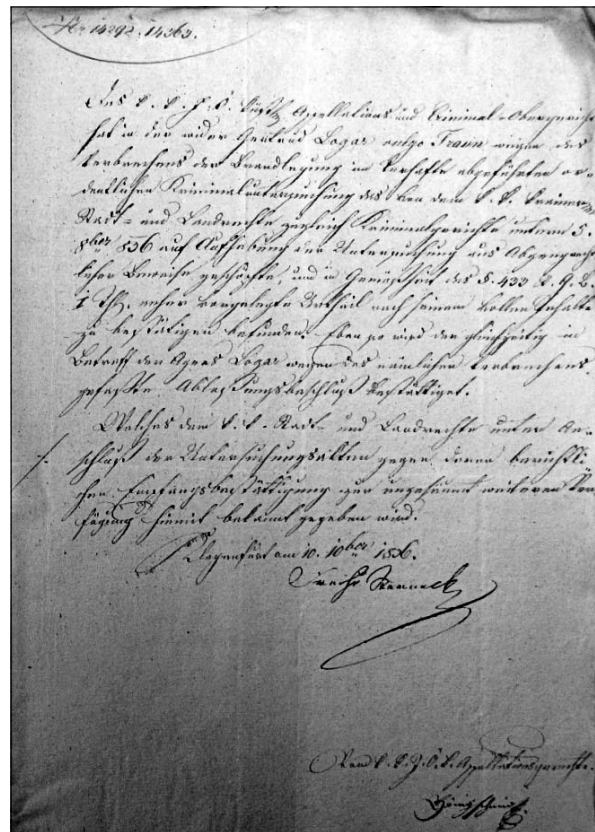
Ugotavljali so, da v tem primeru naj ne bi prišla v poštev smrtna kazen po § 148 lit. a (dvakratni požig), ker da ta primer nastopi le tedaj, če podtaknjeni ogenj ne povzroči požara in storilec prav tam še enkrat podtakne ogenj. Tu pa je šlo za dva različna požiga, kjer se je ogenj takoj prijel in gre le za ponovitev enakega zločina. In to bi bila po § 37 le oteževalna okoliščina. Ker oškodovana Rabič in Čop nista omenila, da bi utrpela posebno škodo in sta zahtevala odškodnino le v primeru, da bi obtoženi prišel do premoženja, so predlagali, da se ga obsodi po § 148 lit. d, kjer je bila zagrožena kazen od 10 do 20 let težke ječe. Edino oteževalno okoliščino so videli v ponovitvi dejanja.

Potem pa so zadnji odstavek prečrtali in z drugo roko je pripisano, da se po dodatni razlagi §148 lit. a z dvornim dekretom z dne 10. 10. 1828 kot ponovitev požiga šteje tudi druga storitev tega težkega zločina in se torej kaznuje s smrtjo. So pa upoštevali olajševalne okoliščine: a) da je bil storilec šibke pameti, saj je bil z zdravniško ekspertizo razglašen za imbecila, b) da je bil zdravljen za vročično blaznostjo (»delirium acutum«), c) da so ga k dejanju vzpodbudila njegova močna čustva (zaradi obdolžitve kraje), ki se zdi da so posledica njegove slaboumnosti, d) da sta ga k dejanju očitno zapeljala tudi omenjena dezerterja.

Kakšnega poboljšanja zaradi njegove slaboumnosti ni bilo pričakovati, čeprav je s pogostim jokanjem na zaslišanju pokazal kesanje. Za kazen so najprej predlagali deset let strogega zapor, potem pa to prečrtali, ravno tako kot gornje izvajanje, in pripisali obešanje do smrti, v isti sapi pa priporočili pomilostitev na deset let zapor. Najvišji sodni dvor je predlagal cesarju v potrditev šest let. Priporočili so tudi, da naj ga v zaporu zdravniško nadzirajo in leto pred potekom kazni poročajo, ali bo kazal znake norosti, ali je kaj drugega nevarnega v njegovem obnašanju, da bi bili potrebni kakšni ukrepi, da bi ga naredili neškodljivega (to pomeni, da bi ga iz zaporu premestili v norišnico – op. pis.). Šestletno zaporno kazen je nastopil 18. 3. 1848, star 28 let.

Podoben primer neuravnovešenosti je bila leta 1847 osemindvajset let stara Marija Kuralt, po domače Lukežova, hči kajzarja Janeza Kuralta iz Sv. Duha.¹² Marija je imela še dva poročena brata in dve poročeni sestri, ena pa je bila doma pri starših. Leta 1846 so jo prijeli zaradi kraje in v kazenski preiskavi se je temeljito izpovedala vseh svojih grešnih dejanj (podobno kot Jakopič):

1. Najprej je priznala krajo vola. Denar od prodaje je porabila za obleke in za blago za obleke.

Višje sodišče v Celovcu je potrdilo, da proti Jeri ni dovolj dokazov. (AS 307, del. št. 2-1313/1836)

2. Osem dni zatem je ponovno ukradla vola, vendar je zanj dobila vsega 30 kr predujma, potem pa se je že pojavil lastnik in vola odpeljal.
3. Pred leti je sosedu, po domače Čiku, ukradla nekaj oblačil, ki so jih oškodovani dobili nazaj. Ker pa so jo zaradi te kraje očrnili pred ljudmi, sosedovi otroci so ji namreč na paši »naprej metali«, da je pri njih kradla, jim je zažgala kaščo pri hiši.
4. Nekaj časa zatem je v cerkvi ukradla dva krožnika za umivanje rok.
5. V Mošah je neki sorodnici ukradla dva predpasnika.
6. Pred tremi leti je v Pirničah ukradla predpasnik.
7. Istega leta pri Kodranu v Mednem, ker ni dobila pri beračenju nič lona, iz maščevanja ukradla en dežnik in nekaj masti.
8. Pozimi 1845/46 je prenočevala v Zgornji Besnici in ukradla rjuho.
9. Pred tremi leti je v Preski ukradla dve rjuhi.

¹² AS 307, del. št. II-2155/1847.

10. Na Hujah je pred nekaj leti ukradla rjuho in slamnik.
11. Bratu je ukradla približno 6 gld, sestri pa preslico.
12. Pred štirimi leti je za novo leto zažgala domačo hišo, ker se ni mogla trpeti z domačimi. Tega večera je bila nanje zelo jezna in je v hlev vrgla nekaj žarečega oglja, da je pogorel hlev, domača in še sosedova hiša.
13. Enkrat, ko je bila lačna, je doma ukradla jajca in kumare.
14. Pred nekaj leti je bratom in sestram, ko je bila nanje zelo jezna, v kuhano repo zamešala zelo fino zdrobljeno steklo, vendar to ni nikomur škodovalo. V preiskavi so domači povedali, da zato ni nikomur škodovalo, ker so to že prej opazili in so repo vrgli stran preden jo je kdo jedel.
15. Prav tako je prejšnje leto sestri Uršuli v jed stresla »štupo«, za katero ni vedela, kaj je in sestri je bilo od tega zelo slabo.
16. V Spodnjih Pirničah je iz hleva ponoči ukradla kravo, ki jo je gnala komaj četrt ure proti Smledniku, ko se je krava sama obrnila in šla domov, ne da bi jo mogla ponovno ujeti.

Za vsa ta priznana dejanja so ugotovili, da so bila resnična, še posebej oba požiga. Osmega oktobra 1839 je bilo zažgano pri Valentinu Trilerju po domače Čiku v Sv. Duhu. Zgorela je kašča in kar je bilo v njej, škode je bilo za 781 gld 12 kr. Na silvestrovo 1842 pa je zažgala doma, pogorel pa je še sosed Čik. Kuraltu je pogorel hlev in kajža (stanovanjska hiša), sodno ugotovljene škode je bilo za 580 gld 39 kr. Sosedu Valentinu Trilarju, celemu kmetu in prvemu sosedu, pa je pogorela hiša in kašča z orodjem, živili in drugimi predmeti, škode je bilo za 998 gld 52 kr. Marija je dejala, da je zažgala, ker je bila zelo jezna na brate in sestre, ker staršem niso pustili, da bi ji dali obleko in hrano. V nos jim je šlo, da se je stalno vlačila okrog, doma ni delala, kadar so jo prignali domov, pa je hotela le jesti in še oblačiti so jo morali. Tako je v počen glinen lonc nagrebla žerjavico iz peči in jo vrgla na seno v hlevu. Kakšne četrt ure zatem, ko je sedela s starši, brati in sestrami v hiši pri večerji, je izbruhnil ogenj, ki je požrl ne samo domačo hišo, ampak tudi sosedovo. S tem sta obe družini prišli na beraško palico. Sicer so že takrat takoj osumili Marijo, ki pa na obtožujoča vprašanja domačih najprej sploh ni hotela odgovarjati, potem pa jih zavračala, če so nori, da jo obtožujejo česa takega.

V preiskovalnem zaporu je Marija sprva s svojim govorjenjem in obnašanjem izstopala, vendar je njeno

govorjenje še imelo določeno smiselnost. Nato pa je postala zelo razdražena, smejala se je in kričala na vse grlo podnevi in ponoči, skakala nenadoma iz postelje in norela okrog, govorila besede, ki niso imele nobene povezave, na zastavljena vprašanja ni dajala odgovorov ali pa nesmiselne. K miru so jo morali pripraviti s prisilnim zaporom. Zdravnik preiskovalnega zapora je nato zapisal, da pa se iz zmedenih stavkov vendarle da razbrati »jasna naklonjenost njenih misli moškemu svetu.« Poleg tega da njena fiziognomija, njen prazen pogled, kaže na bolan um. Da gre za postopno napredovanje norosti in da ni suma pretvarjanja. Oblika duševne bolezni pa da se kaže kot nimfomanija, zato bi jo bilo treba iz zapora premestiti v norišnico.

To so tudi storili in tam naj bi zdravniškemu asistentu in bolniški paznici »na štiri oči« pravila, kako da hlina norost, da je to počela tudi že prej, ko je naga skakala okrog boljših hiš in še posebej župnišč. V nekaj mesecih, ko je bila v norišnici, so jo pregledovali in spremljali dr. Čuber, dr. Melzer, ranocelnika Gregorič in Račič. Ti so gotovili, da simulira. Lahko da se ji vsake toliko malo zmeša, lahko pa da se tudi takrat pretvarja. Zapisali so tudi, da so jo v norišnici hlinjenja norosti ozdravili s postom, prisilnim jopičem in privezovanjem.

Glede njenega duševnega stanja so zaslišali še živeča starša, sorodnike in druge ljudi, ki bi lahko kaj povedali o njej od mladosti naprej in kaj bi lahko bili vzroki, da včasih zares znori, ali pa se samo pretvarja. Starša sta prijavila, da je njuna hčerka že od rojstva dalje slaboumna (»trapasta«). Ko je že zrasla, je bila še vedno otročja, glede vsega, kar se ji je zgodilo, je kričala, tako da je bila po svojem vpitju, razgrajanju in predvsem po otročjem obnašanju znana po vsej okolici. Sprva so starši menili, da se iz same zlobe dela noro, da ji ne bi bilo treba delati in so jo zato topli in silili k delu. Vendar pa ni bilo z njo kaj početi, ni bila za nobeno rabo, še če so ji dali pasti živino, je vse pustila in šla. Že kakšnih deset let pa ji ni bilo obstanka doma, ampak je stalno pohajkovala okrog po deželi. Čeprav so jo že več kot petdesetkrat prignali domov, je doma ni moč obdržati. Vsak mesec enkrat popolnoma znori in to traja kak teden. Takrat neprenehoma kriči, trga obleko s sebe in govori popolne norosti, škoduje pa nikomur. Potem se umiri, govori razumno, dostikrat tudi čisto pametno, vendar pa ji norost stalno sije iz oči. Tudi rihtar in drugi so vedeli povedati o njeni norosti, otročjosti, razgaljanju.

Vsa ta mnenja so zbrali in še enkrat zaprosili štiri zdravnike, da obrazložijo svoje mnenje, zakaj da se obdolženka samo pretvarja in ali je bilo možno, da je bila v času kriminalnih dejanj, predvsem požigov, prištevna. Gospodje doktorji od svojega mnenja, do katerega so se dokopali v norišnici, seveda niso odstopili in so zapisali,

da je iz njihovih zaslišanj in zapisnikov razvidno, da je Kuraltova vse priznane zločine izpeljala namerno in razumno. Tudi pri požigih da se je popolnoma zavedala posledic svojih dejanj, torej neprištevnost ne pride v poštev.

Pri Jakopiču so zdravniki ugotovili imbecilnost, pa je bil zanje še dovolj zdrav, da so mu sodili kot prištevnemu. Kako naj bi jih torej prepričala Marija s svojim neodgovornim obnašanjem, ki navsezadnje ni bilo nič drugega kot »nimfomanija«?!

Sodniki so »sledili tenorju zdravnikov« in zapisali, da je to oseba brez vsakega občutka za moralo, ki je s svojim trmastim, zahrbtnim in hinavskim značajem ter polno mero zlobnosti kar najbolj nevarna. Na podlagi njene prištevnosti so sklenili, da je za svoja dejanja kriva, da občasno norost samo hlina. Odločili so se za dosmrtno kazen zapora in obenem predlagali znižanje na petnajst let. S cesarsko pomilostitvijo so ji nato kazen znižali na deset let težke ječe. Kazen je začela prestajati 19. 2. 1848.

Požigi užaljenih

Kakor je nečimrnost po eni strani lahko smešna, tako je norčevanje iz nje po drugi lahko zelo nevarno. Užaljena nečimrnost je namreč zelo nerazumska v svoji maščevalni sli. Četudi gre navidez za nepomembne stvari, dejanja, besede pa so to lahko za užaljenega vprašanja biti ali ne biti. Odzivi so radikalni, za okolico neupravičeni, nesorazmerni in posledice hude. Najprej pogledimo, kaj se lahko zgodi, če kurbi rečeš, da je kurba.

Ob svetem Jakobu leta 1822 je v ljubljanskem šentpetrskem predmestju pogorel stog z žitom.¹³ Škode naj bi bilo za 326 gld 40 kr. Najprej niso vedeli kdo, zakaj in kako naj bi to zažgal, kmalu zatem pa so na magistratu slučajno prijeli Ano Kožuhar zaradi potepuštva in kurbarije. Ta je že takoj na prvem zaslišanju (8. 8. 1822) sama od sebe povedala, da so bili za požig dogovorjeni ona, Jera Rutar in Janez Žagar. Kasneje je priznala, da je na začetku zaslišanja Žagarja potunkala v jezi, ker jo je zapustil.

V začetku septembra so nato prijeli in zaslišali še Jero Rutar. Jera je povedala, da sta tistega dne z Ano imeli več spolnih odnosov z vojaki, o požigu pa ni vedela nič drugega, kot da sta v času požara z Ano zaspali pri smodniškem stolpu. Kmalu ju je zbudil vojak na straži pri stolpu, češ da nekje gori. Zbujeni sta z Ano hoteli v stražarnico, da bi se ponovno poveselili z vojaki, pa tega topničarjeva žena ni pustila in sta odšli spat v proseno

polje. Tam ju je dobila Margareta Cerar, lahkoživka, ki je tisto noč prespala pri vojakih v kasarni in jima svetovala, da se pobereta proč od tam, da kmetje iščejo kurbe, ki naj bi povzročile požar. Nato sta šli beračit, naberačeno hrano prodali neki ženski, srečali Žagarja in Marinčka, s katerima sta imeli sicer tudi spolna znanja. Jera se je z moškima dogovorila, da so zapustili Kožuharjevo, ki je Žagar ni mogel več trpeti, potem pa je odšel še Žagar in sta Jera in Marinček sama beračila naprej in z njim vred so jo tudi prijeli ter gnali na magistrat.

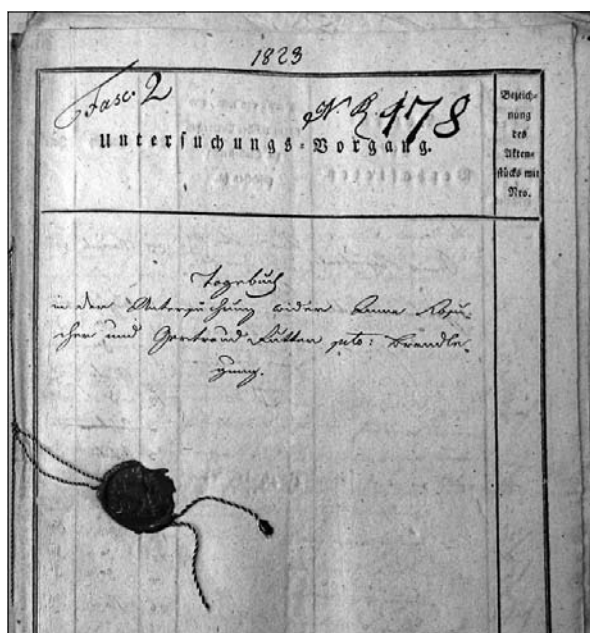
Kožuharica je v nadaljevanju zališanja priznala, da Žagar in Rutarjeva nista nič kriva, da je ona sama zažgala stog na ljubljanskem polju za šentpetrskim predmestjem. Pri tem stogu jo je namreč dan poprej nek kmet sramotil s kurbo in nemarnico zaradi njenega vlačjenja s soldati. Menila je, da je ta stog njegov in ravno naslednji dan, na svetega Jakoba, ko je bila z Rutarjevo in Cerarjevo na Golovcu, je slučajno našla veliko kresilno gobo, ki jo je skrila pri sebi in frdamanemu kmetu sklenila požgati stog, ki je bil priča njene žalitve! Gobo je našla dopoldan, popoldan sta z Rutarjevo še ordinirali z vojaki, zvečer pa je zažgala. Nato so Rutarjevo ponovno zaslišali in priznala je, da je bila pri zažigu zraven, da je vedela, kaj je Kožuharjeva nameravala storiti in da ji je še celo »dala prav«.

Kožuharjeva je bila stara 25 let, rojena v Loki, samska brez premoženja. Mati je živela v Loki, Ana pa se je preživljala s prostitucijo že od svojega šestnajstega leta dalje. Zaradi nerednega življenja jo je mnogokrat kaznovala že domača gosposka in še večkrat opominjal k poboljšanju ljubljanski magistrat, ki jo je zaradi prepovedanega zadrževanja v Ljubljani že najmanj osemkrat poslal nazaj njeni gosposki. Kazensko sodišče jo je že leta 1818 obravnavalo zaradi detomora, ki ga je prijavila kar sama. Julija 1817 naj bi rodila deklico in jo umorila, vendar pa ni nihče nič vedel o njeni nosečnosti, niti o porodu. Tudi zdravnik je ugotovil, da naj v življenju še ne bi rodila. In ker naj občasno ne bi bila povsem prištevna, so jo glede detomora oprostili zaradi pomanjkanja dokazov.

Tokrat so jo zaradi požiga obsodili na deset let ječe, ki ji jo je višje sodišče v Celovcu zmanjšalo na osem let. Rutarjevo, ki je bila rojena v Mavčičah, stara 38 let, samska, brez premoženja, pa so kot krivo dajanja potuhe obsodili na eno leto zapora, poostrelega s petnajstimi udarci s šibo na začetku in na sredini prestajanja kazni.

Zadnji primer ima na ošvrk v sebi nekaj Hlapca Jerneja, vendar je zadeva veliko bolj prozaična. Gre namreč za bivšega gospodarja, ki se je po predaji kmetije sinu zapil in zanemaril (če ni bil že prej tak) ter zažgal svoj dom v nečimrni pijanosti.

¹³ AS 307, del. št. II-178/1823.

Ker so jo žalili, je Ana zažgala stog. (AS 307, del. št. 2-178/1823)

Prvega junija 1843, okrog enih popoldan, je v Spodnji Šiški št. 45 zagorelo gospodarsko poslopje kmeta Matija Ceglarja.¹⁴ Pogorela so gospodarska poslopja in stanovanjska hiša Ceglarja, gospodarska poslopja Janeza Černeta in poslopja Franca Kopača (zidana stanovanjska hiša, zidana kamra, zidana kašča, leseno gumno in lesena šupa – vse našete zgradbe pod enim ostrešjem, kritim s slamo). Poleg tega pa je bila načeta še s strešniki krita streha hiše Janeza Slemca in slamnata streha hleva Janeza Kopača, vendar so k sreči ogenj tu zadušili. Tudi kakšnih 160 korakov od gorečih hiš oddaljen, na polju stoječ kozolec Matija Ceglarja, sestojč iz trinajstih oken, je popolnoma pogorel. Deloma pa tudi poleg stoječ kozolec iz dvanajstih oken Andreja Babnika.

Še med divjanjem požara se je med vaščani razširila govorica, da je zažgal stari Ceglar. Razvedelo se je tudi, da leži v travi na robu bližnjega koruznega polja. Res so ga še med požarom našli v bližnjem koruznem polju in na vprašanje, kaj tam počne, je dejal, da naj ga takoj peljejo na okrajno gosposko.

Na prvem, sumarnem zaslišanju na okrajni gosposki je povedal, da mu je ime Valentin Ceglar, star 56 let (r. 27. 1. 1789), vdovec, da je prevžitkar pri sinu Matiju (Spodnja Šiška 45). Še nikdar ni bil v preiskavi ali v zaporu, razen enkrat (1830), ko se je šest ur hladil zaradi pretepa. Pred sedmimi leti je svojo četrtnsko kmetijo predal sinu Matiju, ki se je poročil. Pri predaji si je poleg sredstev za preživljanje izgovoril še priboljšek dveh grošev dnevno, kar so mu do takrat tudi brez ugovora izplačevali. Za-

dnjo nedeljo (28. 5.) pa so mu priboljšek teh dveh grošev odrekli, in sicer v glavnem zaradi zlobe njegove snahe. Ko je namreč od snahe zahteval svoj par grošev, da bi si za prihajajoče binkošti kupil par hlač, mu je snaha očitala, da grošev ne namerava porabiti za nakup hlač, ampak le za pijačo. To ga je ogorčilo. To je bila kaplja čez rob, saj da so ga že tako skoraj vsak dan topli in zmerjali, ga tudi zaklenili ven, polili z vodo, zmerjali s pijancem in podobno. Tedaj pa je njegova jeza dosegla skrajno stopnjo in sklenil je, da se bo za zlorabljanje s strani snahe maščeval s požigom hiše svojega sina.

V ta namen je šel zjutraj na kratek sprehod preko polj do gostilne po domače Urbančka v Stožicah, kjer je spil dva frakeljna žganega in se vrnil v Šiško. Tam je vzel kresilno gobo, jo prižgal pri pipi, ki jo je ravno kadil in v svoji jezi žarečo gobo vrgel na gumno svojega sina. Ker je bil v tistem trenutku tako razkurjen od jeze, in mogoče tudi nekoliko pogret z žganjem, se ne spomni, ali je žarečo gobo vrgel v notranjost gumna ali le na streho. Prav tako se ni mogel spomniti, kako je prišlo do tega, da so ga našli v koruzi in koliko časa je tam ležal. Nazadnje je še pripomnil, da do tega požara ne bi prišlo, če bi mu sin in snaha izgovorjena dva groša dnevno pošteno izplačevala.

Snaha, Marija Ceglar (27) je izjavila, da je hodil tast največkrat pijan domov, kar je seveda izzivalo številne družinske prepire, ki so se mnogokrat končali v izpadih, ko je tast grozil s požigom, vendar pa nihče ni pomislil, da bi do tega lahko dejansko prišlo. V četrtek, prvega junija, so skupaj zajtrkovali, nato pa je odšel vsak po svojem delu na polje, ne da bi se prej kaj sprli ali zmerjali. Ob tričetrt na deset je Marija skupaj s sosedo Marijo Slemc prala perilo na dvorišču, ko je prišel tast domov in rekel proti sosedu: »Danes sem pijan« in je šel spat v hišo na svojo posteljo. Okrog enajstih je prišel ponovno na dvorišče, kjer se je vlegel pod sadno drevo in se pogovorjal sam s sabo, čemur pa ni namenjala pozornosti, ker se je ukvarjala s kuho. Zakonca Janez in Marija Slemc, kajzarja in sosedu Ceglarjevih, sta zapriseženo izjavila, da je stari Ceglar tisto dopoldne na dvorišču pod sadnim drevjem kričal: »Vse to mora še danes goreti!«

Janez Černe po domače Goli, cel kmet in sosed Ceglarjevih, je izjavil, da je ob istem času slišal kričati starega Ceglarja v vrtu, pri gospodarskih poslopih: »Golijevo in Ceglarjevo ostrešje mora še danes odleteti v zrak, nato pa bo to treba prekriti s strešniki.« Neža Černe, Janezova mati, je tudi slišala starega Ceglarja vpiti okrog gospodarskih poslopij. Iz radovednosti je šla na svoje gumno in skozi okno gledala Ceglarja, ki je hodil okrog sinove šupe, kadil in imel v rokah neke cunje. Prišel je do lestve, ki je vodila na podstreho šupe, prižgal kresilno gobo ob svoji pipi, zgrabil lestev in jo

¹⁴ AS 307, del. št. II-2362/1843.

stresel, rekoč: »Hudič trdno stoji.« Pripravljaj se je, da bi se povzpел po lestvi, vendar se ni, vrgel je krpe na tla, stisnil žarečo gobo vkup, da jo je ugasnil in jo dal nazaj v žep. Rekoč pri tem: »Zdei bom še eno rekel, če mi ne da dveh grošev, bom do nedelje zažgal.« Nato je šel od šupe proti hiši in slišala ga je še vpiti: »Golijeva in Ceglarjeva hiša morata biti prekrite s strešniki!«

Čeprav so našete priče slišale starega groziti s požigom, ga nihče ni jemal resno, ker je to že večkrat počel.

Gostilničarka v Stožicah je potrdila, da je tistega dopoldneva stari Ceglar pri njih pil žganje, da pa ni spil dveh, ampak en frakelj in pol. Pa še tisto žganje je bilo bolj šibko, zato je tudi stal frakelj le groš. Po njeni izjavi Ceglar ob devetih, ko je šel iz gostilne, od zavžitega žganja ni bil pijan.

Sin Matija Ceglar je bil tistega dne odsoten in je prišel domov šele ob štirih popoldan. Škodo pri njem so ocenili na 880 gld. Ni bil zavarovan, pa še 400 gld dolga na posest je imel. Goli je imel škode za 448 gld 30 kr, gospodarska poslopja pa je imel zavarovana za 200 gld. Kopaču so ocenili škodo na 570 gld, zavarovano je imel za 400 gld. Slemc je imel škode za 40 gld, Babnik za 60 gld – vsega skupaj je bila škoda ocenjena na 1998 gld 30 kr. Končna ocena škode po zapriseženih cenilcih je bila 2068 gld – torej višja, kot so jo postavili oškodovani sami.

Kot se je že vedno dogajalo, in se dogaja še danes, storilci kaznivih dejanj najprej, ko jih zalotijo, v svoji pretresenosti priznajo vse, ko pa jim čas da možnost, da začnejo iskati izhode, jim kar naenkrat opeša spomin, bili so povsod, samo na kraju zločina ne (takšni preobrati so postali skoraj obvezni z nastopom zagovornišтва osumljenih). Tako je bilo tudi pri tokratnem požigu – na zaslišanju na kazenskem sodišču (ki je sledilo zaslišanju na okrajni gosposki), je stari Ceglar namreč že klical boga za pričo, da je nedolžen, da ni zažgal. Da je tistega dne vstal ob pol šestih, hodil po hiši sem in tja, ne da bi kaj delal, nato pa je družina imela ob pol osmih zajtrk. Potem se je odpravil na sprehod po polju, kar da je dnevno počel, medtem pa molil roženkranc. Tako do Stožic, kjer je šel v gostilno na žganje in potem počasi nazaj domov. Med potjo je verjetno postal utrujen in je pač zaspal na polju, zbudil pa se je, ko je gorelo in so ljudje kričali: »Stari Ceglar je zažgal, vrzimo ga v ogenj!«

Na prvem zaslišanju na okrajni gosposki pa je bil preveč zmeden, da bi vedel, kaj so ga spraševali in kaj je odgovarjal; da so se mladi ljudje dogovorili, da bodo lagali proti njemu. Tudi na soočenju je priče ozmerjal za lažnivce. Med drugim so ob koncu zaslišanja zapisali, da so njegove umske moči zaradi visoke starosti že

nekoliko načete. Spoznali so ga za krivega in predlagali dosmrtno ječo in povrnitev vse škode. Šlo je za požig po § 147 in po § 148 lit. b za dosmrtni zapor. Oteževalnih okoliščin niso našli, prav tako pa tudi ne olajševalnih – zaradi pretepa je bil že uradno kaznovan, pa tudi njegov način življenja je rihtar opisal kot slab. Navsezadnje so vendarle predlagali, da mu kazen znižajo na 12 let (snaha mu je delala težave pri izplačevanju njegovih dveh grošev dnevno, bil je nekoliko pijan, zaradi visoke starosti so mu že popuščale umske moči). Z dvornim dekretom so mu nato kazen znižali na 15 let in kazen je nastopil 19. 6. 1844. Novice so ob tem zapisale:

»C.-kr. kervava sodba je 19. rožnicveta nekiga hudo delnika, kateri je lansko leto hišo svojiga lastniga sina v Šiški poleg Ljubljane požgal, v težko ječo obsodila, kjer bo mogel 15 let ostati. Groza nas je obšla, ki smo vidili hudobniga starca na odru stati.

Naj bi saj osodba kervave sodbe tiste, ki morebiti take hudobne misli v sercu imajo, svarila, kaj taciga nikdar ne storiti, če jih tudi nesreča pogorelcov od take hudobije ne ostraši.«¹⁵

Viri in literatura

Arhivski vir

Arhiv Republike Slovenije

AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, 1749-1945

Časopisni vir

Kmetijske in rokodelske novice, 1844, št. 15, 26; 1848 št. 39, 49.

Tiskani vir

Zakonik o zločinih in težkih policijskih prekrških, Dunaj, 1803

¹⁵ Novice, 26. 6. 1844.

Zusammenfassung

**»BLEICH WIE DIE WAND SCHLEICHEN
DIE ABBRÄNDLER DURCH DAS DORF,
OHNE HEIM, OHNE KLEIDUNG, OHNE
LEBENSMITTEL!«**

Über Brandstiftungen aus Rache im Vormärz

Auch in heutiger Zeit sind Brände eine schlimme Angelegenheit, allerdings nicht so schicksalsschwer wie einst, als die Menschen dabei buchstäblich alles verlieren konnten. Aufgrund des schlechten Brandschutzes waren sie häufiger und ausgedehnter als heute. Wenn ein Haus Feuer fing, konnte sehr rasch das ganze Dorf, die ganze Stadt abbrennen. Die meisten Feuer wurden natürlich durch Unglücksfälle und Leichtsinnigkeit verursacht, es gab aber auch viele Brandlegungen, hinter denen Racheakte aus verschiedensten Gründen standen. Die im Beitrag vorgestellten Fälle von Brandstiftungen wurden vor dem Krainer Landesgericht in Ljubljana in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts verhandelt. Einige waren eine Folge der Verwirrtheit oder nachtragenden Art von labilen Individuen, charakteristisch für diese Zeit sind jedoch durch Ganoven verübte Brandstiftungen aus Rache. Die Kriminellen beließen es bei ihren Drohungen mit Brandstiftung nämlich nicht nur bei Worten, sondern ließen den »roten Hahn« tatsächlich auf die Dächer der »Verräter«. Die Menschen wussten genau, wer das Feuer gelegt hatte, trauten sich aber aus Angst vor erneuten Racheakten nicht, die Ganoven anzuzeigen. Denn die Gerichte ließen die Verdächtigen allzu oft aus Mangel an Beweisen frei, und auch die verhängten Haftstrafen waren nicht hoch genug, um die Dörfler vor der Rache der freigelassenen Kriminellen zu schützen (falls diese sich nicht bereits aus der Haft mit Hilfe von Komplizen rächten). Die für Brandstiftung angedrohten Strafen waren zwar streng, in der Praxis kamen jedoch fast immer verschiedene mildernde Umstände und in weiterer Folge Begnadigungen in Form von Verringerungen der Haft- bzw. Todesstrafe zum Tragen.

Nicht nur Ganoven legten aus Rache Feuer, sondern auch andere Leute aus unterschiedlichen Gründen. Im Beitrag werden die Beispiele einer beleidigten Prostituierten und eines benachteiligten Altenteilers angeführt.

Die Brandstifter, die in der einen oder anderen Form geistig labil waren, stellten besondere Fälle dar, die heutzutage sicher anders behandelt werden als damals. Zwar mussten die Richter im Vormärz den Faktor der Zurechnungsfähigkeit bereits in Betracht ziehen, doch war der Beweis der Unzurechnungsfähigkeit deutlich schwieriger als heute. Die den Verdächtigen äußerst

feindlich gesonnenen ärztlichen Meinungen hatten ein sehr großes Gewicht. So wurde in einem der vorgestellten Fälle zwar die Imbezillität des Verdächtigen festgestellt, gleichzeitig aber erklärt, er sei zum Zeitpunkt der Brandstiftung zurechnungsfähig gewesen und folglich für seine Taten verantwortlich.

In einem anderen Fall führten die Ärzte das verantwortungslose Benehmen der Verdächtigen zunächst auf Nymphomanie zurück und die Richter ergänzten, dass sie ohne jegliches Moralegefühl sei und ihren zeitweisen Wahnsinn nur vortäusche. Wie im obigen Fall wurde auch hier die Zurechnungsfähigkeit der Verdächtigen festgestellt, um einen Prozess gegen sie führen zu können. Die offensichtlichen Zeichen geistiger Labilität („Imbezillität“ und „Nymphomanie“) wurden allerdings als mildernde Umstände berücksichtigt und deutlich niedrigere Strafen als die angedrohten verhängt.

Schlagwörter: 19. Jahrhundert, Brandstiftung, Strafgesetzgebung, Ganoven.

Irena Celin

»Kmalu ne bo po naših vaseh dekleta, da ne bi znalo na bukvice moliti!«

Razvoj in pomen dekliškega šolstva pod Avstro-Ogrsko: primer samostanske dekliške šole de Notre Dame v Trnovem pri Ilirski Bistrici

CELIN Irena, mag. zgodovine, Podgraje 14a, SI-6250 Ilirska Bistrica.

373.3-055.25(497.4Trnovo pri Ilirski Bistrici)(091)

»KMALU NE BO PO NAŠIH VASEH DEKLETA, DA NE BI ZNALO NA BUKVICE MOLITI!«

Razvoj in pomen dekliškega šolstva pod Avstro-Ogrsko: primer samostanske dekliške šole de Notre Dame v Trnovem pri Ilirski Bistrici

Članek obravnava razvoj dekliškega šolstva v Avstro-Ogrski na primeru ožjega, pretežno agrarnega prostora. Poudarek je na prikazu in analizi izobraževanja deklic, ki so bile na tem področju marsikdaj prikrajšane ter v preučevanju razlik v izobraževanju manj premožnih, zunanjih učenk in deklet iz boljše situiranih družin, torej notranjih učenk oz. gojenk. Pri temu smo se poleg literature posluževali predvsem ohranjenih šolskih katalogov. Za primerjavo podatkov smo vzeli šolsko in samostansko kroniko ter nekaj drugih (ustnih) virov iz lokalnega okolja, kar nam je pripomoglo pri natančnejši rekonstrukciji šolskega dogajanja in odpravi dosedanjih napačnih interpretacij. Analiza je pokazala, da so razlike obstajale, obstajale pa so tudi različne življenjske usode, ki so bile pogojene z (ne)pridobljeno izobrazbo. Ustanova pa ni bila pomembna le za šoloobvezne deklice, ampak je njen vpliv segal mnogo dlje. Poleg sodelovanja z lokalno skupnostjo je bil samostan tudi prizorišče družabnih dogodkov, predvsem ob obiskih mnogih veljakov, in karitativnosti.

Ključne besede: dekliško šolstvo, Avstro-Ogrska, de Notre Dame, Trnovo pri Ilirski Bistrici.

CELIN Irena, MA History, Podgraje 14a, SI-6250 Ilirska Bistrica.

373.3-055.25(497.4Trnovo pri Ilirski Bistrici)(091)

“SOON, ALMOST NO GIRL IN OUR VILLAGE WILL STILL BE UNABLE TO PRAY WITH THE PRAYER BOOK!”

The Development and Significance of Girls' Schools in Austria-Hungary: the case of the Notre Dame girls' convent school in Trnovo at Ilirska Bistrica

The article describes the development of girls' schools in Austria-Hungary, using an example from a small, mostly rural area. Emphasis is on the presentation and analysis of the education of girls, who were often in an inferior position compared to boys. In addition, the author examines the differences between the education of less affluent girl students who lived outside the convent and those from richer families who resided in it. In addition to the literature, the study is based on preserved school catalogues. Data from the school and the convent chronicles were compared with other (oral) sources from the local environment, which helped us reconstruct the life at the school in more detail and dismiss incorrect interpretations from the past. The analysis showed that there were differences between the two types of students; nor were their destinies the same. The outcome was dependent on the completion/non-completion of education. However, the institution had an impact well beyond providing mandatory education. Besides engaging with the local community, the convent hosted social events, in particular during the many visits of dignitaries, and was a charitable institution.

Key words: girls' schools, Austria-Hungary, de Notre Dame, Trnovo at Ilirska Bistrica.

Za začetek ...

Ni še preteklo prav veliko časa, odkar je meščansko 19. stoletje »šibkejši« spol postavljalo v zasebno sfero in v trojno vlogo žene, matere in gospodinje, kar je bilo pogojeno z delitvijo dela po spolu. Moškemu, ki je družino predstavljal navzven, na polju javnega, so pripisovali razum in objektivnost, ženski pa čustva in subjektivnost, ki so jih povezovali z njeno vlogo v družini.¹ Mit o delitvi dela po spolu je ustvarila industrializacija in era vzpona meščanstva, ki je pričelo razlikovati med plačanim in neplačanim delom, med javno in zasebno sfero, med pridobitnimi in vzdrževanimi prebivalci.²

Tudi državna statistika nam s klasifikacijo žensk v popisih prebivalstva prikaže popačeno sliko realnosti. V splošnem so namreč ločevali le med samskimi delavkami in poročenimi materami ter s tem zanikali realnost, v kateri so bile poročene delavke hkrati tudi žene in matere.³ Podrejenost žensk moškim je vidna tudi v izobraževalnih sistemih, iz katerih so bile deklice dolgo časa izključene. Kot opravičilo in utemeljitev temu so navajali razloge o težavah pri učenju zaradi drugačne telesne konstrukcije, zaradi česar naj bi bilo učenje za njih mučenje. Za ženske naj bi bilo pomembno le znanje gospodinjstva, ki jim bo resnično prav prišlo pri njihovi trojni družinski vlogi. Med nasprotniki ženske izobrazbe pa niso bili le moški in predstavniki katoliške cerkve, ampak so se za zidove domače hiše postavljale tudi same. Eno temeljnih vodil nasprotnikov njihove izobrazbe je bilo, kot ugotavlja Vesna Leskovšek,⁴ gotovo dejstvo, da je izobrazba temelj za večjo svobodo in enakopravnost, čeprav je za mnoge ženske še vedno bil (in ostal) glavni ideal in cilj v življenju dobiti ustreznega moža, se poročiti in si ustvariti svojo družino ter skozi svoje gospodinjstvo udeležiti glavno nalogo soproge v smislu meščanskega ideala: zadovoljevati in osrečevati svojega moža.

Podobno so dojemali tudi izobraževanje (premožnejših) žensk, do katerega so bili konec 19. in začetek 20. stoletja zelo previdni; večinoma ni šlo za pridobivanje znanja za vzpostavitev poklicne kariere, ampak predvsem za dobro naložbo za poroko v boljšo družino. Preveč izobrazbe naj bi ženski celo škodilo, saj je bila izobrazba bolj izbirčna pri izbiri moža. Poleg tega, da so prvotne dekliške šole ponujale splošno izobrazbo ter znanje o domačih in gospodinjskih opravilih, so iz ženske naredile tudi pametno svetovalko svojemu možu

ter dobro vzgojiteljico svojim otrokom.⁵ Opravila v gospodinjstvu so se neprestano nadgrajevala in zahtevala vedno več časa in znanja, zato je morala meščanska gospodinja, kljub zaposleni služinčadi, delo dobro voditi in ga nadzirati ter ga usklajevati med sabo. Sredstva, ki jih je imela na voljo, velikokrat niso zadoščala za vzdrževanje zunanje reprezentativnosti, zato je morala ta razpon spretno nadomestiti z iznajdljivostjo, varčevanjem in samostojno izdelavo mnogih stvari za gospodinjstvo.⁶

Drugače je bilo v agrarnem okolju, kjer je ženska skrbela za opravila v okolici bivališča, povezana s kmečko produkcijo in kjer so kuhanje, pranje in pospravljanje zavzemali manjši delež.

Poroka je bila torej, poleg družbenega stanu, pomemben faktor v dekletovem življenju. Veliko deklet je namreč pred poroko delalo in si tako nabiralo sredstva, ki so jih v primeru sklenitve zakona prinesle vanj. Če se je poročila v finančno dobro stoječo družino, je to zanjo pomenilo odpoved delu v zameno za skrb za družino; v nasprotnem primeru je ženska lahko delala naprej in s svojim dohodkom pomagala preživeti družino. Tudi v primeru, če je ostala neporočena, je delala naprej ter skrbela zase, za starše ter neporočene brate in sestre.⁷

Z razvojem industrializacije se pojavi nova ženska, ki se bojuje za svoje pravice in pravice svojega spola. Odkloni tradicionalno idilo ženskosti, opozori na svojo pravno in ekonomsko podrejenost ter zahteva prevrednotenje svojega položaja v družini in v javnem življenju. Poudari, da moški ne more zastopati njenih interesov ter da je sposobna razumskega razmišljanja,⁸ kar se je najbolje pokazalo ravno v izobraževanju.

Večanje pomena izobraževanja

Samostanska izobrazba je bila deklicam iz premožnejših družin na voljo že v zgodnjem srednjem veku, a se način poučevanja do konca 19. stoletja skorajda ni spremenil.⁹ Pri nas so se za izobrazbo najbolj zavzemale dominikanke v samostanih v Velesovem, Studenicah in Radljah ob Dravi, benediktinke v Krki na Koroškem, sredi 17. stoletja so klarise imele v Ljubljani zasebno, notranjo šolo za dekleta iz bogatih družin, že prej, leta 1703, pa je začela delovati tudi prva javna dekliška šola pri uršulinkah.¹⁰ Možnosti izobrazbe v samostanih so

¹ Leskovšek, *Zavrjnena tradicija*, 27–62.

² Studen, *Dobra meščanska gospodinja*, 89.

³ Milharčič-Hladnik, *Žensko delo*, 37, 126.

⁴ Leskovšek, *Zavrjnena tradicija*, 27–62.

⁵ Žnidaršič Žagar, *Ženski so pa vzrasle*, 77–80, 111–112.

⁶ Studen, *Dobra meščanska gospodinja*, 91–93.

⁷ Sieder, *Socialna zgodovina*, 25–34; Shoemaker, *Gender in English Society*.

⁸ Verginella, *Ženska obrobja*, 157–161.

⁹ Vojmer Gojkovič, *Od dediščine*, 22.

¹⁰ Lovrenčič, *Od samostanov*, 39–40; Avsec, *Prispevek uršulink*, 12; Budna Kodrič, *Dekliško osnovno šolstvo*, 111–112.

podeželske deklice dobile šele v drugi polovici 19. stoletja ob prihodu kongregacij šolskih sester, znanih po skromnem življenju in poceni učiteljski moči.¹¹

Formalna izobrazba žensk do industrijske dobe, razen pri nekaterih hčerah obrtnikov in trgovcev, niti ni bila toliko potrebna. Do izraza pride šele z uvedbo tovarniškega dela na začetku 60. let 18. stoletja, v katerega vključijo tudi ženske in za opravljanje katerega je bilo potrebno imeti tudi določeno znanje.¹² Prve šole, nastale na pobudo države ter z delno šolsko obveznostjo, so bile predilske šole. Njihov namen je bil čim več nezaposlenih, revnih otrok in sirot usposobiti za tovarniško proizvodnjo, učili pa so jih tudi brati in pisati. Zaradi omejenega delovanja na dve leti ter s prvimi pojavi zahtev o obiskovanju osnovnih šol so predilske šole zamrle.¹³ Šele prva dva osnovnošolska zakona (1774, 1805) pod Marijo Terezijo in Jožefom II. sta v Avstriji izenačila pravico obeh spolov do izobraževanja na prvi stopnji, uvedla tri vrste šol – trivialke, normalke in glavne šole – ter vzpostavila cerkveno vodstvo. Javne osnovne šole so tako konec 18. stoletja že obiskovali tudi otroci iz nižjih družbenih plasti, čeprav so med njimi prevladovali tisti, ki so jih starši namenili za nadaljnje izobraževanje. Med njimi so bili večinoma dečki, saj je takratna miselnost zanikala potrebo po osnovnem znanju kmečkih deklet; o nadaljnjem šolanju zanje ni bilo niti govora.

Do tretjega osnovnošolskega zakona (1869), ki vzpostavi državni nadzor nad šolami, je bilo na našem ozemlju še vedno veliko »privatnih« šol, v katerih so poučevali učitelji brez formalne izobrazbe. Med njimi so bili, z željo po dodatnem zaslužku, predvsem cerkovniki, organisti, pisarji, pa tudi študenti in obrtniki.¹⁴ Nova šolska naredba je razlikovala med splošnimi ljudskimi in meščanskimi šolami. Slednje so nadgradile učno snov prvih, bile so lahko osemrazredne ali trirazredne, če so se vanje vpisali po petletni ljudski šoli.¹⁵ Te so otroke npravno-versko vzgajale ter jih z ustreznim znanjem pripravljale na nadaljnje izobraževanje za življenje.¹⁶ Pomembno je bilo tudi določilo o ustanavljanju novih šol v krajih, kjer je bilo v petletnem povprečju več kot 40 šoloobveznih otrok, ki so imeli do najbližje že obstoječe šole več kot 4 km hoda ter določilo, po katerem je učitelje plačevala dežela. Tako so postali formalno neodvisni od duhovščine. Tudi učiteljice, prve ženske, ki so se izobraževale na višji stopnji na učiteljskih, so

postale formalno enakopravne moškim kolegom, čeprav so bile v praksi manj plačane in se, razen z učiteljem, niso smele poročiti.¹⁷

Posameznim deželam je zakon dovoljeval prilaganje učnih predpisov obstoječim razmeram. Kranjska, kamor je spadala tudi preučevana dekliška šola, je bila med bolj zaostalimi deželami v monarhiji, zato so 8-letno šolsko obveznost skrajšali na šestletno redno šolo ter dodali dve leti ponavljalne šole.¹⁸

Čeprav je osnovno šolanje že od prve reforme za otroke pomenilo v določeni meri osvobajanje od težkega dela, domačih socialnih razmer ter možnost napredka in družbenega vzpona,¹⁹ je bilo zaradi manjših možnosti izobrazbe deklicam to manj dosegljivo.²⁰ Še vedno je namreč veljalo prepričanje, da naj bo izobrazba deklet prilagljena stanu, kateremu pripadajo, da bi tako lahko kasneje pomagale očetom ali možem pri njihovih poslih²¹ oziroma uspešno opravljale svoj trojni življenjski poklic, povezan z udejstvovanjem v svoji družini.²²

Šolski sistem v 19. stoletju tako prevzame odgovornost za moralni, kulturni in politični razvoj naroda, čemur sledi tudi širitev mreže šol.²³

Kako je bilo takrat na ilirskobistriškem...

V tem obdobju se je mreža šol razširila tudi na Ilirskobistriškem. Današnja občino Ilirska Bistrica sestavlja dve večji dolini, dolina reke Reke ter Podgrajsko podolje, ki med vmesnimi hribovji tvorita naraven prehod v Tržaški in Kvarnerski zaliv. Gospodarski razvoj

¹⁷ Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, 61–63.

¹⁸ Pavlič, *Osnovna šola*, 125–127; Schmidt, *Zgodovina šolstva* 3, 195.

¹⁹ Šolski zakoni otrok niso popolnoma razbremenili dela, saj so bili primorani delati zaradi slabih gmotnih razmer. Otrokom, ki so delali v tovarnah, so z odlokom iz leta 1808 določili poučevanje kar tam ali pa so jim morali omogočiti vsaj obisk nedeljskih šol (Schmidt 1956/57, 137). Veliko otrok v šolski dobi je tudi že delalo kot pastirci in pestrne, kasneje kot hlapci in dekle, kar je bil tudi razlog zanemarjanja in neobiskovanja šolskega pouka (Schmidt, *Zgodovina šolstva* 1, 255–256).

²⁰ Divjak, *Razvoj*, 287.

²¹ Hojan, *Žensko šolstvo*, 61.

²² V luči tega so se konec 19. stoletja razvile različne polemike o primernosti šolanja za dekleta, saj bi v primeru predolgega trajanja tega pošla njihova primerna starost za možitev. Za preprečevanje nadaljnega izobraževanja so jim tako vpis na gimnazije omogočili le kot »privatistke«, ki so študirale doma, ob koncu pa dobile »nematuritetno« spričevalo, ki jim ni omogočalo vpisa na univerzo. Izobrazbo so zatirali tudi z darvinistično teorijo o evoluciji spolnih razlik, o manjši umski sposobnosti v primerjavi z moškimi, svarili so tudi pred zlomom ideala o ženi, gospodinji in materi ter ustvarjali mnenje o škodljivosti izobrazbe za dekletovo reprodukcijsko funkcijo (Mrgole-Jukič, *V šolo grem*, 112–114).

²³ Milharčič-Hladnik, *Šolstvo in učiteljice*, 72–83; Lah, *Avstrijsko šolstvo* 3, 201–202.

¹¹ Kongregacija, 5–6.

¹² Hernja Masten, *Bogaboječa*, 42.

¹³ Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, 37–38; Schmidt, *Doneski*, 129–130.

¹⁴ Schmidt, *Zgodovina šolstva* 1; Ciperle in Vovko, *Šolstvo na Slovenskem*, 29–30.

¹⁵ Okoliš, *Zgodovina šolstva*, 79–80.

¹⁶ Melik, *Slovenci in nova šola*, 46.

Trsta in Reke zaznamuje tudi obravnavano območje; to je od konca srednjega veka pa do propada Avstro-Ogrske monarhije pripadalo Habsburžanom.²⁴ Po Rapski pogodbi pride nato ilirskobistriško območje pod Kraljevino Italijo, v Reško pokrajino, po koncu druge svetovne vojne pa v okvir Jugoslavije.²⁵

Čeprav je bilo kmetijstvo leta 1830 še vedno glavna zaposlitvena dejavnost, so se morali kmetje, zaradi zmanjšanega obsega obdelovalne zemlje, ukvarjati s še kako dodatno dejavnostjo, da so lahko preživeli družino. Poleg pridelave stročnic, krompirja in zelja ter žit in sadja je bil del prebivalstva 19. stoletja že vezan na obrtno proizvodnjo in trgovino. Naravne danosti pokrajine in lokacije kraja so omogočale mlinarstvo, žagarstvo, prevoznitvo²⁶ oz. furmanstvo in gostilničarstvo. Po vzpostavitvi železniškega omrežja Pivka–Ilirska Bistrica–Reka,²⁷ ko je odpadel zaslužek s prevoznitvom, so si moški v zimskih mesecih poiskali delo v gozdovih²⁸ na Hrvaškem, Ogrskem, v Slavoniji ali celo v Romuniji, dekleta pa so hodila služiti v Trst ali na Reko.²⁹ Služenje na Reki je bilo med ženskami na bistriškem v tem času zelo razširjeno. Na služenje so odhajale že kot deklice, še toliko bolj, če so izgubile katerega od staršev in so na ta način skušale pomagati družini. Tudi mati deklice Marije Zidar, Marjeta, s katero se bomo srečali kasneje, doma iz skromne družine iz vasi Mala Bukovica pri Ilirski Bistrici, je ob smrti matere v zgodnjem otroštvu storila isto. Še generacije kasneje, do danes, ohranja spomin na svojo praprababico njena prapravnukinja Sonja, ki pove, da je Marija večkrat izpostavila svojo mater kot opomin na to, kako lepo življenje imamo sedaj in kaj vse so morali nekoč pretrpeti.³⁰

²⁴ Kos, *Srednjeveški urbarji*, 45–52.

²⁵ Škrlič Počkaj, *Prebivalstvo*, 25.

²⁶ *Prometna cesta Pivka-Reka, imenovana tudi državna reška cesta, se je odcepila v Postojni in šla skozi Matenjo vas čez Globočnikov hrib skozi Bistrico in Koseze do meje s Primorsko, kjer je prešla na hrvaško stran (Kačičnik Gabrič, O kmečkih dolgovih, 53). Nanjo se je vezalo precej okoliških vasi, zato je bila povezava z njo še kako pomembna. Več o tem glej Holz, Eva. 1994. Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.*

²⁷ Novi krak železniške proge je bil dograjen leta 1873 in je poleg gospodarskega napredka prinesel dvig tudi na posvetnem – ob razvoju industrije se je pojavila potreba po bolj izobraženih delavcih, po ljudeh z več znanja (Pavlič, Ustanovno pismo, 27). Prinesel je pa tudi hitrejši stik z do tedaj tujimi elementi, npr. s kavo in industrijsko izdelanimi oblačili (Postojnsko okrajno glavarstvo 1889, 55).

²⁸ Ta vrsta skupinskega sezonskega dela je imenovana »kasatorstvo«, sklenjeno na podlagi t. i. kasatorskih pogodb. Glavno območje, na katerem so za čas pred prvo svetovno vojno zbrani podatki o teh pogodbah, je ravno območje današnje občine Ilirska Bistrica (Vilfan, Delavci, 388).

²⁹ Valenčič, Sadjarstvo, 324; Valenčič, *Iz gospodarske preteklosti*, 76–83; Valenčič, *Gospodarske in družbene razmere*, 4–16.

³⁰ Škrlič Počkaj, *pisno izporočilo*.

Kmetijske novosti so se v teh krajih sprva le počasi uveljavljale; šele ustanavljanje združenih organizacij priča o zavesti novih načinov kmetijske produkcije, ki je z novimi načini obdelovanja zemlje ter izboljšanjem živinoreje prinesla začetke tržnega gospodarstva. Mlekarska zadruga, ustanovljena leta 1896 v Trnovem, je bila tista, ki je prilagodila kmetijstvo svojim potrebam, ravno tako pa je bila tudi rezultat sprememb v kmetijstvu. Zaradi razdelitve nekdanjih skupnih pašnikov leta 1848 je upadla ovčereja, povečala pa se je hlevska govedoreja. Rezultat te in pridelka boljše krme je bil večji doprinos mleka, ki so ga lahko oddajali v mlekarno in z dohodkom katerega so nadomestili dohodek od prodaje sena, ki so ga sedaj porabili za krmljenje hlevskih živali. Večja količina gnoja je omogočila izdatno gnojenje polj, da so boljše obrodila.³¹ V 19. stoletju se je območje tudi kulturno dvignilo: leta 1814 so v Trnovem odprli ljudsko šolo, katere deklice so leta 1888 prešle v novo odprto samostansko dekliško šolo. 1864. leta so ustanovili Narodno čitalnico, 1866 telovadno društvo Ilirski Sokol,³² prva tovarna testenin na Kranjskem, Pekatete, ustanovljena leta 1899 in obnovljena leta 1904, pa je naznanila začetek industrializacije teh krajev.³³

Skladno z izboljšanjem življenjskih pogojev se je povečeval tudi naravni prirastek ljudi; število teh se je povečevalo tudi na račun novega prometnega, gospodarskega in izobraževalnega središča, Trnovega.³⁴ Boljše življenjske razmere ljudi so se kazale tudi na šolskem obisku, saj je vedno več staršev pošiljalo svoje otroke v šolo.

Še leta 1880 je bilo na območju današnje Slovenije med prebivalci, starejšimi od 10 let, povprečno 39 % nepismenih, leta 1900 pa jih je bilo takih le še 15 %, ³⁵ kar je povezano tudi s hitrim naraščanjem števila in lažjo dosegljivostjo ljudskih šol. Med deželami je prednjačila Kranjska, med šolskimi okraji znotraj nje pa Postojnski šolski okraj, kamor je spadala tudi Ilirska Bistrica.³⁶ Na tem območju je bila šolska mreža konec 19. stoletja gosto razpredena; prve šole so bile v privatnih stavbah ali v župniščih, šele kasneje so dobile lastne stavbe. V virih so zabeležene šole v Jelšanah, na Premu, v Knežaku, Vrbovem, na Ostrožnem Brdu, v Podstenjah, Harijah, na Starodu, Dolnjem Zemonu, v Hrušici, Podgradu, Podgrajah, na Pregarjah, Veliki Bukovici in v Trnovem.³⁷

³¹ Valenčič, *Od zadružne mlekarne*.

³² Škrlič Počkaj, *Prebivalstvo*, 25.

³³ Žnideršič, *Spomini*, 15.

³⁴ Škrlič Počkaj, *Prebivalstvo*, 63–68.

³⁵ Melik, *Slovenci in nova šola*, 53.

³⁶ Lah, *Avstrijsko šolstvo 1*, 233–237.

³⁷ Glej Postojnsko okrajno glavarstvo 1889; Praedika, *Imenik; Schmidt, Zgodovina šolstva 3; Božič, Začetek in razvoj; Nerat, Popotnikov koledar; Ob stoletnici... 1914*.

Trnovo (razglednica, hrani Knjižnica Makse Samsa, Ilirska Bistrica).

Osnovna šola se je proti koncu 19. stoletja vse bolj uveljavljala v miselnosti staršev, njihov odnos sedaj ni bil več toliko pogojen z gmotnim položajem družine ampak z njihovo razgledanostjo.³⁸ Na začetku stoletja je to še veljalo predvsem za dečke, mnogo katera deklica je bila še vedno prikrajšana za obisk šole. Dnevniški zapiski Bistričanke Antonije Mikuletič Žnidaršič, rojene leta 1856, nam povedo, da se je brati in pisati naučila šele kot odrasla oseba, pod mentorstvom lokalnega duhovnika, saj »za deklice v njenem času ni bilo mesta v šolskih klopeh«. ³⁹ Kronika župnije Trnovo nam prinaša zapis o napredku osnovno šolskega izobraževanja. Če je do prvih šol le malokdo znal brati in pisati, je bilo okrog leta 1866 že drugače. »Kako se časi spreminjajo! Kmalu ne bo po naših vaseh dekleta, ki ne bi znalo »na bukvice« moliti!«⁴⁰

Razlogi za slabši obisk šol so bili na tem, pretežno agrarnem območju, podobni kot drugod na Kranjskem: revščina ljudi, slabe letine, nezmožnost priskrbiti otrokom obleko in obutev za v šolo, potreba po delovni sili doma, oddaljenost do šole, gneča v učilnici⁴¹ pa tudi kmečko mnenje, da »šola ni za kmeta, ki ima drugega

dela dovolj«. ⁴² Otroštvo na Bistriškem je bilo namreč povezano z delom: najmlajši so prinašali kurjavo in opravljali transfere med sorodniki in sosedi, starejši so čistili hlev, pasli živino, molzli, sekali drva, grabili seno, nosili mleko. ⁴³ O slabem obisku pred tretjim osnovnošolskim zakonom nam pričajo podatki iz Trnovskega in Jelšanskega šolskega okoliša. V prvem je od 340 »šologodnih« otrok šolo obiskovalo le 30 dečkov in 10 deklic, ⁴⁴ v drugem pa je bilo leta 1843/44 kar 721 šoloobveznih otrok v starosti 6–12 let ter 362 v starosti 12–18 let, skupaj torej 1083. Od teh jih je v šolo hodilo le 171, pol dopoldne in pol popoldne. Naslednje leto je od 815 otrok v šolo hodilo le 127; kljub temu pa so tisti, ki so jo obiskovali, dosegali odlične rezultate. ⁴⁵

Za šolsko leto 1887/88, zadnje leto po spolu združene osnovne šole, imamo na voljo poročilo o obisku in uspehu učencev ljudske šole v Trnovem. ⁴⁶ Večina otrok (slaba polovica) je bila iz neposredne okolice, torej iz Trnovskega in Bistrice, ostalih pol je bilo iz okoliških vasi. Šolo so skoraj v enakem deležu obiskovali tako dečki kot deklice, tudi kar se tiče uspeha, niso deklice nič

³⁸ Studen, Stanovati, 147.

³⁹ Mikuletič Žnidaršič, Moji spomini, 10.

⁴⁰ Kronika župnije Trnovo 1866.

⁴¹ Kolar, Najboljši cvetovi, 85.

⁴² Grlj, 180 let, 4.

⁴³ Škrj Počkaj, Prebivalstvo, 100.

⁴⁴ Ob stoletnici... 1914, 4.

⁴⁵ Božič, Začetek in razvoj, 22–23.

⁴⁶ Glej Letno poročilo štirirazredne ljudske šole v Trnovem konec šolskega leta 1887/88.

zaostajale za dečki, s čimer so ovrogle namigovanja, da so nesposobne izobraževanja.

Zasebna samostanska dekliška šola ubogih šolskih sester de Notre Dame

Če so bile v 19. stoletju za izobrazbo (meščanskih) deklet še vedno najpomembnejše šole v ženskih samostanih,⁴⁷ se ta možnost šolanja podeželskim deklicam odpre šele v drugi polovici 19. stoletja, za kar poskrbijo različne kongregacije šolskih sester. Poleg že delujočih uršulink v Ljubljani in Škofji Loki ter šolskih sester na Štajerskem in v Prekmurju so se notredamke usmerile na Dolenjsko in Primorsko, kjer do takrat še ni delovala nobena šolska redovna skupnost.⁴⁸ Skupnost naj bi se razvila iz prvotne kongregacije Notre Dame, ustanovljene že leta 1597 z namenom vzgajati revne, bolne in osirotele deklice,⁴⁹ dokončno pa jih ustanovi mati Terezija Jezusova Gerhardinger leta 1833, ko se na Bavarskem še z dvema redovnicama posveti vzgoji deklet v osnovnih šolah, sirotišnicah in večernih šolah.⁵⁰

Iz potrebe po izobraževanju deklic nastane tudi zasebna⁵¹ samostanska šola de Notre Dame, katere oblika in organizacija je bila takrat priljubljena med ljudmi. Sodelovanje in podpora skupnosti se pokaže tako v materialnem smislu kot v smislu splošne podpore in pomoči pri ustalitvi v okolju, izpeljavi dogodkov ter izpeljavi birokratskih postopkov.⁵²

Zasebne šole so nosile pečat kvalitetnejšega pouka, redovi z vzgojno-izobraževalno funkcijo pa so bili priljubljeni tudi pri posvetni oblasti, saj jim tako ni bilo potrebno plačevati učiteljic.⁵³ Še vedno dajejo samostanske šole občutek, da so bile v njih le deklice iz višjih družbenih stanov. To prepričanje ovrže že študija o uršulinskih šolah,⁵⁴ nič drugače pa ni bilo niti pri notredamkah. Šola je sicer v podeželskem okolju izstopala predvsem zato, ker je bil delež privatnih splošnih ljudskih šol na Kranjskem nizek in so te po stopnji razvitosti in kvaliteti pouka prednjačile pred javnimi.⁵⁵

⁴⁷ Kogoj, *Uršulinke*, 153.

⁴⁸ *Kongregacija*, 1–6.

⁴⁹ Hojan, *Žensko šolstvo*, 55.

⁵⁰ *Šolske sestre*, 2016.

⁵¹ *Po osnovnošolskem zakonu iz leta 1869 je bila javna šola tista, ki je bila v celoti ali le delno ustanovljena ali vzdrževana na stroške države, dežele ali občine. Vse drugače ustanovljene šole pa so se štele za privatne zavode. Tudi tu so lahko izdajali javno veljavna spričevala, če je šola sledila organizaciji in učnemu načrtu javnih osnovnih šol. Glede na to določilo so se šole delile na tiste s pravico javnosti in na tiste brez nje (Sagadin, *Kvantitativna analiza*, 87).*

⁵² *Šolska kronika 1888–1918*.

⁵³ Schmidt, *Zgodovina šolstva* 1, 256.

⁵⁴ Glej delo Suzi Avsec, 2006.

⁵⁵ Sagadin, *Kvantitativna analiza*, 95.

Samostanska šola v Trnovem je uresničevala svoje poslanstvo o izobraževanju preprostih deklet, v njene klopi je stopila tudi Marija Zidar, rojena januarja leta 1896 v vasi Topolc. Njena starša sta izhajala iz preprostih in relativno majhnih kmečkih družin, obe sta bili lastnici četrtinske posesti. Poročila sta se relativno pozno: oče Janez je bil star 46 let, mati Marjeta pa 31. Marija se je poročila pri 22 letih, z devet let starejšim sovaščanom Mihaelom Jenkom. Ker je bil sam takrat že brez staršev in je skupaj z invalidnim bratom posedoval večjo kmetijo, sta živela pri njemu in skupno gospodarila.⁵⁶

Na drugi strani je šolo obiskovala tudi Bistričanka Alenka Žnideršič iz ene najpremožnejših bistriških rodbin. Njena mati je bila Ema Ličan iz ugledne bistriške družine Ličanovih; njen oče je bil takrat bistriški župan. Oče je bil zadnji Anton Žnideršič, znani čebelar in posestnik tu. Imeli so veliko hišo s trinajstimi sobami in vrtom ter žago in mlin in velik del gozda. Ukvarjali so se s trgovino, proizvodnjo in prodajo lesa in lesenih deščic za zabožke južnega sadja, posedovali so tudi prvo tovarno testenin na Kranjskem, Pekatete. Kot najmlajša od šestih sester je bila rojena leta 1908, v ljubljanski bolnišnici, kjer je bila njena mati ravno na pregledu. Kot dojenček je imela svojo dojiljo, kot mladenki pa so ji obleke šivali v uglednem salonu v Opatiji. Po šolanju je na enem izmed izletov po Evropi spoznala svojega moža iz pomembne splitske družine, Radeta Mikačiča.⁵⁷

Ustanovitev in rast šolskega zavoda

Prvotno samostansko zgradbo, namenjeno za potrebe bistriškega c. kr. okrajnega sodišča, je domačin Janez Valenčič odkupil z namenom ureditve stanovanjskih prostorov. A to mu ni bilo dovolj, hotel je nekaj več. Po nasvetu prijatelja je poprijel za idejo o povabilu ženskega pobožnega reda, ki bi vzgajal in učil dekleta – »žensko mladino«. Do realizacije ideje je prišlo leta 1886, z dogovorom med njim, škofom Jakobom Missio, takratnim dekanom Ivanom Veselom ter generalno prednico ubogih šolskih sester, Marijo Margareto Wiedemann. Birokratski postopki so ustanovitev šole zavlekli, saj je šlo za ustanovitev privatne šole in samostana: najprej so morali z darilno listino zemljiško posest prepisati Cerkvi z namenom ustanovitve šole za deklice. Potrebna državna dovoljenja je priskrbel škof Missio, začetni kapital za naselbino pa je vložila vrhovna prednica. Primerno izobrazbo so sestre dokazale s spričevali, na podlagi katerih jim je deželni šolski svet v Ljubljani izdal dovoljenje za poučevanje. Postopek ustanovitve samostana je bil nekoliko dolgotrajnejši, saj so morale sestre zagotoviti, da bodo šole in samostan oskrbovale

⁵⁶ Škrlič Počkaj, *pisno izporočilo*.

⁵⁷ Mikačič, *Košomatovi*, 6–47.

Samostan leta 1915 (razglednica, hrani Knjižnica Makse Samsa, Ilirska Bistrica).

same. Občina Bistrica je za izdajo dovoljenja hotela le potrdilo, da naj ne bi trnovske sestre hodile prosjačit po hišah. Po pridobitvi dovoljenj je 21. novembra 1888 sledilo slavnostno odprtje nove samostanske dekliške šole.

Skupaj z rastjo števila učenk in novimi razredi je rasla tudi šolska zgradba. Za ureditev šolskih prostorov in opremo sta skrbela zakonca Valenčič, dekan Vesel in sestre same, a so se držali navodil predstojništva. Najprej so spodnja dva prostora v hiši prezidali v kapelo, kuhinji v prvem in drugem nadstropju pa so spremenili v šolsko sobo ter klavzuro. Senik poleg hiše je postal shramba, hlev pa je ostal nespremenjen do leta 1892, ko so ga nadgradili in v njem uredili dve šolski sobi, obednico in pralnico. Še pred tem so strehi dodali stolpič z zvonom ter ogradili šolski vrt. Prostorska stiska je leta 1894 narekovala postavitvi temeljnega kamna novi štirisobni zgradbi. To so s hodnikom kasneje povezali s staro zgradbo, s prezidavo svinjaka pa hišo s pralnico. Na mestu stare hiše so v letih 1899–1901 sezidali nov zavod s šolo, gospodinjstvom, kapelo in več sobami. Podoba zavoda je bila dokončno izoblikovana do leta 1913, z dograditvijo kopalnic na vrtu, treh sob, dveh razredov in vmesnim dvonadstropnim poslopjem med šolsko hišo in zavodom, kjer je bila telovadnica, tri bolniške sobe, spalnica za gojenke in razred.⁵⁸

⁵⁸ Šolska kronika 1888–1918.

Rast objekta je bila pogojena z razvojem samostanskega zavoda. Od enorazrednice na začetku je že čez tri leta prerasla v trirazredno šolo. Ta se je, čeprav katalogi niso fizično ločeni,⁵⁹ delila na notranjo in zunanjo. Zunanjo so navadno brezplačno obiskovale deklice iz mesta in okolice, ki so bivale doma, notranjo pa t. i. gojenke, ki so ob plačljivem bivanju in šolanju v zavodu imele tu vso oskrbo.⁶⁰ Čeprav naj bi prve gojenke sprejeli šele četrto leto delovanja šole,⁶¹ nam podatki iz katalogov in druge literature pokažejo, da sta prvi dve bivali v zavodu že takoj v drugem šolskem letu, leta 1889/90.⁶² Pravica javnosti⁶³ – potrditev šole s strani ministrstva za uk in bogočastje ter dovoljenje za izdajanje državno veljavnih spričeval – se prvič omeni šolskega leta 1891/92, šola pa jo pridobi šele 27. januarja 1893. V tem šolskem letu šola postane štirirazrednica, tretji razred se razdeli na dva oddelka.

⁵⁹ Delitev na notranjo in zunanjo šolo smo ugotovili iz zapisov v šolski kroniki ter s pregledom katalogov, kjer je kot kraj bivanja učenke naveden naslov zavoda (Trnovo 39).

⁶⁰ Hojan, Uršulinske šole, 165.

⁶¹ Šolska kronika 1888–1918, 13.

⁶² SI_PAK/0155, I, K 1888–1898; Pavlič, Ustanovno pismo, 27; Hojan, Žensko šolstvo, 57.

⁶³ Da šola pridobi pravico javnosti mora imeti zagotovljene podobne učne načrte kot državne šole, potrditev imenovanja ravnatelja in učiteljev s strani deželnega šolskega sveta ter to, da zaključno javno izpraševanje poteka pod nadzorom člana deželnega šolskega sveta (Zbirka zakonov... 1895, 51).

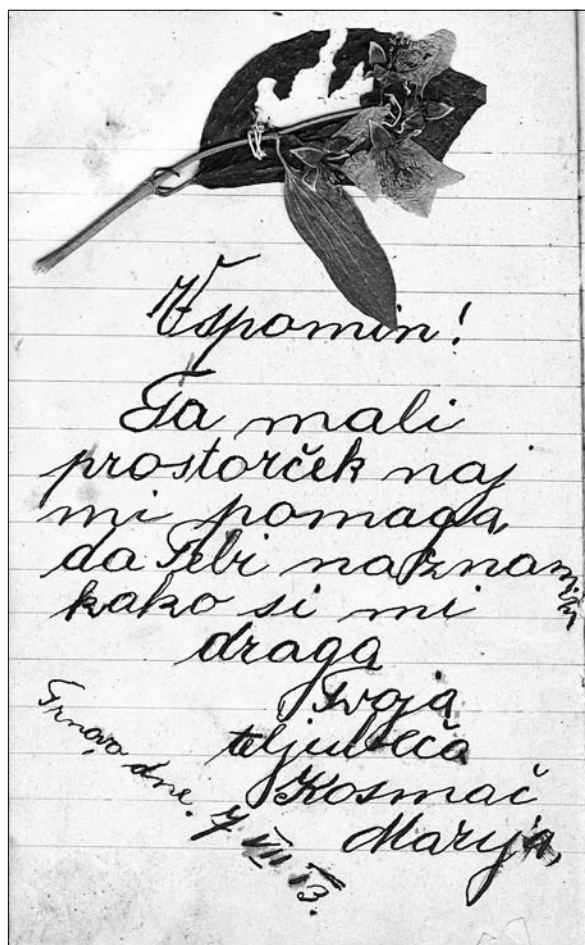
Kljub slovenskemu učnemu jeziku so na željo nekaterih staršev, ki so hoteli, da bi se njihove hčere naučile nemščine, leta 1904 odprli zasebni nemški razred. Čeprav v katalogih ni nikjer omenjen, ga v kroniki imenujejo zasebni peti nemški razred,⁶⁴ opisan je tudi kot vzporednica slovenskemu šestemu razredu.⁶⁵

V zavodu sta delovali tudi ponavljalna in nadaljevalna šola, katerih podatki v katalogih se ne ujemajo s podatki v šolski kroniki. Po natančnih analizah smo prišli do ugotovitve, da je v kroniki prišlo do napake oz. zamenjave pri poimenovanju in tako do napačne letnice začetka delovanja šol in števila učenk, ki se z objavljeno literaturo prenaša naprej.⁶⁶

Čeprav ni ohranjenih vseh katalogov⁶⁷ ponavljalne šole, je ta zagotovo začela delovati pred nadaljevalno šolo. Če se opremo zgolj na podatke v šolski kroniki, je bilo to v šolskem letu 1897/98. Ponavljalna šola je imela le dva oddelka, enega ali dva kvartala ter manj učnih predmetov, brez izbirnih, ki jih je imela nadaljevalna šola.

Nadaljevalna šola je torej delovala v šolskih letih 1901/02–1914/15, nato pa so te tri razrede spremenili v 6., 7. in 8. razred, s čimer je pridobila šola naziv osemrazredne zasebne ljudske deklinške šole. Z utrjevanjem šolske snovi ter vajami v pisanju, računanju in nemščini je bila nadaljevalna šola namenjena predvsem mladencem iz obrtniških družin, ki so zaključile 6-letno redno šolanje.⁶⁸

Kljub navedbam, da šoli »nista bili namenjeni ne slabšim in ne boljšim učenkam, /.../, ampak sta poleg poglobljanja znanja nižjih razredov širili program šole ter predstavljali stopnje njenega razvoja«,⁶⁹ temu ni bilo ravno tako. Nadaljevalna šola je, kot nadgraditev osnovni šoli, usposabljala za sprejem na učiteljske, trgovski⁷⁰ ter poštarški tečaj ali na licej,⁷¹ v njej so poučevali po

Izsek iz spominske knjige učenke trnovske samostanske šole (hrani V. Gombač).

učnem načrtu meščanskih šol.⁷² Nasprotno je bila ponavljalna šola, omejena le na tri učne ure tedensko, po zakonu iz leta 1869 na Kranjskem podeželju določena za tiste deklice, ki so že končale skrajšano obvezno šolanje do 12. leta, a so morale obiskovati ponavljalno šolo do 14. leta starosti. V njej so ponovile in nekoliko razširile osnovnošolsko znanje.⁷³

Prehod pod italijansko oblast po koncu prve svetovne vojne ni zaustavil napredka šole; v tem času je bila to skoraj edina delujoča šola.⁷⁴ Leta 1920 so zadnji trije razredi dobili pravico meščanske šole, kjer so se dekleta izobraževala v tipično ženskih opravilih pa tudi pripravljala na nadaljnje šolanje. Po letu 1924, ko naj bi z Gentilijevo šolsko reformo potekal pouk le v italijanščini, so sestre še bolj poudarjale pomen slovenskega jezika, saj so svojo dejavnost za razliko od drugih učiteljev lahko

⁶⁴ Šolska kronika 1888–1918.

⁶⁵ Pavlič, Ustanovno pismo, 7; Ob stoletnici... 1914.

⁶⁶ Glej Čeligoj 1989, Grlj, 1994 ipd.

⁶⁷ Analize v delu so, razen če ni navedeno drugače, temeljile na arhivskem gradivu, šolskih katalogih s signaturo SI_PAK/0155, 1–4, K 1888–1918.

⁶⁸ Schmidt, Zgodovina šolstva 2, 130–132.

⁶⁹ Kongregacija... 2002, 12.

⁷⁰ Enoletni trgovski tečaj sestre leta 1915/16 izvajajo tudi v Trnovem. Pripravljali je deklice za pomoč ali delo v trgovini ali celo na banki (Avsec, Prispevek uršulink, 42), obsegal pa je verouk, slovenščino, nemščino, računstvo, obrtno spise, slovensko in nemško dopisovanje, nauk o trgovstvu in menicah, knjigovodstvo, trgovski zemljepis, lepopisje, stenografijo in strojepisje (Kongregacija... 2002, 16).

⁷¹ Beltram, Na južnem Primorskem, 50–51. Ker so imele učenke nadaljevalne šole možnost učenja tujih jezikov, so lahko po kon-

čanem 1. razredu nadaljevalne šole vstopile v 3. letnik liceja oz. iz 2. razreda v 4. razred liceja (Ob stoletnici... 1914, 8).

⁷² Hojan, Žensko šolstvo, 56.

⁷³ Sagadin, Kvantitativna analiza, 137; Schmidt, Osnovna šola, 15–16.

⁷⁴ Šolska kronika 1888–1918, 70.

nemoteno opravljale naprej. Delovale so do decembra 1946, ko so izgubile status javne in šolske ustanove.⁷⁵

Dobrodelnost – podlaga začetku in razvoju samostanske skupnosti

Tako velik kompleks je za svoje vzdrževanje, obnavljanje, dograditve in nenazadnje za samo delovanje potreboval tudi veliko sredstev. Za poravnavo stroškov pouka so sestre denar dobile delno iz šolnine,⁷⁶ ki so jo plačevale nekatere učenke (gojenke), še bolj pomemben vir pa je bila dobrodelnost. Zaradi nje se je šolska in samostanska skupnost sploh začela razvijati, saj so njeno ustanovitev podprli lokalni in tuji veljaki. Poleg finančne podpore⁷⁷ so darovali še opremo za šolo in samostan, učne knjige in pripomočke pa tudi oblačila, obutev in pokrivala za revne deklice. Pozimi in spomladi so z darovanimi sredstvi omogočili šolsko kosilo (juho) petdesetim deklicam.

Vzajemno so tudi sestre same navajale svoje učenke k dobrodelnosti, tekom šolanja so mnogokrat pomagale drugim ljudem v stiski. Po svoji močeh so zbirale prostovoljne prispevke in izdelovale razne uporabne predmete, izkupičke od uprizorjenih predstav in razstavljenih predmetov namenjale pomoči potrebnim, nabirale so razne rastline in plodove v prehrabne namene in za izdelavo oblačil. Posebej so svojo dobrodelno dejavnost izpostavljale v vojnih časih.⁷⁸

Vzgoja za dobrodelnost in pomoč ubogim se je prepletala s krščansko vzgojo, učenkam so privzgjajali socialni čut za sočloveka, do revnih in pomoči potrebnih.⁷⁹ Del krščanske dobrodelnosti je bilo tudi prepričanje, da se dobro z dobrim vrača. Iz strahu ter v obrambo pred nalezljivimi boleznimi so tako leta 1909 sestre v brezplačno oskrbo sprejele v šolo siroto, ki je izgubila oba starša.⁸⁰ Nauk o ljubezni do bližnjega je bil temelj krščanske vzgoje, motiv dobrodelnosti pa so povezali tudi

z upanjem, da darovanje pomoči pripomore k odrešitvi duše, oziroma da se vrne kot plačilo v smislu odrešenja.⁸¹

Vzgojo za dobrodelnost lahko povežemo še s šolskim zakonom, ki je zahteval versko-nravno vzgojo otrok: ljubezen do Boga, do samega sebe, do bližnjega in do svoje dežele, varčnost ter ljubezen, pokorščino in vzgajanje patriotskih čustev – »vdanosti« cesarju in njegovi rodbini.⁸²

V šolskih klopeh

Učiteljice so bile sestre same, le za posamezne predmete so včasih najele zunanjo učno pomoč. Vsak razred je imel svojo učiteljico, ki je poučevala vse predmete, le verouk je vodil dekan, tudi petje, risanje, ročna dela, telovadba in glasba so včasih imeli svojo učiteljico, le telovadbo je poučeval učitelj. Učiteljice so bile lahko zunanje ali pa iz reda ubogih šolskih sester. Po pridobitvi pravice javnosti so sestre morale voditi uradne spise ter se redno udeleževati sestankov in učiteljskih konferenc ter hospitacij.⁸³ Zavod je bil pod državnim nadzorom, vsako leto so okrajni in deželni šolski nadzorniki z vizitacijami preverjali vsebino in metodo pouka, vedenje učencev in učiteljev, odnos staršev do šole, dejavnost učiteljev in skrb za šolski obisk.⁸⁴ Močna instanca so bili tudi predstavniki svetne oblasti, ki so velikokrat obiskali ustanovo in se pohvalno izražali o njenem delovanju. To ni nič nenavadnega, saj so bile sestre visoko izobražene. Veliko jih je namreč prišlo poučevati iz samostanov na Dunaju, v Münchnu ali Gorici, kjer so se izobraževale, redno pa so se tudi dodatno usposabljevale na tečajih med velikimi počitnicami. Temu je sledilo nenehno menjavanje v vrstah učiteljic ter doprinos novih znanj v šolsko skupnost.⁸⁵

Visoko kvalificiranost učnega osebja izraža tudi velik nabor učnih predmetov, ki so jih sestre poučevale. Poleg osnovnih predmetov: verouka, materinščine, računstva, risanja in geometrije, pisanja, prirotopisa, zemljepisa in zgodovine, petja, telovadbe in ročnih del je bila tu tudi francoščina, italijanščina, igranje klavirja in violine, stenografija, strojepisje, gospodinjstvo.⁸⁶ Vsak predmet je imel tudi predpisana osnovna učila in učne pripomočke, ki so pomagali učenkam pri doumevanju učne snovi.

Novi učni predmeti so se prilagajali novemu času in novim znanstvenim spoznanjem, ki jih je prinesla doba

⁷⁵ Čeligoj, *Sto let*, 42; Beltram, *Na južnem Primorskem*, 50–55.

⁷⁶ Podatkov o plačevanju šolnine v dotični šoli nimamo. Čeprav je bila šolnina na Kranjskem uradno odpravljena 1. oktobra 1874 (Majerič Kekec, *Kako so nekoč*, 10–11), je bila pri privatnih šolah še vedno prisotna leta 1890 (Lah, *Avstrijsko šolstvo* 2, 170). Namenjena je bila pokritju šolskih stroškov, gojenke pa so plačevale tudi vso oskrbo, ki so jo bile deležne v zavodu. Verjetno so tudi tu, podobno kot na uršulinskih šolah, tudi izbirne predmete dodatno plačevali (Avsec, *Prispevek uršulink*, 80).

⁷⁷ Poleg manjših prispevkov so se na šolsko skupnost ljudje spomnili tudi v oporokah. Ivan Tomšič je tako leta 1894 zapustil krajevneemu šolskemu svetu 3000 kron, iz obresti katerih se je vsako leto z obuvanjem obdarovalo revne šolarje deške in dekliške šole (Ob stoletnici... 1914, 6).

⁷⁸ Šolska kronika 1888–1918.

⁷⁹ Avsec, *Prispevek uršulink*, 72.

⁸⁰ Šolska kronika 1888–1918, 43.

⁸¹ Geremek, *Usmiljenje*, 179, 279–281.

⁸² *Ob stoletnici...* 1914, 6.

⁸³ Šolska kronika 1888–1918.

⁸⁴ Vovko, *Oris šolske dejavnosti*, 357.

⁸⁵ Šolska kronika 1888–1918; Hojan, *Žensko šolstvo*, 136.

⁸⁶ Šolska kronika 1888–1918.

modernizacije. Skladno z določili ministrstva za uk in bogočastje, ki je avgusta 1870 izdalo navodila za sestavo okvirnih učnih načrtov, so okrajne šolske oblasti sestavile učne načrte, ki so jih – predvsem zaradi različnih deželnih učnih jezikov – prilagodile svojim potrebam.⁸⁷

Analiza šolskih katalogov,⁸⁸ ki smo jih razdelili na tri petletna obdobja,⁸⁹ nam je pokazala katere učne predmete je zajemal pouk na samostanski šoli, ne pa tudi vsebine, ki so je bile deklice deležne pri pouku. Šolska kronika podatke o učni snovi omeni le bežno, zato smo se velikokrat oprli na podatke v že obstoječi literaturi.

V osnovi so bile vsem obdobjem skupne naslednje učne vsebine, ki pa so se poučevale različno glede na razred in razmere: verouk, slovenski jezik, nemški jezik, računstvo, naravoslovje, zemljepis in zgodovina, pisanje, risanje, petje, telovadba in ženska ročna dela. Ocenjevalo se je tudi vedenje, pridnost in obliko pisnih izdelkov.⁹⁰

Razlike med notranjo in zunanjo šolo so v literaturi opredeljene tako, da naj bi se učenke notranje šole učile vsega, kar so morale hčerke iz višje meščanske šole znati: branja, pisanja, malo računanja, francoščine, ročnih del »fine vrste« in umetnosti. Za učenke zunanje šole pa je bilo dovolj znanje branja, pisanja, računanja in

navadnih ročnih del – pletenja, krpanja in šivanja.⁹¹ V prvih treh letih je bilo pomembno predvsem to, da so učenci usvojili pravilno govorjenje, branje, pravopis ter ustno računanje.⁹² Čeprav so bili učni predmeti enaki tako za dečke kot za deklice, so v obravnavi učne snovi, razen pri pisanju in branju, delali razlike. Podrobnosti naj deklice ne bi zanimale, oziroma naj bi jih tudi težje razumele, zato so pri obravnavi slovnice, računstva, zemljepisa, zgodovine, prirodopisa, risanja in oblikoslovja predelale le osnovne stvari. Več poudarka so dajali npr. gospodinjstvu in ročnim delom, ki so bila pomembna za bodoči »poklic« učenke – »poklic« gospodinje.⁹³ Med učnimi predmeti bomo izpostavili tiste, o katerih je v virih največ govora, torej o tistih, ki so zbuiali pozornost in bili zabeleženi.

Ročna dela so sestre-učiteljice vestno izvajale, razen v letih, ko zaradi vojne oziroma kake druge nevšečnosti ni bilo dovolj materiala za praktični pouk. Ob koncu šolskega leta so te izdelke pokazale javnosti na razstavi,⁹⁴ verjetno pa je bil določen del izdelkov tudi naprodaj z namenom kritja nekaj stroškov pouka, kar je predlagal že lavantinski škofijski ordinarij.⁹⁵ Lahko rečemo, da so deklice usvojile kar nekaj znanja, saj med razstavljenimi predmeti najdemo nogavice, srjace, prte, brisače, fina ročna dela in izvezene podobe, med prvo svetovno vojno pa so za potrebe vojske izdelovale tudi kape, šale, rokavice, robce in drugo. V internatu je bila namreč v šolskem letu 1915/16 nameščena vojaška bolnišnica, ki je bila dodatno spodbudilo temu, da so se tovrstne dejavnosti izdelovanja usmerile v takšno dobrotelost.⁹⁶

Novost učnih načrtov po letu 1869 je bila telesna vzgoja, saj jo dotlej v avstrijskih deželah kot učni predmet niso poznali. Najprej je bila obvezna za oba spola, od leta 1883 dalje pa le za tiste deklice, katere so ob začetku šolskega leta nanjo priglasili starši. Čeprav so z njo otroke navajali na disciplino in pokorščino, so mnogi do telovadbe imeli pomisleke, ker naj bi bila škodljiva za zdravje otrok, predvsem deklic. Izvajali so večinoma redovne in proste vaje, s kratkimi igrkami ob koncu ure pa so nekoliko popestrili dolgočasno telovadbo. Zaradi določila, ki je revne občine oprostilo gradnje telovadnic in igrišč, je marsikdo ure telovadbe porabil za izvajanje drugih predmetov in je telovadba ostala zgolj formalnost v učnih načrtih.⁹⁷ Čeprav šolska kronika in po njej napisana literatura navaja kot začetno leto telovadbe na

⁸⁷ Čopič, *Zemljepis*, 522–523.

⁸⁸ SI_PAK/0155, 1–4, K 1888–1918 – *Videz, nazivi in izpolnjevanje rubrike v šolskih katalogih so se nenehno spreminjali. Od začetka delovanja šole pa do šolskega leta 1892/93 se tako srečujemo z »zapisnikom« ljudske šole, ki zajema skromne podatke o imenu, priimku, kraju in datumu rojstva ter naslovu bivanja učenke ter o imenu in stanu staršev in datumu prvega vstopa v šolo. Po prvi prenovi v šol. letu 1893/94 so katalogu dodane rubrike o veri in materinskem jeziku učenke ter o bivališču staršev. Datum prvega vstopa v šolo je podrobneje opredeljen za datumom prvega vstopa v šolo nasploh ter z datumom vstopa v dotično šolo. Rubrika, ki zahteva vpis datuma oziroma stanja o cepljenju proti kozam nam priča o povečani skrbi za javno zdravje. Večje spremembe v videzu katalogov se pojavijo v šolskem letu 1908/09, ko so v eni rubriki združeni vsi podatki o učenki (ime, priimek, datum in kraj ter dežela rojstva, veroizpoved, materni jezik ter stanje o cepljenju proti kozam. Sledi natančna členitev podatkov o starših in šoli, ki pa jih vpisovalci ne beležijo dosledno: cesta/ulica in hišna številka ter ime in stan morebitnega odgovornega rejnika/stanodajalca/sluzbodajalca (!), kjer učenka živi; ime, stan in bivališče očeta/matere/varuha/sovaruha/varstvenega oblastva; čas vstopa v javno šolo nasploh/posebej v to šolo. Na koncu je dodana še rubrika Neobvezni učni predmeti, v katere so prostoročno vpisovali morebitne izbirne predmete. Čeprav so številčno ocenjevanje (namesto opisnega) v šolskih katalogih uvedli že v šolskem letu 1893/94, se to ni uporabljalo do tretjega preučevanega obdobja, torej največ do leta 1913.*

⁸⁹ Zaradi prevelikega časovnega obsega – gre za obdobje delovanja šole od njene ustanovitve leta 1888 do propada Avstro-Ogrske leta 1918 – smo v analizo zaradi preobsežnih podatkov in njihovega obvladovanja zajeli tri petletne vzorce, postavljene na začetek (1888–1893), sredino (1901–1906) ter konec (1913–1918) obravnavanega obdobja.

⁹⁰ SI_PAK/0155, 1–4, K 1888–1918.

⁹¹ Göttlicher, *Vzgoja*, 197.

⁹² *Zbirka zakonov...* 1895, 57.

⁹³ Kolar, *Najboljši cvetovi*, 92.

⁹⁴ *Šolska kronika 1888–1918*.

⁹⁵ Hojan, *Žensko šolstvo*, 54.

⁹⁶ *Šolska kronika 1888–1918*, 15, 55.

⁹⁷ Stepišnik, *Ob stoletnici, 597–605; Stepišnik, Šolska telesna vzgoja*, 11–14.

samostanski šoli šele šolsko leto 1911/12, ko je bila obvezna za vse gojenke od 5. razreda dalje in za vse učenke nadaljevalnega tečaja, naj povemo, da se je telovadba, kot učni predmet v katalogih pojavila že mnogo prej. V šolskem letu 1901/02 sta jo že imeli dve deklici, v šolskih letih 1904/05 in 1905/06 pa vse, tako gojenke kot učenke zunanje šole.⁹⁸ Glede na to, da so sestre že leta 1905 ogradile vrt pri samostanu in tako napravile igrišče, je šlo verjetno za občasno, vremenskim razmeram pogojeno telovadbo na prostem. Telovadnico so začeli graditi šele junija 1912, od takrat dalje je telovadba tudi pogosteje zabeležena v šolskih katalogih in šolski kroniki.⁹⁹

Veliko deklic je že od druge stopnje dalje imelo na urniku nemščino. Pri uršulinskih šolah je bila ta glavni mejnik med notranjo in zunanjo šolo, ker je bila učni jezik na notranji šoli in je tako za deklice, ki jezika niso znale, pomenila oviro za dostop do notranjih šol.¹⁰⁰ Notredamke take ločitve niso poznale, deklice so se nemščine učile kot dodatni, tuji jezik. V drugem razredu le redke, od tretjega razreda dalje pa je nemščino imela že kar večina deklic. Od šolskega leta 1881/82 dalje je bila ta namreč izbirni predmet v vseh večrazrednih šolah, če se je nanjo priglasilo več kot 10 otrok.¹⁰¹

Splošno gledano, so učne predmete postopno dodajali po razredih¹⁰² – višji kot je bil razred, več predmetov in izbirnih vsebin je imel. Natančen pregled pa nam pokaže, da so obstajale razlike tako med istim razredom v različnih šolskih letih kot tudi razlike med učenkami v istem razredu. Posebej opazno je to pri gojenkah – individualnost izbirnih učnih predmetov kaže na prilagojen učni program in uskladitev različne

snovi oziroma na poučevanje gojenk tudi izven predpisanih ur obveznega pouka. Razlike se pojavijo tudi pri ocenjevanju slovenščine in nemščine – v kolikor je šlo za tuje¹⁰³ govorečo učenko, je npr. pridobila oceno le iz nemškega jezika, a ne vse enotno – med ocenjenim branjem, pisanjem ter slovnico in pravopisom so učenke pridobivale posamične ocene. Splošno gledano je bil v letu začetka prve svetovne vojne na tem območju, 1915, pouk še najbolj enoten – poleg tega, da so odpadli skoraj vsi »manj pomembni«¹⁰⁴ oziroma »stranski«¹⁰⁵ predmeti, pri katerih je prej prihajalo do največjih odstopanj (nekateri sedaj niti niso mogli izvajati zaradi pomanjkanja materiala), je bila tudi učna snov obveznih predmetov bolj usklajena.

V ponavljalni šoli je pouk potekal le dva ocenjevalna kvartala, navadno v zimskem času. Ob tem, da so nekatere učenke že po enem kvartalu prvega oddelka zaključile šolanje in pridobile odpustnico, druge pa šele po dveh kvartalih dobile oceno sposobnosti/nesposobnosti prestopa, se pojavi vprašanje prehoda, predvsem pri tistih na drugem oddelku. Odpustno spričevalo so namreč deklice dobile šele takrat, ko so zadostile šolski dolžnosti, torej so po osmih letih šolanja iz ljudske šole lahko izstopile le tiste, ki so popolnoma znale verouk, brati, pisati in računati ali pa izjemoma tiste, ki so jim to dovolile okrajne šolske oblasti – tiste, ki so osvojile predpisano znanje in bi v prvi polovici naslednjega šolskega leta dopolnile 14 let in tako izpolnile šolsko dolžnost. Če torej kljub dopolnjenim 14. letom starosti niso dosegale minimalnih šolskih standardov, so nadaljevale šolanje tudi čez predpisano šolsko dobo. Poleg odpustnice (izpustnice) so ločili še odhodnico, ki so jo prejele tiste učenke, pri katerih zaradi umske ali telesne napake ni bilo več upati, da bi dosegle namen šole po obvezni učni dobi.¹⁰⁶ V našem primeru so deklice večinoma prejemale odpustnico že v starosti 12 in 13 let, kar pomeni, da so nekatere že pred napovedano starostno dobo zadostile šolskim standardom.

Učni predmeti so sorodni predmetom uršulinskih šol in ustrezajo načrtu nekdanjih glavnih šol,¹⁰⁷ kasneje tudi meščanskih; podobni so tudi predmetom dekliških licejev.¹⁰⁸ Trnovska dekliška samostanska šola je torej imela večji pomen, saj je izobrazevala na višji stopnji kot

⁹⁸ SI_PAK/0155, 2, K 1901-1906; Šolska kronika 1888-1918, 47.

⁹⁹ Prav tam, 30, 48.

¹⁰⁰ Avsec, Prispevek uršulink, 78-79.

¹⁰¹ Zbirka zakonov... 1895, 109.

¹⁰² SI_PAK/0155, 1-4, K 1888-1918 – Razen nekaterih premen je bila slika poučevanja v grobem taka: v prvem razredu je ocenjena nrvnost (vedenje), pridnost (od 1901 dalje), verouk, slovenski jezik (branje), računstvo (»številjenje«) in geometrijsko oblikoslovje, pisanje, petje in ženska ročna dela; v drugem razredu slovenskemu jeziku dodajo slovnico in pravopis, poleg obveznega risanja imajo nekatere tudi nemški jezik (branje in pravopis). V tretjem razredu slovenščino izpopolnijo s spisjem, dodajo prirodoznanstvo ter zemljepis in zgodovino; s slovnico nadgradijo tudi nemški jezik. Od četrtega do petega razreda ter v nadaljevalni šoli so učenke ocenjene iz vseh (ponekod razen telovadbe) v katalogih navedenih predmetov: pridnost, nrvnost, verouk, slovenski jezik, nemški jezik, računstvo in oblikoslovje, prirodoznanstvo (naravoslovje), zemljepis in zgodovina, pisanje, risanje, petje, telovadba in ženska ročna dela. Od tretjega vzorca dalje tudi zunanjo obliko pisnih izdelkov ter izbirne predmete – italijanščina, francoščina, klavir, violina, godba, strojepisje gospodinjstvo. Ponavljalna šola je ocenjevala vedenje, pridnost, verouk, branje, pisanje, slovenski jezik, računstvo in geometrijsko oblikoslovje, prirodoznanstvo, zemljepis in zgodovino, petje, ženska ročna dela in zunanjo obliko pisnih izdelkov.

¹⁰³ Med tuje govoreče lahko štejemo učenke s hrvaškim, italijanskim, češkim, nemškim in tudi z madžarskim (ogrskim) maternim jezikom.

¹⁰⁴ Med te lahko štejemo obvezne predmete petje, risanje, ženska ročna dela in telovadbo ter izbirne, dodatne ure violine, klavirja, dramske igre, italijanščine, francoščine, nemščine in hrvaščine, stenografije, strojepisja in gospodinjstva (PAK, SI_PAK/0155, 1-4).

¹⁰⁵ Šolska kronika 1888-1918, 59.

¹⁰⁶ Postave in ukazi... 1876, 18; Zbirka zakonov... 1895, 121.

¹⁰⁷ Avsec, Prispevek uršulink, 20, 78.

¹⁰⁸ Glej Hojan, Žensko šolstvo, 60.

le navadna ljudska šola, kar je bil verjetno eden izmed vodilnih faktorjev privlačnosti.

Izobraževanje pa ni potekalo le v šolskih klopeh, ampak tudi preko ekskurzij in izletov, največkrat so gojenke in učenke nadaljevalne šole obiskale Postojnsko jamo, ogledale pa so si tudi Opatijo in Trsat.¹⁰⁹

Ko je Marija Zidar še dolgo potem, ko je že zapustila šolo, svojim bližnjim pripovedovala o šolskih dneh, je iz nje vel ponos. Posebno rada je govorila o tem, kaj so jo sestre praktičnega naučile za življenje: o ročnih delih, kuhanju in kuhinjskih pripomočkih, s katerimi je bila šolska kuhinja dobro založena. Ni pa pozabila niti nemških besed, ki se jih je naučila v šoli; učila jih je tudi svoje (pra)vnuke. Mariji, doma iz podeželske družine, je torej šola pomenila predvsem doprinos novega, praktičnega znanja, ki ga je v življenju uporabljala pri gospodinjskih in kmečkih opravilih. Osnovno šolanje je bilo premalo, da bi se povzpela po družbeni lestvici; 22-letna se je poročila s fantom iz iste družbene skupine, s katerim sta skupaj skrbela za gospodarstvo.¹¹⁰

Podobno se je godilo tudi z ostalimi vaškimi dekleti; Francka iz Dolnjega Zemonja se je v šoli naučila lepo pisati in dobro šivati, zaradi česar je bila vedno modno oblečena, a se je ravno tako ustalila s sovaščanom.¹¹¹

Nasprotno je Alenka Žnideršič prihajala iz ene najuglednejših bistriških družin. Da je bilo njeno življenje drugačno, nam pove že podatek, da jo je do šole ob slabem vremenu pripeljal kočijaž s kočijo. Po končani osem razredni osnovni šoli so jo starši poslali na šolanje na licej v Gorico, kjer se je učila francoskega, italijanskega in nemškega jezika. Tam je obiskovala tudi trgovsko šolo. To še ni bilo vse; šolanje je nadaljevala na Tirolskem na luksuznem inštitutu, kjer so poudarjali predvsem poučevanje v kulturi, umetnosti in glasbi. Ob tem se je ukvarjala s športom, se zabavala z vrstniki in potovala, predvsem po Italiji. Kljub visoki izobrazbi pa je imela miselnost takratnega časa o vlogi ženske v družini in družbi velik pomen, saj je Alenka na željo matere eno leto obiskovala tudi gospodinjsko šolo v Mladiki.¹¹² Preko praktičnega in teoretičnega pouka se je naučila veliko praktičnih prijemov v gospodinjstvu ter dejstev o

živilstvu in prehrani. Poročila se je v bogato in ugledno družino Mikačić iz Splita.¹¹³

»/.../ v šolo tudi rada grem, vsako leto rajši«

Obe učenki sta v šolo vstopili v 6. letu starosti, kot je bilo določeno s strani ministrstva.¹¹⁴ Zanimanje za vpis v trnovsko dekliško šolo je bilo veliko, prosta mesta so bila zaradi velikega števila tako domačih kot tujih učenk kmalu zasedena, zato je bilo potrebno pohiteti s prijavami.¹¹⁵

Pouk je za ljudsko in nadaljevalno šolo začel sredi septembra s slovesno mašo v cerkvi sv. Petra v Trnovem, ki so se je udeležili vsi šolarji okoliških šol,¹¹⁶ končal pa se je konec julija, z zaključno slovesnostjo. Na dekliški šoli je pouk – razen v vojnem času, ko je bil enoizmenski – potekal v dveh izmenah, zato so sestre od šolskega leta 1890/91 dalje poskrbele tudi za kosilo za zunanje učenke iz bolj oddaljenih vasi. Petnajst minut pred osmo uro zjutraj je šolski zvonec vabil učenke v šolo, pouk pa je nato trajal do treh popoldne.¹¹⁷ Skupno je šolsko leto trajalo 46 tednov, pouk je bil vsak dan, razen ob nedeljah, četrtnih in zapovedanih šolskih praznikih. Ni ga bilo niti v božičnem času, dva dni pred pustom, od velike srede do torka po velikonočnem ponedeljku, od sobote pred Binkošti do torka po njih, ter po koncu šolskega leta v času šesttedenskih »velikih počitnic« in ob izrednih dogodkih ter praznovanjih pomembnih obletnic.¹¹⁸ Tudi ekstremne vremenske razmere so okrnile pouk; leta 1903/04 je zaradi vročine odpadlo zaključno spraševanje, naslednje leto pa je iz istega vzroka pouk potekal le dopoldne. Pouk je ovirala tudi burja ter razne bolezni.¹¹⁹

Vzporedno z naraščanjem števila šolo obiskujočih otrok ter z večanjem obiska zasebnih dekliških šol¹²⁰ je tudi število učenk samostanske šole iz leta v leto naraščalo.¹²¹ Od 54 učenk, vpisanih prvo leto delovanja šole, se je skupno število obiskujočih leta 1918 povzpelo na 390 učenk. Največ jih je bilo v začetni, ljudski šoli, a mejo tristotih so presegle (morda tudi zaradi prostorske stiske) šele ob združitvi petih razredov ljudske šole s tremi razredi nadaljevalne šole leta 1914/15. Naslednje leto, ko se je tudi na teh tleh začela vojna, je število

¹¹³ Mikačić, *Košomatovi*, 41–46.

¹¹⁴ Glej *Zbirka zakonov...* 1895, 113–115; tudi *Postave in ukazi...* 1876, 46.

¹¹⁵ Bilc, *Iz Trnovega*, 280.

¹¹⁶ Valenčič, *Kronika*, 169.

¹¹⁷ *Šolska kronika 1888–1918*, 12–65.

¹¹⁸ Glej *Zbirka zakonov...* 1895, 63–117; tudi *Postave in ukazi...* 1876, 68.

¹¹⁹ *Šolska kronika 1888–1918*, 29–60.

¹²⁰ Sagadin, *Kvantitativna analiza*, 128–132.

¹²¹ Ta in kasnejše analize so temeljile na arhivskem gradivu, šolskih katalogih s signaturo SI_PAK/0155, 1–4, K 1888–1918.

¹⁰⁹ *Šolska kronika 1888–1918*, 39–48.

¹¹⁰ Škrlič Počkaj, *pisno izporočilo*.

¹¹¹ Gombač, *Dolnji Zemon*, 27.

¹¹² *Dekliška šola v Mladiki je bila ustanovljena v Ljubljani leta 1906 na pobudo ženskega društva Mladika, ki je imelo namen izobraževati dekleta in poskrbeti za njihovo nastanitev, da so se šolanja lahko udeležile tudi deklice iz okolice. V sklopu te je v internatu potekala tudi gospodinjska šola (Govekar-Okoliš, *Strokovne in gospodinjske šole*, 91, 92).*

Učence samostanske šole na vrtu (razglednica, hrani Knjižnica Makse Samsa, Ilirska Bistrica).

učenk močno upadlo, predvsem število gojenk. Te so bile namreč prej nameščene v internatu, ki je sedaj služil za potrebe vojaške bolnišnice. Tudi razredov za poučevanje je tega leta primanjkovalo; nadomestne prostore so poiskali v deški ljudski šoli in v župnišču. Upad je bil kratkotrajen, že naslednje šolsko leto se je število zopet povzpelo na tristo učenk. Najmanj sprememb je doživljala ponavljalna šola, kjer se število učenk, tudi v letu začetka vojne, ni dosti spreminjalo, vedno je ostalo okrog 40.¹²²

Čeprav je bila že leta 1774 določena starostna meja šoloobveznih otrok, to je od šestega do dvanajstega leta, s ponavljalno šolo do 15. leta,¹²³ omejitve starosti pri vpisu v posamezni razred niso dosledno upoštevali, zato so se v istem razredu velikokrat znašle učence različnih starosti.¹²⁴ V našem primeru so se v prvem razredu znašle tudi deklice, ki še niso dopolnile šestih let,¹²⁵ pa tudi take z dopolnjenimi enajstimi leti. Podobno odstopanje je bilo tudi v naslednjih razredih, kjer so bile deklice leto ali dve starejše oz. mlajše od predpisane starosti,

kar pa ni bilo nič neobičajnega.¹²⁶ Splošno gledano so prevladovale deklice v predpisani šolski starosti; tako so bile tudi v nadaljevalni in ponavljalni šoli največkrat do 14. leta starosti, ko so izpolnile povprečno dobo šolanja.

Različni starosti je botroval tudi učni uspeh, veliko deklic je namreč ponavljalo razrede. V prvem vzorcu je bilo tako npr. od vpisanih 616 učenk ljudske šole prehoda v višji razred sposobnih 53 %, nesposobnih pa dobra tretjina. 41 jih je predčasno izstopilo, za ostale pa zaradi slabega beleženja podatkov v šolskih katalogih nismo mogli ugotoviti uspeha. Največkrat jih ne zasledimo več med vpisanimi, sledijo jim le njihove sestre oz. sorodnice. Stanje je bilo nekoliko boljše v drugem vzorcu: 72 % sposobnih, 21 % nesposobnih, izstopi jih 3 %, za ostale nimamo podatkov. Procent sposobnih se še poveša v tretjem vzorcu (77 %), manj je nesposobnih (13,9 %), izstopi pa jih procent več. V zadnjih dveh vzorcih se pojavljajo tudi primeri deklic, ki so med šolskim letom prestopile v nižji ali višji razred in v ponavljalno šolo. Le pri eni imamo naveden vzrok sestopa na nižjo stopnjo – dolgotrajna odsotnost zaradi bolezni.

Boljše uspehe je dosegala nadaljevalna šola, v drugem vzorcu je bilo uspešnih 92,6 %, v tretjem pa 83 %

¹²² SI_PAK/0155, 1–4, K 1888–1918; Šolska kronika 1888–1918.

¹²³ Ciperle in Vovko, Šolstvo na Slovenskem, 39.

¹²⁴ Kogoj, Uršulinke, 280.

¹²⁵ Če so bili otroci nekaj mesecev mlajši od šestih let, so morale vstop v šolo odobriti krajevne šolske oblasti (Zbirka zakonov... 1895, 113, 115).

¹²⁶ Podobno stanje beležijo tudi pri drugih dekliških šolah; glej Letna poročila dekliških šol, dosegljiva na spletnem portalu www.dlib.si.

Generacija:	1.r	2.r	3.r/1	3.r/2	4.r/1	4.r/2	5.r/1	5.r/2
1888/89:	54	45	37	16	18	5		
1889/90:	55	47	24	18	15	7		
1890/91:	59	57	27	12	22	16	5	
1891/92:	69	57	46	17	18	14	9	2
1892/93:	51	48	39	22	21	14	12	5

Napredovanje učenk ljudske šole v višji razred – prvi vzorec (vir podatkov: SI_PAK/0155, 1, K 1888–1898).

učenk. Neuspešnih je bilo v zadnjem vzorcu slabih 5 %, izstopilo jih je 9 %, v drugem sta bili zaradi nerednega obiska in bolezni neuspešni le dve deklici, izstopile so štiri.

Končna faza šolanja večine domačih deklet je bila ponavljalna šola, zabeležena le v tretjem vzorcu, kjer je večina tudi prejela odpustnico (57,2 %), 21 % pa jih je napredovalo na naslednji oddelek. Nesposobnih in izostalih je bilo slabih 17 %, izstopile so štiri, v nižji razred prestopile dve.

Po pregledu treh vzorcev vidimo, da se je skupni procent sposobnih prehoda v višji razred vztrajno zviševal, kar je obratno povzročilo upad procenta nesposobnih.

Drugačna slika se pokaže, ko pogledamo napredovanje učenk iste generacije (vpisane istega šolskega leta) v višje razrede ter rast števila učenk istega razreda skozi leta. Čeprav da prejšnja analiza občutek enakomernega naraščanja uspešnosti, nam podroben pregled pove, da niso vse učenke enakomerno napredovale. Še več, skoraj vsaka je vsaj en razred ponavljala, kar vodi v zmanjševanje učenk iste generacije iz razreda v razred. Zaradi tega je prihajalo v razredu do učenk različnih starosti, pa tudi šolanja niso vse enako zaključile v določenem času.

Število učenk v razredu se je skozi leta v glavnem res večalo, a vzroke ne gre iskati v večanju števila otrok

v generaciji, ampak predvsem v vsakoletnemu prilivu tako ponavljajočih učenk kot tistih, ki so med šolanjem prestopile na to šolo.

Pri presoji sposobnosti ali nesposobnosti prehoda v višji razred so bile ključne ocene posameznih, zgoraj navedenih predmetov. Reden obisk šole je navadno prinašal dobre rezultate, drugi vzroki, ki so botrovali izostankom od pouka, pa so vodili v neocenjenost in posledično v nesposobnost prehoda na višjo stopnjo izobraževanja. Ocenjevanje je bilo na začetku opisno, deljeno na štiri ocenjevalna obdobja, pri ponavljalni šoli le na dva. Ob koncu vsakega so učenke prejele pisno spričevalo: decembra, februarja, maja in julija. Konec leta je sledila še »javna skušnja« oz. »veliko izpraševanje«, kjer so učenke pokazale javnosti, koliko so se naučile.

Posebej se je ocenjevalo vedenje – popolnoma lepo, lepo, manj lepo, ne-lepo; vsi ostali učni predmeti so bili ocenjeni z napredkom, ki je bil lahko prav dober, dober, zadosten, komaj zadosten ali nezadosten. Od šolskega leta 1893/94 dalje dodajo tudi številčno ocenjevanje, kjer je ocena ena najvišja, a ga sestre do tretjega preučevnega vzorca ne uporabljajo. Vedenje se sedaj ocenjuje kot »primerno«, ocenjujejo pa tudi pridnost (vztrajna, dovoljna, zadostna, nestanovitna, premala). Kasneje dodajo še ocene pisnih izdelkov (prav lični, lični, manj lični, nelični, nemarni).

Izostankom, ki jih ni bilo malo, je botrovala malomarnost staršev, ki svoje otroke niso redno pošiljali v šolo, pa tudi boleznimi učenke ali člana družine, preselitev v drugi šolski okoliš, kasnejša priselitev, uboštvo, revščina, nezadostna obleka in obutev. Devetletna Marija ni redno hodila v šolo, ker je služila na bližnji Reki, desetletna Marija iz Dobropolj pa je šolanje izpustila zaradi nege bolnega očeta. Zaradi splošnega pomanjkanja je bil obisk šole posebno slab v letih prve svetovne vojne, ko so se otroci zaradi pomanjkanja hrane tudi težje učili. Še vedno je veliko deklic pomagalo staršem pri delu; v času prve svetovne vojne je vodstvo šole to moralo tolerirati, saj je dopis c. kr. okrajnega šolskega sveta iz Postojne deklice v takih situacijah oprostil pouka.¹²⁷ Po zakonu se je vse to štelo za opravičene izostanke, če se jih je v osmih dneh po prihodu v šolo najavilo; v nasprotnem primeru ali če ni bil znan vzrok izostanka, se jih je štelo za neopravičene.¹²⁸

Največ izostankov so imele deklice v začetni ljudski šoli, najmanj v ponavljalni. Bolj vestno so šole obiskovale učenke nadaljevalne šole; med njimi je bilo največ gojenk, ki so imele večji nadzor šolskih sester. Pomanjkanje tega je bilo pri zunanjih učenkah, ki so tvorile večino ljudske šole in nad katerimi so imeli nadzor njihovi starši. Ti so prosto razpolagali z njimi; če so jih potrebovali doma pri delu, pač niso šle v šolo. Bolj redno so okoliške deklice hodile v ponavljalno šolo. Ker je potekala v jesensko-zimskih mesecih, ko doma ni bilo dosti dela, je bilo tudi število izostankov manjše.

Vzrok številnim izostankom je bilo tudi poslabšano zdravstveno stanje deklic ali njihovih družinskih članov. Številne bolezni so terjale mnoga človeška življenja, zato se je z modernizacijo začel spreminjati tudi pogled na čistočo okolja in vsakega posameznika.¹²⁹ Skladno s tem so morali otroci v šolo prihajati čisti, z umitim obrazom in rokami ter s počesanimi lasmi; če temu ni bilo tako, jih je bil učitelj dolžan poslati umiti.¹³⁰ Posebno pozornost so namenili boleznim koz, cepljenje proti njim je vpisano tudi v šolske kataloge. Kljub preventivi pa se nalezljivim boleznim in virozam ni bilo mogoče povsem izogniti. V šolskem zavodu je, tako pri učenkah kot tudi pri sestrah, prihajalo do bolezni pljuč, oči, ledvic, tifusa, vnetja rebrne mreže, škrlatinke, davice, oslovskega kašlja, španske bolezni. Zaradi zastrupitve krvi, vnetja možganske mreže, tuberkuloze, visoke vročine ter rane na pljučih je umrlo nekaj sester in učenk. Pri infekcijah

so bolne učenke izolirali, ob nevarnejših epidemijah pa šole tudi zaprli za dlje časa.¹³¹

Med bolne učenke, ki šolanja niso končale v načrtovanem roku, lahko štejemo tudi tiste, ki so v šolskih katalogih označene kot »slaboumne«, »nerazvite« in »nesposobne«. Oznake dajo slutiti, da gre za umsko zaostale ali kako drugače prizadete učenke, nezmožne izobraževanja, a temu ni tako. Kljub oznakam, ki jih učenke pridobijo le v prvem razredu, deklice napredujejo na višjo stopnjo. Posebej opazno je označevanje glede na starostno mejo: za »nerazvite« so označene učenke v starostni dobi 6 let ali manj, od 7 let dalje pa nosijo oznako »slaboumna«. Mentalni razvoj je bil povezan s telesnim, nezmožnost učenja so zaradi mladosti pripisali največ šestletnim učenkam, tiste starejše pa se niso bile zmožne učiti zaradi umske zaostalosti. Kljub tem oznakam pa ne obupajo, saj jih naslednje leto zopet zasledimo v prvem razredu. S to drobno pripombo, da »nerazvite« razred izdelajo, »slaboumne« pa ga ponavljajo, a kasneje napredujejo.

Bolezni so oteževale ocenjevanje znanja deklic ter prehod na višjo stopnjo izobraževanja, nekatere so vodile tudi v izstop iz šole. Druge so bile kljub boleznim uspešne, spet tretje so razred ponavljale. V nekaterih primerih je bila bolezen dolgotrajnejša, lahko bi rekli že kronična, ali pa je šlo za telesno hibo. Učenkam je to oteževalo učenje, a so vseeno uspele iti dalje. Nekaj jih ni bilo te sreče in so boleznimi podlegle.

Nasprotno se je tudi zdravstveno stanje v družini odsevalo pri šolskem delu učenke; posebej močna figura je bil oče, večinoma naveden kot skrbnik. Ko je leta 1890 umrl oče Antonije, sodni sluga po poklicu, je bila deklica naslednje leto, kljub temu da je prihajala iz Bistrice, nastanjena v internatu, kar lahko jemljemo kot dejanje podpore revnim. Šolanje je uspešno nadaljevala. Verjetno je bila boljša učenka kot njena mlajša sestra Matilda, ki je ob smrti očeta izstopila iz šole. Isto se je zgodilo leta 1892 z Ivano. Amalija se je ob smrti svojega očeta preselila iz bližnje okolice šolanja (Bistrica) nazaj v svoj rojstni kraj (Zagorje pri Pivki), šolanja na samostanski šoli ni nadaljevala. Podobnih primerov je bilo še več. Pri drugih je vodenje družine prevzela mati ali pa je bila skrbnica otrok tudi stara mati. Marija iz Bistrice je po smrti očeta vstopila v internat, kot skrbnica je navedena stara mati iz Logatca. Tudi Marija z Volovskega je ostala v šoli, zanjo je nato skrbela mati, trgovka.

Uboge šolske sestre de Notre Dame so s svojo dejavnostjo uresničevale vzgojno-izobraževalno vlogo deklet, s čimer lahko ovržemo prepričanje, ki je zlasti veljalo

¹²⁷ Šolska kronika 1888–1918, 55–64.

¹²⁸ Zbirka zakonov... 1895, 115.

¹²⁹ Studen, Modernizacija, 112–115.

¹³⁰ Postave in ukazi... 1876, 364–366.

¹³¹ Šolska kronika 1888–1918; SI_PAK/0155, 1–4, K 1888–1918.

za stoletja pred 19. stoletjem, o tem, da so samostanske šole obiskovale le hčere višjih družbenih stanov. Se je pa to prepričanje do določene mere preneslo v 19. stoletje. Na podatke o socialnem statusu smo skušali sklepati iz navedenih poklicev¹³² staršev oz. skrbnikov v šolskih katalogih. Največkrat je vloga skrbnika pripadla očetu, ta je naveden tudi, če je bil že pokojni oz. tudi če je bil na delu¹³³ v drugem kraju ali na drugi celini. Na začetku redko, predvsem kot vdova po možu (vdova logarja/uradnika...), nato pa zaradi vse večjega zaposlovanja žensk predvsem iz nižjih slojev, so zabeleženi tudi poklici mater.¹³⁴ Kot skrbnica je vpisana tudi mati Sterle Gizele, ki se je vnovič poročila; sama je prevzela nov priimek Kirn, medtem ko je hči obdržala očetovega. Primerov, ko imata mati in hči različna priimka je še nekaj; ponekod podatka o vnovični poroki ni zaznati, zato lahko sklepamo, da gre za mater samohranilko oz. za nezakonskega otroka.¹³⁵

Deleži zabeleženih poklicev žensk, samostojno ali ob možu, so bili v primerjavi z moškimi neznatni: 8 % v ljudski šoli, 12 % v nadaljevalni ter 11 % v ponavljalni. Od teh je bilo v ljudski šoli kar 3 %, v nadaljevalni 65 %, v ponavljalni pa 9,5 % vdov.

Na gospodarske razmere kraja kaže tako dvojna navedba poklica, ko se je bila (kmečka) družina zaradi nezadostnega doprinosa zemlje prisiljena ukvarjati še s kako dodatno dejavnostjo,¹³⁶ pa tudi prostorska koncentracija določenih poklicev, ko na vaseh prevladuje kmečko prebivalstvo, v mestih in trgih pa obrtniki in trgovci.

Ljudsko šolo¹³⁷ je obiskovalo največ hčera kmetov, različnih glede na velikost posesti: posestniki, četrtnski in polovični zemljaki, hišarji/hišarice, ki so nekdanj označevali kočarje, bajtarje. Ostali poklici so bili še železniški uslužbenci, zaposleni ob novem železniškem tiru Pivka–Reka, trgovci ter gostilničarji in krčmarji, ki so izkoristili lego kraja ob eni prometnejših državnih cest. Ta je vodila skozi Bistrico na Reko; izkoristila jo je tudi družina Marije Zidar na Topolcu, a krčma ni prinašala velikega zaslužka. Še največ prihodka je nudila takrat, ko so železničarji dobili plačo in jo prišli »zapiti« v gostilno, pa še takrat niso poravnali vseh računov.¹³⁸ Zasedimo tudi delavce, ki niso natančneje opredeljeni, ter najnižje¹³⁹ družbene sloje: deklice, služkinje, perice, dninarje, sluge, branjevca. Splošno lahko rečemo, da je v ljudski šoli število fizičnih delavcev prevladovalo nad številom intelektualcev in uradnikov, kar je bilo ugotovljeno tudi za zunanje uršulinske šole.¹⁴⁰

V nadaljevalni šoli¹⁴¹ so prevladoval hčere (tujih) (vele)posestnikov in (vele)trgovcev, sledijo hčere železniških uslužbencev, kmetov, učiteljev in gostilničarjev. Prevladujejo hčere iz boljše situiranih družin, hčere uradniških, upravnih in finančnih uslužbencev in obrtnikov, med njimi ni pripadnic najnižjih družbenih slojev. To se sklada z namenom nadaljevalne šole, namenjene bodočim obrtnicam oziroma tistim, ki so nameravale na učiteljišče, trgovski in pošarski tečaj ali pa na licej.¹⁴²

V ponavljani šoli¹⁴³ so bile, podobno kot v ljudski šoli, hčere kmetov, delavcev in drugih manjših obrtnikov. Zastopane so tudi pripadnice najnižjega družbenega razreda, medtem ko tistih iz višjih ni zaznati. To je še en dokaz, ki potrjuje dejstvo, da je šlo v primeru ponavljalne šole le za utrditev osnovnošolske snovi, obiskovale so jo deklice iz bližnje šolske okolice, ki so le utrdile pridobljeno znanje. Socialni statusi učenk posamezne šole so prikazani v preglednicah ob koncu besedila.

Šolanje za učenke ljudske in ponavljalne šole, razen pridobitve splošne izobrazbe, ni pomenilo spremembe dosejanega načina življenja. Kmečka dekleta so se navadno poročila svojemu stanu primerno ter po poroki

¹³² Studen, Pedenarca, 7 – Iz poznavanja poklicev namreč lahko do določene mere sklepamo tudi na količino zaslužka in način življenja ljudi; glede na poklic so razvrščali ljudi tudi v socialne sloje.

¹³³ Največkrat zasledimo navedbe delavcev v Ameriki. Glede na to, da je bilo ravno ilirskobistriško področje eno glavnih območij nabora t.i. kasatorjev, delavcev, ki so čez zimo hodili na delo v hrvaške, ogrske in celo romunske gozdove in se spomladi vračali z zaslužkom (Postojnsko okrajno glavarstvo 1889), ne gre zanemariti niti tega, da so v tem času gospodarstvo vodile ženske.

¹³⁴ Predvsem za ženske iz nižjih slojev je nekdanj veljalo, da so si z delom pred poroko pridobivale sredstva za osnivanje družine, po poroki pa naj bi delo opustile. A večinoma ni bilo tako, saj je bilo žensko delo in usklajevanje tega z gospodinjstvom opravilo pogosto neizogibno za obstoj družine nižjega družbenega sloja (Kalc O vidnosti in nevidnosti, 30–37).

¹³⁵ Nezakonskih otrok je bilo precej ravno na podeželju, kjer so bili odnosi svobodnejši, a so ravno zaradi večjega družbenega nadzora ti otroci nosili pečat stigme, saj je nezakonsko rojstvo pomenilo sramoto za celo družino. K nezakonskim rojstvom je doprineslo tudi dejstvo, da so vaški sinovi do lastnega gospodarstva, na katerem bi si osnovali svojo družino, prišli relativno pozno, saj starši niso predali zemlje dokler niso popolnoma omagali (Hudales, Od zibel, 91).

¹³⁶ Valenčič, Gospodarske in družbene razmere, 15–16.

¹³⁷ SI_PAK/0155, 1–4, K 1888–1918.

¹³⁸ Škrlež Počkaj, pisno izporočilo.

¹³⁹ Jedro meščanstva so sestavljali ravno obrtniki, trgovci, podjetniki in inteligenca (odvetniki, vodilni nameščenci in uradniki, tehniki, inženirji, zdravniki, profesorji, učitelji) – meščani po premoženju in meščani po izobrazbi. K spodnjim slojem prištevamo delavce, male obrtnike in nižje uradnike, nameščence (sodni, magistratni sluga, mitninski paznik, poštar...) ter služkinje, brezposelne in pripadnike marginalnih skupin (Studen, Stanovati, 127, 142).

¹⁴⁰ Glej Avsec 2006, 69.

¹⁴¹ SI_PAK/0155, 2–4, K 1905–1918.

¹⁴² Beltram, Na južnem Primorskem, 50–51.

¹⁴³ SI_PAK/0155, 3–4, K 1913–1918.

poskušala kar najbolje voditi gospodinjstvo in skupno gospodarstvo. Primer Marije Zidar nam kaže tako sliko: po poroki s sovaščanom se preseli k njemu, skupno vodita gospodarstvo in osnujeta družino. Kljub temu pridobljenega znanja ni zanemarila, saj ji je v življenju prav prišlo; posebej je bila ponosna na praktične veščine iz gospodinjstva, ročnih del, pa tudi na svoje znanje nemščine. Kot zavedna Slovenka je tudi v času fašizma svoje otroke poučevala v slovenščini ter do konca življenja ljubila knjige. Te si je, v zameno za prenočišče, tudi sposojala od popotnikov in jih zvečer ob petrolejki brala.¹⁴⁴

Nadaljevalna šola je nasprotno nudila deklicam možnost nadaljnega izobraževanja z namenom graditve kariere ali pa le poroke v višji družbeni stan. Alenka Žnideršič je, po končani nadaljevalni šoli, izobraževanje nadaljevala najprej na liceju, nato pa v tujini. Kljub široki izobrazbi in pestremu družabnemu in raziskovalnemu življenju v času šolanja, pa njena usoda ni bila dosti drugačna od Marijine. Ravno tako se je poročila, seveda svojemu družbenemu stanu primerno v bogato in vplivno (tujo) družino Mikačič, kjer je skrbela za dom in otroka ter se gibala v višjih krogih. V primerjavi z Marijo je bilo njeno življenje sicer bolj sproščeno, saj ni bila vezana na delo; podatkov o kakršni koli poklicni karieri namreč nismo zasledili.¹⁴⁵

Na tem mestu bi omenili še nekoliko drugačno zgodbo življenja ilirskobistriške pesnice Makse Samsa, ki je tudi obiskovala nadaljevalno šolo z namenom vstopa na učiteljske. Rodila se je 12. oktobra 1904 na Dolnjem Zemonu pri Ilirski Bistrici, kot peta od desetih otrok. Stanovala je ob reki Reki, kjer je imel njen oče mlin in žago. Po koncu osnovne in nadaljevalne šole na dekliški šoli v Trnovem je izobraževanje nadaljevala na učiteljski, najprej v Ljubljani in nato v Tolminu, kjer je leta 1923 tudi diplomirala. Kot učiteljica je službovala le sedem let, iz učiteljske službe je bila zaradi svojega upornega duha tudi že odpuščena. Službo je dokončno opustila zaradi bolehnosti in se preselila nazaj v domači kraj. V luči takratnega mišljenja je, kot učiteljica, ostala samska, živela je za pesem. Svoje pesmi je ob vsakdanjem obisku Ilirske Bistrice, oblečena v črna oblačila in z izrazom žalosti in bolečine, recitirala ljudem. Marca 1971 je zadnjič prečkala strugo Reke na poti v Ilirsko Bistrico, saj je pri tem utonila.¹⁴⁶

Do sedaj omenjeni podatki nam kažejo, koliko daleč je segal »šolski okoliš«, iz katerega so učenke prihajale. Posebej smo se posvetili primerjavi kraja rojstva in kraja

bivanja. Pri domačih učenkah sta naslova navadno enaka, kar nam pove, da so ženske v tem obdobju še vedno rojevale doma, pod nadzorom vaških babic in žena.¹⁴⁷ Zaradi velike smrtnosti otrok so bili ti krščeni že ob rojstvu. Na istem naslovu bivanja se večkrat pojavita tudi dve različni družini; čeprav je bila to značilnost predvsem bolj urbanih naselij,¹⁴⁸ naletimo tudi v agrarnih okoljih na tako obliko sobivanja, ko so po delitvi kmetije dediči ostali doma in skupno gospodarili. Tudi družina Marije Zidar s Topolca je npr. stanovala v eni polovici hiše, v drugi pa sorodniki. Ko se je Marija po poroki odselila k možu in se je po smrti matere k njej preselil tudi njen oče, so njihov del njene rojstne hiše prodali sorodnikom. Kasneje se je v to hišo, po poroki, priselila Marijina hči. V isto hišo se je kasneje vrnila tudi Marija, kjer je bila deležna oskrbe svoje hčere.¹⁴⁹

Kar se tiče kraja bivanja, je večina učenk ljudske šole prihajala iz neposredne okolice šole, iz Trnovega in Bistrice, sledijo učenke iz devetih okoliških vasi, od šole oddaljenih manj kot 5 km. V manjši meri so bile zastopane učenke iz krajev, ki so danes v občini Ilirska Bistrica, takrat pa so spadali pod Istro (Zabiče, Dolenje) ali pa iz krajev v Istri, ki danes pripadajo sosednji državi Hrvaški (Šapjane, Jurdani). Iz leta v leto se je obseg vasi, od koder so prihajale učenke ljudske šole, širil. Če je bila v prvem vzorcu skrajna meja bivanja učenk vas Zabiče (11 km iz Trnovega) in Mereče (6 km), v drugem Šapjane (15 km) in Pivka (24 km), je bila v tretjem vzorcu to vas Jurdani (26 km) in Hrastje pri Pivki (23 km). Če se ozremo na novo zgrajeno železniško povezavo Pivka-Reka, vidimo, da gre za vasi ob njem. Morda so učenke izkoristile nove možnosti prevoza in se vozile v šolo z vlakom; od 27. oktobra 1892. leta jim je bil ta prevoz še bolj dosegljiv, saj so bili tisti učenci, do 50 km oddaljeni od šole, upravičeni do polovičnega plačila vozovnice.¹⁵⁰

Podobna situacija je bila tudi v nadaljevalni šoli, s to razliko, da je šlo v večji meri za tuja dekleta; v povnavljani šoli pa ni bilo deklet iz krajev, oddaljenih več kot 5 kilometrov.

V vseh treh primerih torej prevladajo učenke iz Trnovega, pri čemer je treba biti pazljiv, saj ne vemo, če gre za domačinke (kraj rojstva je enak kraju bivanja), gojenke (kraj bivanja je zavod) ali za priseljene učenke

¹⁴⁴ Škrlež Počkaj, *pisno izporočilo*.

¹⁴⁵ Mikačič, *Košomatovi*.

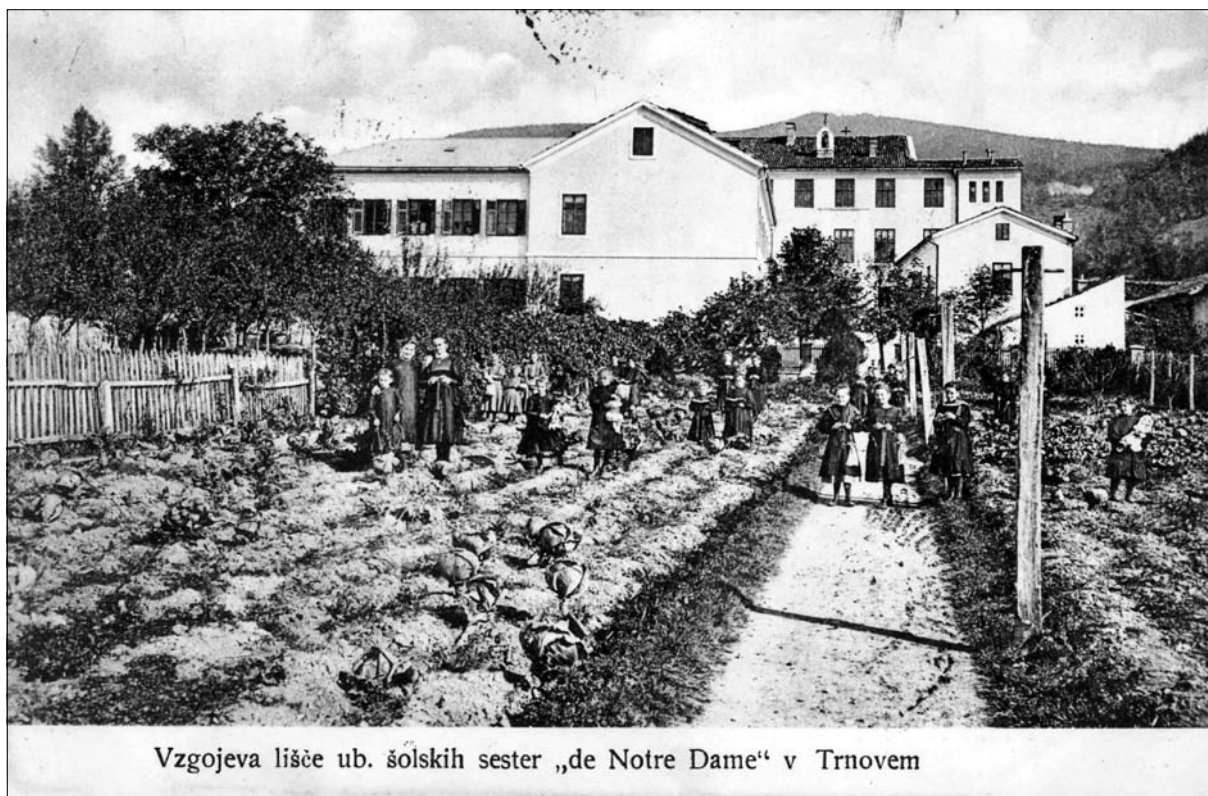
¹⁴⁶ Samsa, *Živela sem za pesem*, 5–7.

¹⁴⁷ Tako je bilo na bistriškem podeželju večinoma vse do konca druge svetovne vojne. Glej članek o vasi Veliko Brdo: Stopar, Marjan. 2011. »Utrinki z Velikega Brda.« V: *Bistriški odmevi*, 2011, št. 37, str. 17.

¹⁴⁸ *Studen, Stanovati*, 19.

¹⁴⁹ Škrlež Počkaj, *pisno izporočilo*.

¹⁵⁰ *Zbirka zakonov...* 1895, 691.

Vzgojeva lišče ub. šolskih sester „de Notre Dame“ v Trnovem

Gojenke na samostanskem vrtu leta 1910 (razglednica, hrani Knjižnica Makse Samsa, Ilirska Bistrica).

(kraj rojstva je različen kraju bivanja), kar smo poskušali raziskati v naslednji analizi.¹⁵¹

Največ »trnovskih« učenk ljudske šole je stanovale doma, gre torej za domačinke, prebivalke Trnovega. Sledijo jim gojenke, ki so bivale v zavodu, najmanj pa je deklic, ki so se v Trnovo priselile oz. ki so tu stanovale pri sorodnikih.

Drugače je bilo v nadaljevalni šoli: tu prednjačijo gojenke, torej učenke notranje šole, sledijo priseljene oz. tiste, ki v Trnovem stanujejo pri sorodnikih, najmanj pa je bilo deklic, ki so bile v Trnovem doma.

Ponavljalno šolo so v večji meri obiskovala dekleta iz Trnovega (84,6 %), ostale so bile sem priseljene. Med njimi ni bilo nobene gojenke, kar je glede na njihov socialni status, podrobneje opredeljen že zgoraj, ter namen ponavljalne šole skoraj samoumevno.

Skladno z zgornjo analizo pridemo do ugotovitve, da je bila večina deklic iz lokalnega okolja deležna le osnovnega izobraževanja, še posebno tiste iz agrarne okolice Trnovega in Bistrice. Za zadostitev šolskim zakonom so obiskovale le še ponavljano šolo, kjer so osnovno znanje utrdile in ne nadgradile. Nadaljevanje šolanja na višji stopnji je bilo namenjeno le posameznim domačinkam, navadno tistim iz bolj situiranih družin, z namenom graditve kariere ali pa le za pridobitev izobrazbe, svojemu stanu primerne.

Svoje mesto v analizi si zaslužijo tudi gojenke, kot posebna skupina učenk dekliške šole. Ne le zato, ker so prevladovale v nadaljevalni šoli, pomenile pomemben finančni doprinos skupnosti, ampak tudi ker so oblikovale notranjo šolo in bile glavne slušateljice mnogih izbirnih predmetov. Bivanje v internatu je bilo podrejeno določenim pravilom, vzgoja je temeljila na navajanju na samostojnost, odgovornost, vestnost, natančnost in na pravi odnos do dela.¹⁵²

Del gojenk so predstavljale tudi deklice iz lokalnega okolja, ki so si tak način izobraževanja lahko privoščile; velika večina ostalih pa je bila iz bolj oddaljenih krajev. Če je bilo na začetku delovanja v zavodu največ domačink, pa v drugem in tretjem preučevanem obdobju

¹⁵¹ Ker ne poznamo življenjskih usod deklic smo podatke posplošili, a moramo biti tudi tu previdni in jih razumeti z manjšo ali večjo mero odstopanja. Primer je tudi ena naših vzorčnih primerov, deklica Alenka – čeprav se je rodila v Ljubljani, je domačinka iz Bistrice. Ob rojstvu je bila namreč njena mati ravno na zdravljenju v ljubljanski bolnišnici. Upoštevati moramo tudi to, da smo le za 5-letno ljudsko šolo imeli podatke skozi vse tri vzorce; za nadaljevalno šolo skozi dva, ponavljalno pa le enega.

¹⁵² Kongregacija... 2002, 19, 54.

prevladajo tujke. Njihovo število in razpon krajev, od koder so prihajale, se je z leti vedno bolj širil, kar kaže na uspešnost in dober glas zavoda. Upad beležimo le v času vojne, ko število prebivalcev ob prejšnji skokoviti rasti upade za 37,5 %. Temu je botrovalo predvsem pomanjkanje prostora za njihovo namestitvev. Če pogledamo razrede, jih je bilo več v višjih razredih, nesporen primat imajo v nadaljevalni šoli. Večina jih šolanja ni začela na tej šoli, ampak so prišle na šolo iz neke druge šole. Krajevno jih je največ prihajalo iz Kranjske, Istre in ostalega Primorja; ostale pa so zastopale pokrajine celotnega današnjega slovenskega ozemlja ter dele Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Italije, Nemčije, Češke, celo Romunije. Na drugih področjih, celo celinah, so bile rojene še mnoge priseljene učenke, ki so se na ilirskobistriško preselile skupaj z družino ali pa k sorodnikom. Podobno so se v bližino šole, k sorodnikom ali znancem priseljevale, vsaj za čas šolanja, tudi okoliške učenke. Zdi se, da so, če se je le dalo, starši izkoristili to možnost; med priseljenimi so tako tudi deklice iz Istre, reškega in goriškega področja. V praksi so se tega načina posluževali v vseh krajih, kjer so bile izobraževalne ustanove.¹⁵³

Samostanska šola je deklicam nudila krščansko vzgojo, skladno s cerkvenim koledarjem je potekalo tudi šolsko leto. Po podatkih so bile vse učenke pripadnice katoliške vere, v zadnjem vzorcu so bile sicer štiri označene kot uniatske katoličanke, a mnogo med njimi jih je govorilo različni materni jezik. Poleg številnih italijansko, hrvaško in nemško govorečih zasledimo še rusko, poljsko, češko in madžarsko govoreče. Glede na to, da so sestre govorile različne jezike, je komunikacija med njimi potekala na ravni tujega jezika. Glede na večinsko ocenjenost je bila morda to nemščina.¹⁵⁴

Zaključek

Šolanje se je v miselnosti ljudi, kljub tretjemu avstrijskemu osnovnošolskemu zakonu iz leta 1869, ki je uzakonil obvezno šolanje, le počasi uveljavljalo. Posebno vidno je to v agrarnem okolju in značilno za ženski spol, kjer je nezanimanje za šolanje povzročala zadržanost zaradi pomoči pri delu ter počasen razvoj šolske mreže. S približevanjem 20. stoletju se je ta širila, povečeval se je tudi šolski obisk kmečkih otrok. Še vedno pa niso dokončno zatrla prepričanja o manjvrednosti ženskega spola, kar se je kazalo tudi v izobraževanju. Kljub domnevam, da zaradi bioloških razlik deklice niso kos izobraževanju, smo z analizo tako skupne ljudske šole v Trnovem leta 1887/88 kot na primeru dekliške šole de Notre Dame pokazali, da temu ni bilo tako. Dekliška šola se je iz leta v leto razvijala, kar je vidno v njenem

uradnem poimenovanju, uvedbi mnogih tečajev, v razvoju šolskega in samostanskega kompleksa ter v vedno večjem številu učenk in gojenk, ki so prihajale iz vedno bolj oddaljenih krajev. Pri razvoju niso bile ovira niti politične, upravne niti nacionalne meje. Lahko rečemo, da je šola dvignila tudi standard lokalnega okolja, ki je poleg razpoznavnosti dobilo izobraženo žensko populacijo, ki je svoje (praktično) znanje s pridom uporabljalo na domačih gospodarstvih.

Miselnost o nepotrebnosti izobraževanja deklet je tako z vse večjim obiskom šol izgubljala na pomenu, a po drugi strani so deklice iz preprostih družin dobile le osnovno izobrazbo, ki ni omogočala nadaljevanja šolanja. Običajno so po osnovni šoli ostale v istem okolju, istem družbenem sloju, znotraj katerega so se tudi poročile ter s tem sledile idealizirani podobi žene-matere-gospodinje. Le redke so bile deležne izobrazbe na višjem nivoju; meja med nivojema je lepo vidna v primerjavi z gojenkami, ki so navadno prihajale iz drugih krajev in bolje situiranih družin, ki so lahko plačale bivanje v internatu in boljšo izobrazbo svoje hčere. Nadaljevalna šola, v katero je večina teh deklet vstopila, je namreč omogočala vstop na učiteljske, trgovski ali poštarski tečaj in na licej. Namenjena jim je bila torej poklicna kariera, pomoč staršem (obrtnikom) ali bodočemu možu s poroko v socialno isto/bolje stoječo družino.

Kljub temu, da je bila šola prvotno namenjena le revnim deklicam, ki si šolanja niso mogle privoščiti, je delež gojenk iz leta v leto naraščal, kar priča o ugledu samostanske šole, katere so že od srednjega veka dalje nosile pečat boljšega, kvalitetnejšega. Gojenke so bile pomembno gibalo zavoda, saj so poleg pomembnega finančnega doprinosa pomenile tudi njegov postopen razvoj. S prispevki in drugimi dobrodelnimi sredstvi so tako gojenke kot mnogi drugi dobrotniki tudi omogočili šolanje lokalnim deklicam iz siromašnih družin.

¹⁵³ Glej Studen, Stanovati, 99.

¹⁵⁴ SI_PAK/0155, 1–4, K 1888–1918.

Priloge

Priloga 1: Socialni status oz. poklic staršev/skrbnikov učenk 5-razredne zasebne dekliške samostanske ljudske šole v letih 1888/89–1892/93, 1901/02–1905/06, 1913/14–1917/18 (vir podatkov: PAK, SI_PAK/0155, 1–4, K 1888–1918).

Kmetijske dejavnosti					
Poklic/ status	Moški	Skupaj	Poklic/Status	Moški	Skupaj
	Ženske			Ženske	
Kmet ¹⁵⁵	872	906	(Vele)posestnik ¹⁵⁶	212	247
Kmetica ¹⁵⁷	34		(Vele)posestnica ¹⁵⁸	35	
Zemljak		15	¾ zemljak		30
½ zemljak ¹⁵⁹		131	¼ zemljak ¹⁶⁰ (M)	165	166
Težak		7	¼ zemljak ¹⁶¹ (Ž)	1	
Gozdni delavec ¹⁶²		8	Oskrbnik		9
Vrtnar		2	Fitnik ¹⁶³	1	4
			Fitnica	3	
Majhna kmečka posest					
5/8 zemljak		4	Hišar ¹⁶⁴ (Hišnik)	205	219
3/8 zemljak ¹⁶⁵		22	Hišarica (Hišnica)	14	
1/8 zemljak		20	1/16 zemljak		3
1/6 zemljak		2	3/9 zemljak ¹⁶⁶		1
			Kočar		1
Obrt in industrija					
Obrt					
Mizar ¹⁶⁷		63	Mesar		12
Krojač	41	49	Čevljar ¹⁶⁸		57
Šivilja ¹⁶⁹	8		Pilar, žagar		46
Mlinar ¹⁷⁰		20	Klepar		17
Sedlar		18	Kovač		17
Pek/pekovski mojster ¹⁷¹		11	Strojar		7
Perica		7	Zidar		7
Klobučar		6	Urar		5
Tkalec		5	Ključavničar		3
Kotlar ¹⁷²		4	Brusar		2
Lončar		1	Kuhar		1
Industrija					
Tovarnar		11	Delavec ¹⁷³	105	122
			Delavka ¹⁷⁴	17	
Poslovodja		6	Uslužbenec v mlekarni ¹⁷⁵		2
Tovarniški kurjač		3	Opekarni uslužbenec ¹⁷⁶		4
Železarski mojster		4	Strojinik		2
Trgovina, bančništvo in promet					
Bankin revizor		9	Hotelir	10	12
Krčmar/gostilničar/kavarnar ¹⁷⁷	133	139	Hotelirka	2	175
Krčmarica/gostilničarka ¹⁷⁹	6		(Vele)trgovec ¹⁷⁸	163	
Dninar		7	(Vele)trgovka ¹⁷⁸⁰	12	4
Lastnik restavracije		2	Prodajalka ¹⁸¹		6
Starinar		2	Finančnik ¹⁸²		1
Kupčevalec		1	Stavbni podjetnik		1
C. kr. ekspeditor		1	Branjevec		4
Poštar ¹⁸³	12	16	Agent		8
Poštarica	4		Hišna/dekla ¹⁸⁴		
Hranilniški tajnik		4	Železniški uslužbenec ¹⁸⁵	196	
Cestni uslužbenec ¹⁸⁶		3	Kapitan		3
Voznik		3	Kočijaž		2
Torpedist		1	Pristaniški krmar		1

Vojska, javne službe, svobodni poklici, rentniki, zavodniki in drugi			
<i>Aktivno vojaštvo, javni uslužbenci, svobodni poklici</i>			
Sluga ¹⁸⁷	32	Cerkovnik	22
Uradnik ¹⁸⁸	11	Ekspeditor	1
Mitničar	10	Davkar ¹⁸⁹	8
(Nad)orožnik ¹⁹⁰	8	c. kr. kancelar	6
Vojak/narednik ¹⁹¹	5	Svetnik, okrajni sodnik	2
Izterjevalec (eksekutor)	3	Zdravnik	2
Lekarnar	2	Slikar	2
Ravnatelj ¹⁹²	3	Mestni organist	1
C. kr. okrajni glavar	1	Pravnik	1
Višji komisar	1	Pisar	4
Župan	1	Vodja boletnega urada	1
Postajenačelnik	1	Učitelj ¹⁹³	38
Babica ¹⁹⁴	4	Učiteljica	1
Tajnik ¹⁹⁵	14		39
<i>Rentniki, zavodniki, drugi</i>			
Zasebnik	8		
Zasebnica ¹⁹⁶	18	Vdova ¹⁹⁷	28
Vojni ujetnik	1	Neznano ^{198*}	83

¹⁵⁵ Od tega je bilo samo kmetov 866, šest pa jih je imelo naveden še drugi poklic: krčmar (1), gostilničar (2), mlinar (2), ½ zemljak (1).

¹⁵⁶ Posestnik (176), veleposestnik (2), posestnik parne žage (2), v Ameriki (1); poleg tega so navedeni tudi posestniki in: trgovci (20), trgovec z lesom (1), gostilničarji (5), mlinarji (2), kotlar (1), župan (1), občinski tajnik (1).

¹⁵⁷ Od tega je bilo kar 12 označenih kot "vdova".

¹⁵⁸ Posestnica (18), vdova posestnica (15), vdova veleposestnica (1), posestnica in gostilničarka (1).

¹⁵⁹ Polovični zemljak (123), pol. zemljak in kmet (1), pol. zemljak in mlinar (3), pol. zemljak in mizar (3), pol. zemljak v Ameriki (1).

¹⁶⁰ Četrtnski zemljak (147), četrt. zemljak v Ameriki (12), četrt. zemljak in gostilničar (2), četrt. zemljak in poštar (4).

¹⁶¹ Četrtnska zemljakinja in gostilničarka (1).

¹⁶² Pod gozdnimi delavci smo združili poklic gozdarja (2), grajskega gozdarja (4), gozdnega čuvaja (2).

¹⁶³ S pojmom "fitnik" je označen služabnik, ki je pomagal na kmetiji in kot podnajemnik stanoval v ločeni hiši (www.kamra.si).

¹⁶⁴ Hišar (198), hišar v Ameriki (1), hišar in čevljar (4), hišar in gostilničar (1), hišar in žel. uslužbenec (1).

¹⁶⁵ 3/8 zemljak (21), 3/8 zemljak in gostilničar (1).

¹⁶⁶ 3/9 zemljak in gostilničar (1).

¹⁶⁷ Trije mizarji so bili hkrati tudi polovični zemljaki.

¹⁶⁸ Štirje so bili hkrati tudi hišarji.

¹⁶⁹ Šivilja (7), vdova šivilja (1).

¹⁷⁰ Od tega jih ima 10 dvojni status: posestnik (2), kmet (2), ½ zemljak (3), trgovec (3).

¹⁷¹ Pek (4), pekovski mojster (7).

¹⁷² Od tega je eden kotlar in posestnik.

¹⁷³ Delavec (91), tovarniški delavec (3), delavec v Ameriki (10), delavec-begunec (1).

¹⁷⁴ Delavka (11), tovarniška delavka (6).

¹⁷⁵ Pod mlekarske uslužbenke smo združili tako mlekarje (1) kot tudi vodjo mlekarskega obrata (1).

¹⁷⁶ Opekarni mojster (2), vodja opekarne (2).

¹⁷⁷ Krčmar (83; od tega 2 tudi trgovca ter 1 kmet), gostilničar (48; od tega imajo naveden še drugi status: posestnik (5), kmet (2), ¼ zemljak (2), 3/8 zemljak (1), 3/9 zemljak (1), hišar (1), kavarnar (2).

¹⁷⁸ Pod poklic trgovca smo združili trgovce (125), veletrgovce (5) ter različne veje trgovanja: z lesom (7), uslužbenke v trgovini (1) ter

trgovce z še enim navedenim statusom: posestnik (20), krčmar (2), mlinar (3).

¹⁷⁹ Gostilničarka (1), vdova gostilničarka (1), krčmarica (2), ¼ zemljak in gostilničarka (1), posestnica in gostilničarka (1).

¹⁸⁰ Trgovka (1), vdova trgovka (11).

¹⁸¹ Vdova prodajalka (2), prodajalka (2).

¹⁸² Finančni koncipient (2), finančnik (2), finančni nadzornik (1), finančni nadstražnik (1).

¹⁸³ Štirje so hkrati ¼ zemljaki.

¹⁸⁴ Hišna (7), dekla (1).

¹⁸⁵ Pod železniške uslužbenke smo zaradi razvejnosti združili poklic železniški čuvaj (125), vratar na kolodvoru (5), pregledovalec vagonov pri južni železnici (3), železniški uradnik (7), železniški načelnik (8), železniški nadzornik (1), strojevodja (1), železniški pomočnik (5), železniški delavec (13), železniški uslužbenec (18), prožni obhodnik (2), železniški skladiščnik (1), oskrbnik magazina pri Južni železnici (1), železniški ključavničar (1), železničar (5).

¹⁸⁶ Pod cestne uslužbenke smo zaradi različnih navedb združili poklic cestnika (2), cestnega oskrbnika (1).

¹⁸⁷ Sodni sluga (26), magistratni sluga (1), želez. sluga (1), kancelarijski sluga (1), skladiščni sluga (2), davčni sluga (1).

¹⁸⁸ Uradnik (5), pristojbinski uradnik (4), sodni uradnik (2).

¹⁸⁹ Davkar (7), davčni kontrolor (1).

¹⁹⁰ Orožniški stražmojster (5), orožniški postajevođa (1), nadorožnik (2).

¹⁹¹ Narednik (2), vojak (3).

¹⁹² Ravnatelj okrajne boletne blagajne (2), ravnatelj hranilnice (1).

¹⁹³ Pod rubriko »učitelj« smo združili tako učitelje (4), narodne učitelje (8), kot nadučitelje (24) in obrtne učitelje (2).

¹⁹⁴ Vse štiri označene kot vdova.

¹⁹⁵ Tajnik (5), občinski tajnik (9), od slednjih sta dva tudi posestnika.

¹⁹⁶ Od tega vdova uradnika (4), trgovca (3), sodne sluge (2), logarja (2), železniškega čuvaja (2), ¼ zemljaka (3), krojača (1), posestnika (1) neznano (10).

¹⁹⁷ Ne vemo točno, kaj se skriva pod to oznako; morda gre za vdovo, kar pomeni, da je po pokojnemu možu prejela pokojnino (Studen 1993, 79). Kar pa je malo verjetno, da bi isto veljalo tudi za moškega. Vdova zasebnica (3), zasebnica (15).

¹⁹⁸ Brez navedbe poklica: (43), stari oče (7), stara mati (16), očim (1), mati (1), teta (3), v Ameriki (12).

Priloga 2: Socialni status oz. poklic staršev/skrbnikov učenk nadaljevalnega tečaja oz. 6., 7. in 8. razreda dekliške samostanske šole v letih 1901/02–1905/06, 1913/14–1917/18 (vir podatkov: PAK, SI_PAK/0155, 2–4, K 1900–1918).

Kmetijske dejavnosti					
Poklic/status	Moški	Skupaj	Poklic/Status	Moški	Skupaj
	Ženske			Ženske	
Kmet		19	(Vele)posestnik ¹⁹⁹	67	
½ zemljak ²⁰¹		1	(Vele)posestnica ²⁰⁰	20	87
Oskrbnik		2	Gozdni uslužbenec ²⁰²		11
Majhna kmečka posest					
Hišar (Hišnik)		1			
Obrt in industrija					
Obrt					
Mizar ²⁰³		2	Mlinar ²⁰⁴		6
Mehanik		1	Čevljar		4
Strojar		3	Ključavničar		2
Krojač	1		Sedlar		2
Šivilja	1	2	Mesar		6
Industrija					
Industrialec, tovarnar		4	Delavec		2
Trgovina, bančništvo in promet					
Bankin revizor		2	Kapitan		2
Krčmar/gostilničar ²⁰⁶	29		(Vele)trgovec ²⁰⁵		56
Krčmarica/gostilničarka ²⁰⁸	4	33	Finančnik ²⁰⁷		5
Prodajalka		1	Stavbni podjetnik		3
Poštni uslužbenec ²¹⁰	3		Železniški uslužbenec ²⁰⁹		47
Poštna uslužbenka ²¹¹	1	4			
Vojska, javne službe, svobodni poklici, rentniki, zavodniki in drugi					
Aktivno vojaštvo, javni uslužbenci, svobodni poklici					
Sluga ²¹²		7	Uradnik ²¹³		9
Tajnik ²¹⁴		3	Davkar		5
Kancelar		1	Učitelj/profesor ²¹⁵	30	
Sodni delegat, sodnik ²¹⁷		3	Učiteljica ²¹⁶	3	33
Asistent solnega urada		1	Orožnik ²¹⁸		3
Okrajni glavar		1	Izterjevalec(eksekutor)		4
Vojak		2	Živinozdravnik		2
Predstojnik ²²⁰		1	Postajenačelnik ²¹⁹		2
Slikar		4			
Rentniki, zavodniki, drugi					
Zasebnica ²²¹		9	Vdova ²²²		8
Neznano ²²³		12			

¹⁹⁹ Posestnik (52), veleposestnik (4), posestni upravitelj (1), posestnik in: mlinar (2), gostilničar (6), postajenačelnik (1).

²⁰⁰ Od vseh je 14 vdov.

²⁰¹ ½ zemljak in mizar.

²⁰² Logarski nadzornik (2), logar (2), gozdar (6), čuvaj nasadov (1).

²⁰³ Mizar (1), ½ zemljak in mizar (1).

²⁰⁴ Mlinar (4), mlinar in: posestnik (4), trgovec (2).

²⁰⁵ Trgovec (49), trgovec s prašiči (1), veletrgovec (2), , trgovec z lesom (1); trgovec in mlinar (2), trgovec in posestnik (1).

²⁰⁶ Gostilničar (19), gostilničar in posestnik (6), krčmar (4).

²⁰⁷ Finančni nadpaznik (1), preglednik finančne straže (2), finančni uradnik (2).

²⁰⁸ Krčmarica (2), gostilničarka (2). Tri vdove.

²⁰⁹ Železniški čuvaj (37), pregledovalec vagonov pri železnici (1), železniški uradnik (5), načelnik železniškega skladišča (1), železniški načelnik (1), železničar (2).

²¹⁰ C. kr. poštni uradnik (2), poštar (1).

²¹¹ Vdova.

²¹² Sodni sluga (5), davčni sluga (1), kancelarijski sluga (1).

²¹³ Davčni uradnik (2), užitninski uradnik (2), uradnik (1), uradnik v arzenalu (1), magistratni uradnik (2), sodni uradnik (1).

²¹⁴ Občinski tajnik (3).

²¹⁵ C. kr. profesor (3), nadučitelj (24), obrtni učitelj (1), učitelj (1), šolski vodja (1).

²¹⁶ Dve vdovi.

²¹⁷ Sodni delegat (1), c.kr. sodnik (2).

²¹⁸ Orožnik (1), orožniški stražmojster (2).

²¹⁹ Eden je hkrati tudi posestnik.

²²⁰ C. kr. postajni predstojnik (1).

²²¹ Pet vdov.

²²² Vdova (5), vdova logarja (1), vdova sodnega uradnika (1), vdova policijskega nadzornika (1).

²²³ Neznano (9), stara mati (1), v Ameriki (2).

Priloga 3: Socialni status oz. poklic staršev/skrbnikov učenk ponavljalne šole dekliške samostanske šole v letih 1913/14–1917/18 (vir podatkov: PAK, SI_PAK/0155, 3–4, K 1913–1918).

Kmetijske dejavnosti					
Poklic/ status	Moški	Skupaj	Poklic/Status	Moški	Skupaj
	Ženske			Ženske	
Kmet	79	84	(Vele)posestnik	11	13
Kmetica ²²⁴	5		(Vele)posestnica	2	
Zemljak		1	½ zemljak		3
¾ Zemljak		6	¼ zemljak ²²⁵		10
Gozdni uslužbenec ²²⁶		4			
Majhna kmečka posest					
Hišar (Hišnik)	2	6			
Hišarica (Hišnica)	4				
Obrt in industrija					
Obrt					
Mizar		10	Čevljar		6
Pilar (žagar)		4	Krojač		2
Kovač		1	Sedlar		1
Industrija					
Delavec ²²⁷	22	26			
Delavka ²²⁸	4				
Trgovina, bančništvo in promet					
Gostilničar		1	Voznik		1
Železniški uslužbenec ²²⁹		1	Poštar ²³⁰		1
Vojska, javne službe, svobodni poklici, rentniki, zavodniki in drugi					
Aktivno vojaštvo, javni uslužbenci, svobodni poklici					
Sluga ²³¹		1	Tajnik		2
Pisar		1	Izterjevalec (eksekutor)		1
Uradnik ²³²		1			
Rentniki, zavodniki, drugi					
Vdova		1	Zasebnica		1
Neznano ²³³		8			

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv samostana de Notre Dame v Trnovem pri Ilirski Bistrici

Kronika samostana in šole ubogih šolskih sester de Notre Dame v Trnovem pri Ilirski Bistrici (1888–1918).

Arhiv župnije Trnovo

Kronika fare trnovske na Notranjskem 1866–1904.

Pokrajinski arhiv Koper (PAK)

SI_PAK/0155, Deška ljudska šola in zasebna dekliška šola ubogih šolskih sester de Notre Dame Trnovo: škatla 1, katalog 1888–1898; škatla 2, katalogi 1900–1913; škatla 3, katalogi 1913–1917; škatla 4, katalog 1917–1918.

Ustni vir

Informator: Škrli Počkaj, Sonja. 2016. Sonja Škrli Počkaj, r. 8. 5. 1971, magistrica zgodovine, pravnikinja Marije Zidar. Pisno izporočilo. Zapis hrani avtorica dela.

Pisni viri

Bilc, Janez: Iz Trnovega pri Ilirski Bistrici. *Danica*, 1. 9. 1905, str. 280.

²²⁴ Ena vdova.

²²⁵ ¼ zemljak (8), ¼ zemljak in poštar (1), v Ameriki (1).

²²⁶ Čuvaj nasadov na Krasu (2), gozdni čuvaj (2).

²²⁷ Delavec (20), delavec v Ameriki (2).

²²⁸ Delavka (3), tovarniška delavka (1).

²²⁹ Železniški delavec (1).

²³⁰ Poštar in ¼ zemljak.

²³¹ Davčni sluga (1).

²³² Davčni uradnik (1).

²³³ Neznano (6), stara mati (1), v Ameriki (1).

- Mikuletič Žnidaršič, Antonija:** *Moji spomini za mlade Bistričane*. Ilirska Bistrica: Turistično društvo Ilirska Bistrica, 2015.
- Letno poročilo četverorazredne ljudske šole v Trnovem koncem šolskega leta 1887–88a*. Trnovo: Krajni šolski svet Trnovo, 1888.
- Nerat, Mihael:** *Popotnikov koledar za slovenske učitelje s popolnim imenikom šolskih oblastnij, učiteljišč, ljudskih šol in učiteljskega osobja po Južno-Štirskem, Kranjskem, Primorskem in slovenskem delu Koroškega po stanji v začetku šolskega leta 1891/92*. Celje: Dragotin Hribar, 1892.
- Ob stoletnici ljudske šole v Trnovem na Notranjskem*. Trnovo: Krajni šolski svet v Trnovem, izdalo šolsko vodstvo štirirazredne deške ljudske šole v Trnovem, 1914.
- Postave in ukazi za kranjsko ljudsko šolstvo*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1876.
- Postojinsko okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski oris*. Postojna: R. Šeber, 1889.
- Praedika Jakob:** *Imenik šolskih oblastev, ljudskih šol, učiteljev in učiteljic na Kranjskem*. Ljubljana: Slovensko učiteljsko društvo, 1885.
- Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem*. Ljubljana: I. Kleinmayr & F. Bamberg, 1895.
- Literatura**
- Avsec, Suzi:** *Prispevek uršulink k izobraževanju deklet iz manj premožnih družin*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko in andragogiko, 2006.
- Beltram, Vlasta:** Na južnem Primorskem: Oris splošnega razvoja s poudarkom na ženskem šolstvu. *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič in sodelavci). Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2000, str. 45–62.
- Božič, Božidar:** Začetek in razvoj šole v Jelšanah. *Kronika*, 14, 1966, št. 1, str. 18–25.
- Bratina, Patricija:** Tabor nad Zagorjem – Šilentabor, zaščitna arheološka sondiranja na območju grajskega kompleksa. *Acta carsologica*, 34, 2005, št. 3, str. 691–767.
- Budna Kodrič, Nataša:** Dekliško osnovno šolstvo v Ljubljani. *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič in sodelavci). Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2000, str. 109–130.
- Ciperle, Jože in Andrej Vovko:** *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.
- Čeligoj, Vladimir:** Sto let samostana notredamskih sester v Trnovem. Kronološki zapis. *Bistriški zapisi* 3 (ur. Dimitrij Bonano in sodelavci). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 1989, str. 36–48.
- Čopič, Venceslav:** *Zemljepis v obvezni osnovni šoli. Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt in sodelavci). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 519–545.
- Divjak, Milan:** Razvoj slovenske osnovne šole in otrokove pravice. *Časopis za zgodovino in narodopisje. Koropčev zbornik* (ur. Darko Friš in sodelavci). Maribor: Univerza v Mariboru, Zgodovinsko društvo, 1999, str. 285–302.
- Geremek, Bronislav:** *Usmiljenje in vislice. Zgodovina revščine in milosrčnosti*. Ljubljana: ISH, 1996.
- Gombač Nadja:** *Dolnji Zemon. Spomini nekega časa*. Ilirska Bistrica: samozaložba, 2013.
- Göttlicher, Elisabeth:** Vzgoja in izobraževanje v uršulinskih internatih. *Tristo let ljubljanskih uršulink. Zgodovina samostana, njegovih šol in kulturnih dejavnosti* (ur. Marija Jasna Kogoj). Ljubljana: Družina, 2002, str. 193–204.
- Govekar-Okoliš, Monika:** Strokovne in gospodinjске šole na Slovenskem med letoma 1848 in 1914. *Šolska kronika*, 47, 2014, št.1-2, str. 83–101.
- Grlj, Dimitrij:** *180 let osnovnega šolstva v Ilirski Bistrici*. Ilirska Bistrica: Skupščina občine Ilirska Bistrica, 1994.
- Hernja Masten, Marija.:** Bogaboječa, možu pokorna, preudarna, pametna, izobražena, a nešolana ženska. O izobraževanju in vzgoji žensk od srednjega veka do Marije Terezije na Slovenskem. *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič in sodelavci). Ptuj: Zgodovinski arhiv, 1998, str. 25–46.
- Hojan, Tatjana.:** *Žensko šolstvo in učiteljstvo na Slovenskem v preteklih stoletjih*. Zagreb: s.n., 1968.
- Hojan, Tatjana:** Uršulinske šole od prihoda do l. 1945. *Tristo let ljubljanskih uršulink. Zgodovina samostana, njegovih šol in kulturnih dejavnosti* (ur. Marija Jasna Kogoj). Ljubljana: Družina., 2002, str. 163–174.
- Hudales, Jože:** *Od zibeli do groba*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1997.
- Kalc, Aleksej:** O vidnosti in nevidnosti ženskega dela: viri in metodološka vprašanja. *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi* (ur. Mojca Šorn in sodelavci). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 29–37.
- Kogoj, Marija Jasna:** *Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo: Uršulinski samostan v Ljubljani na prehodu iz avtonomije v Rimsko unijo, s posebnim poudarkom na šolstvu v letih 1868 in 1918*. Ljubljana: Družina, 2006.

- Kolar, Nataša:** Najboljši cvetovi nekega naroda so žene. Vzgoja deklet v ptujskem šolstvu 19. stoletja. *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič in sodelavci). Ptuj: Zgodovinski arhiv, 1998, str. 73–100.
- Kos, Milko:** *Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zvezek tretji. Urbarji slovenskega Primorja, drugi del.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1954.
- Kačičnik Gabrič, Alenka:** *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače. Problem servitutnih pravic na posestvu Snežnik.* Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 2004.
- Kongregacija šolskih sester de Notre Dame: *Zgodovina slovenske province.* Ilirska Bistrica, 2002.
- Lah, Evgen:** Avstrijsko šolstvo (1) v l. 1890 s posebnim ozirom na Kranjsko. *Učiteljski tovariš*, 33, 1893, št. 20, str. 233–237.
- Lah, Evgen:** Avstrijsko šolstvo (2) v l. 1890 s posebnim ozirom na Kranjsko. *Učiteljski tovariš*, 1. 6. 1894, str. 167–170.
- Lah, Evgen:** Avstrijsko šolstvo (3) v l. 1890 s posebnim ozirom na Kranjsko. *Učiteljski tovariš*, 1. 7. 1894, str. 200–202.
- Leskovšek, Vesna:** *Zavrnjena tradicija: ženske in ženskost v slovenski zgodovini od 1890 do 1940.* Ljubljana: / *cf, 2002.
- Lovrenčič, Ivan:** Od samostanov do grmad. *Izobraževanje žensk v srednjem veku. Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič in sodelavci). Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2000, str. 37–44.
- Majerič Kekec, Nataša:** *Kako so nekoč hodili v šolo. Zgodovina ptujskih osnovnih šol.* Ptuj: Zgodovinski arhiv, 2011.
- Melik, Vasilij:** Slovenci in »nova šola«. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt in sodelavci). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 31–63.
- Mikačič, Alenka:** *Košomatovi od 1747 v spominih najmlajše hčerke Antona Žnideršiča.* Ljubljana: samozaložba, 2003.
- Milharčič-Hladnik, Mirjam:** *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Milharčič Hladnik, Mirjam:** Žensko delo in gospodarstvo v migracijskem kontekstu – zgodovinski primeri v luči sedanjosti. *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi* (ur. Mojca Šorn in sodelavci). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 39–55.
- Mrgole Jukič, Tjaša:** V šolo grem, pa pika! *Izobraževanje deklet v prvi polovici XX. Stoletja. Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič in sodelavci). Ptuj: Zgodovinski arhiv, 1998, str. 101–132.
- Okoliš, Stane:** *Zgodovina šolstva na Slovenskem.* Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2009.
- Pavlič, Slavica:** Ustanovno pismo trnovske šole. *Kronika*, 14, 1966, št. 1, str. 25–28.
- Pavlič, Slavica:** Osnovna šola od državnega osnovnošolskega zakona leta 1869 do prve svetovne vojne. *Kronika*, 31, 1998, št. 7, str. 125–133.
- Sagadin, Janez:** Kvantitativna analiza razvoja osnovnega šolstva na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Primorskem po uveljavitvi osnovnošolskega zakona iz leta 1869 ter kvantitativni prikaz osnovnega šolstva v poznejši dravski banovini. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt in sodelavci). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 65–170.
- Samsa, Maksa:** *Živela sem za pesem.* Ilirska Bistrica: Knjižnica Ilirska Bistrica, 2001.
- Schmidt, Vlado:** Doneski k problemu otroškega dela v začetkih kapitalističnega razvoja na Slovenskem. *Zgodovinski časopis*, XXI, 1956/57, str. 122–153.
- Schmidt, Vlado:** Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt in sodelavci). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 9–29.
- Schmidt, Vlado.** *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, zvezki 1–3.* Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.
- Shoemaker, Robert:** *Gender in English Society 1650–1850: The emergence of separate Spheres?* New York and London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013.
- Sieder, Reinhard:** Socialna zgodovina družine. Ljubljana: ZRC, 1998.
- Stepišnik, Drago:** Ob stoletnici obvezne telesne vzgoje v osnovnih šolah na Slovenskem. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt in sodelavci). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 597–611.
- Stepišnik, Drago:** Šolska telesna vzgoja do leta 1945. *Razvoj šolske telesne vzgoje na Slovenskem* (ur. Slavica Pavlič). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1978, str. 5–23.
- Studen, Andrej:** *Pedenarca, ksel, kelnarca, žnidar.* Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1993.
- Studen, Andrej:** *Stanovati v Ljubljani.* Ljubljana: Institutum studiorum humanitatis, 1995.
- Studen, Andrej:** Modernizacija načina življenja. *Slovenska novejša zgodovina* (ur. Jasna Fischer in sodelavci). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 104–122.

- Studen, Andrej:** Dobra meščanska gospodinja. Ideološki pogledi na žensko delo v dobi meščanstva. *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi* (ur. Mojca Šorn in sodelavci). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015, str. 89–102.
- Škrj Počkaj, Sonja:** *Prebivalstvo župnije Trnovo v 19. stoletju skozi matične knjige in zapisnike duš.* Magistrsko delo. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Oddelek za zgodovino, 2011.
- Valenčič, Rafko:** Kronika enorazredne ljudske šole v Podstenjah 1869–1917. *Šolska kronika*, 31, 1998, št. 7, str. 163–174.
- Valenčič, Vlado:** *Od zadružne mlekarne do mlekarske in poljedelske industrije. Za šestdesetletnico ustanovitve Mlekarske zadruga v Trnovem pri Ilirski Bistrici 1896–1956.* Ilirska Bistrica: Trgovsko podjetje kmetijskih pridelkov in izdelkov Zadružnik, 1956.
- Valenčič, Vlado:** Sadjarstvo. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek. Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik in sodelavci). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 317–341.
- Valenčič, Vlado:** Iz gospodarske preteklosti Bistrice in Trnovega. *Bistriški zapisi 1* (ur. Bojan Brozina in sodelavci). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino, 1980, str. 67–87.
- Valenčič, Vlado:** Gospodarske in družbene razmere bistriškega okraja v 19. stoletju. *Bistriški zapisi 3* (ur. Dimitrij Bonano in sodelavci). Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino, 1989, 1–35.
- Verginella, Marta:** *Ženska obrobja.* Ljubljana: Delta, 2006.
- Vilfan, Sergij:** Delavci v agrarnem gospodarstvu. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, 2. zvezek. Družbena razmerja in gibanja* (ur. Pavle Blaznik in sodelavci). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, str. 355–402.
- Vojmer Gojkovič, Mojca:** Od dediščine do univerze. Razvoj šolstva v antiki. *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič in sodelavci). Ptuj: Zgodovinski arhiv, 1998, str. 13–24.
- Vovko, Andrej:** Oris šolske dejavnosti slovenskih katoličanov v dobi dozorevanja slovenskega naroda. *Zgodovina cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik in uredniški odbor). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 357–365.
- Zidar, Nataša:** Geografija Podgrajskega podolja. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2007.

Žnidaršič Žagar, Sabina: *Ženski so pa vzrasle svetlejšje dolžnosti nego kuhati in prati... Podoba in pojavnost žensk na Slovenskem: Slovenke, od sredine 19. stoletja do 2. svetovne vojne.* Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2009.

Žnideršič, Anton: *Spomini in zapiski.* Ljubljana: Samozaložba, 1990.

Solske sestre de Notre Dame. 2016. »Slovenska provinca«. Notredamke RKC. <http://notredamke.rkc.si/115-2/>.

Zusammenfassung

»BALD WIRD ES IN UNSEREN DÖRFERN KEIN MÄDCHEN MEHR GEBEN, DAS NICHT MIT HILFE VON BÜCHLEIN BETEN KÖNNTE!«

Zur Entwicklung und Bedeutung des Mädchenschulwesens in Österreich-Ungarn am Beispiel der Klosterschule de Notre Dame in Trnovo bei Ilirska Bistrica

Der Beitrag widmet sich der Problematik des Mädchenschulwesens nach dem dritten (und damit letzten) österreichischen Grundschulgesetz am Beispiel eines kleineren, agrarisch geprägten Randgebietes des damaligen Landes Krain. Die Gründung der Klosterschule für Mädchen in Trnovo bei Ilirska Bistrica im Jahr 1888 ist ein Indikator für die langsame Veränderung der Denkweise der Bevölkerung hinsichtlich der (Un-)Notwendigkeit von Bildung für beide Geschlechter. Kam bis dahin vorwiegend Buben in den Genuss von Bildung, gab es nun zunehmend mehr Mädchen in den Schulbänken. Auch wenn beide die gleiche Ausbildung erhalten sollten, zeigt die Untersuchung, dass dem nicht so war und es Unterschiede gab. Als Klosterschule hatte Trnovo, wie auch anderswo üblich, den Vorteil, dass neben einer allgemeinen elementaren Ausbildung auch eine weiterführende Ausbildung angeboten wurde, mit zahlreichen zusätzlichen (vermutlich kostenpflichtigen) Wahlfächern. Die Breite dieser Fächer zeigt den hohen Bildungsgrad der Schwestern-Lehrerinnen, die sich auch regelmäßig durch Kurse in der Heimat und im Ausland fortbildeten. Die Unterschiede in den Unterrichtsinhalten waren der Maßstab für die Unterteilung in die externe und die innere Schule. Die (kostenlose) externe Schule wurde zumeist von Mädchen aus der näheren, agrarisch geprägten Umgebung besucht, deren Familien sich keine Ausgaben für ihre Bildung leisten konnten. Die (kostenpflichtige) innere Schule wurde hingegen vor allem von Mädchen aus besser situierten Familien besucht, die im Internat wohnten, welches bereits im zweiten Schuljahr der Bildungsanstalt tätig

war. Als Beispiele werden auch die Geschichten zweier Mädchen aus der lokalen Umgebung angeführt, die das Leben zu Beginn des 20. Jahrhunderts illustrieren. Das erste Mädchen, Marija, kam aus dem agrarischen Umland der Schule und gehörte zur bäuerlichen Bevölkerungsschicht. Sie absolvierte nur die Grundausbildung in der externen Schule. Das zweite Mädchen, Alenka, stammte aus einer wohlhabenderen örtlichen Familie. Sie besuchte auch die weiterführende Schule und lernte zusätzliche Fächer. Obwohl sich ihre Wege am Ende des Schulbesuchs trennten, ereilte sie ein ähnliches Lebensschicksal.

Die Untersuchung der internen und externen Schülerinnen zeigt Unterschiede auf, besonders hinsichtlich ihrer sozialen Schichtzugehörigkeit, was in Tabellen detailliert dargestellt wird. Im Allgemeinen wurde die weiterführende Schule von Mädchen besucht, die aus Familien von (Groß-)Grundbesitzern, (Groß-)Händlern und Gewebetreibenden, Finanz- und Verwaltungsbeamten stammten. In der Elementar- und Wiederholungsschule überwogen hingegen Töchter von Bauern, Gastwirten, Händlern und kleinen Gewebetreibenden, aber auch die niedrigsten sozialen Gruppen wie Dienstmädchen, Waschfrauen und Häusler waren vertreten. Bei Einschreiben in die einzelnen Klassen wurden Altersgrenzen nicht genau beachtet, so dass darin Mädchen unterschiedlichen Alters waren. Der Radius der Orte, aus denen die Schülerinnen kamen, vergrößerte sich ständig und umfasste immer neue Orte. Dabei handelte es sich größtenteils um Orte im heutigen slowenischen Gebiet, aber auch im benachbarten Kroatien und Italien.

Bei immer stärkerem Zulauf entwickelte sich die Kapazität des Schulkomplexes, die Unterrichtsinhalte wurden ausgeweitet und neue Lehrkräfte kamen an die Schule. Auf Grundlage der erhaltenen Schulkataloge, der Schulchronik, mündlicher Quellen und der Literatur war es bis zu einem gewissen Grad möglich, die Tätigkeit der Anstalt im Lichte der Mädchenbildung zu rekonstruieren und die Bedeutung der Schule für die Ausbildung des weiblichen Geschlechtes sowie das örtliche Umfeld aufzuzeigen.

Schlagwörter: Mädchenschulwesen, Österreich-Ungarn, de Notre Dame, Trnovo bei Ilirska Bistrica.

Stanislav Južnič

Spodnještajerski in prekmurski jezuitski matematiki in fiziki

JUŽNIČ Stanislav, dr. Vodja arhiva slovenske jezuitske province & Univerza v Oklahomi, Oddelek za Zgodovino Znanosti, US-Norman OK

27-789.5(436.4+497.411/12):51/53"16/17"

**SPODNJEŠTAJERSKI IN PREKMURSKI
JEZUITSKI MATEMATIKI IN FIZIKI**

Spodnja Štajerska in Prekmurje sta pripadali avstrijski provinci jezuitov stare družbe. Politično je bila Spodnja Štajerska del Notranje Avstrije, kjer so imeli jezuiti poglavito središče v Gradcu. Prekmurje je bilo kot del Ogrske bolj navezano na univerzo v Trnavi na današnjem Slovaškem.

Notranjeavstrijsko okolje je bilo med poglavitnimi središči Boškovičeve znanosti ob koncu jezuitske dobe, Ogrska pa ni veliko zaostajala. Dobro stoletje pozneje je isto habsburško okolje podprlo in statistično fiziko atomov v tedanjem predmestju Celovca rojenega Jožefa Stefana in njegovega učenca Ludwiga Boltzmann, ki je poročil napol Slovenko.

Prispevki spodnještajerskih in prekmurskih matematikov-fizikov so prvič raziskani do podrobnosti. Jezuitski profesorji v Notranji Avstriji in južno od nje so svoje znanje osredotočali v Gradcu in ga obenem prvovrstno razpredali po vsej provinci in zunaj nje v misijonih.

Ključne besede: Spodnja Štajerska, jezuiti stare družbe, 17. in 18. stoletje, Jurij (György) Dobronoki, Ernst Vols, Teodor Kravina pl. Cronstein.

JUŽNIČ, Stanislav, PhD, Head of Slovenian Jesuit Province & University of Oklahoma, History of Science Department, US-Norman OK

27-789.5(436.4+497.411/12):51/53"16/17"

**LOWER STYRIAN AND PREKMURJE JESUIT
MATHEMATICIANS AND PHYSICISTS**

Lower Styria and Prekmurje were part of the Austrian Jesuit Province. Politically, Lower Styria belonged to Inner Austria, where Graz was the center for the Jesuits. Because it was part of Hungary, Prekmurje had closer ties with the university in Trnava in today's Slovakia.

The Inner Austrian milieu was one of the main centers of Boškovič's science at the end of the Jesuit period, with Hungary following close behind. A century later, the same Hapsburg milieu widely endorsed the atomistic and statistical physics of Jožef Stefan, who was born in the suburbs of Klagenfurt, and his disciple Ludwig Boltzmann, who married a half-Slovenian wife.

The contributions by Lower Styria and Prekmurje mathematicians-physicians were studied in detail for the first time. The Jesuit professors in Inner Austria and south of it concentrated their knowledge in Graz and at the same time disseminated it skillfully across the province and beyond it in the missions.

Key words: Lower Styria, Old Society Jesuits, 17th and 18th centuries, Jurij (György) Dobronoki, Ernst Vols, Teodor Kravina pl. Cronstein.

Uvod

Spodnještajerski fiziki-matematiki so dandanes v špici svetovnega dogajanja na čelu z Matjažem Percom kot enim od najpogosteje citiranih sodobnih fizikov. Ker jabolka ne padajo daleč od dreves, si kaže ogledati, kakšni so bili Percovi predhodniki v teh spodnještajerskih prostorih. Ker se Matjaž ukvarja predvsem s teorijo mrež, si bomo ogledali dinamiko mreže spodnještajerskih-prekmurskih jezuitskih učenjakov.

Kljub nekaterim poskusom na Ptuj, so jezuiti stare družbe razvili svojo spodnještajersko postojanko zgolj v Mariboru. Celo ta je napredovala razmeroma počasi zaradi bližine univerzitetnega središča v Gradcu, ki pač ni rado trpelo tekmecev. Zato so spodnještajerski jezuitski strokovnjaki toliko pogosteje službovali v drugih kolegijih.

Štajerci so imeli odločilno vlogo pri obeh velikih prevratih v zgodovini fizike v Habsburški monarhiji – predvsem nekdanji ljubljanski predavatelj, graški fizik in rektor Leopold Biwald in z napol Slovenko poročeni graški fizik Ludwig Boltzmann. Sodelavci in študentje Jožefa Stefana, vključno z Boltzmannom, so svoj čas reformirali fiziko na temeljih atomizma s statistično teorijo entropije v svojevrstnem akademskem *Blitzkriegu*. Njihov uspeh spominja na podobne dogodke med Biwaldovim širjenjem Boškovićeve fizike po objavi Boškovićeve mojstrovine na Dunaju leta 1758.

Notranja Avstrija je bila med pglavitnimi podporniki Boškovićeve znanosti tik pred prepovedjo jezuitov leta 1773 in po njej. Stoletje pozneje je isto geografsko okolje na široko podprlo atomizem in statistično mehaniko v tedanjem predmestju Celovca rojenega Jožefa Stefana in njegovega učenca Ludwiga Boltzmann. Socialno-pedagoška struktura avstrijskih dednih dežel se je v obeh primerih izkazala za nadvse dovzetno pri širjenju dinamičnih in statističnih teorij atomov. Ta sposobnost je bila vsekakor povezana z večnacionalno strukturo, ki je Dunaj postavila za znanstveno-umetniški center svetovnih razsežnosti v prvi tretjini 20. stoletja pred *Anschlussom*.

Do dobe prepovedi jezuitov in Francoske revolucije so matematične vede obsegale večino sodobne fizike in astronomije, oziroma vse tiste njune dele, v katerih se je dalo kaj zračunati. Jezuiti niso zaposlovali svojih matematikov pred Ch. Claviusom v Rimu, Henricusom Blysemiusom iz Bonna v Pragi 1561 in Špancem Gabrielom Moralesom na Dunaju leta 1561, saj pred Claviusom niti niso imeli nobenih večjih uspehov na tem področju znanja.

Glede matematično-tehniških znanosti se je najslabše godilo jezuitskim postojankam brez predavanj iz matematike in fizike v Beogradu, Petrovaradinu, Mariboru, Varaždinu, Temišvaru, Leobenu ali Steyru. So pa tam jezuiti občasno zaposlovali tehniško podkovane jezuitske strokovnjake v drugačnih službah.

Statistika spodnještajerskih jezuitskih matematikov in fizikov

Med profesorji matematike in fizike avstrijske in češke province stare družbe Jezusove je bilo 19 Spodnjih Štajercev. To je bilo 1,3 % od poldrugih tisoč profesorjev matematike in fizike avstrijske in češke province zaposlenih koncem 16. stoletja, v 17. stoletju in vse do prepovedi jezuitov leta 1773. Seveda so Spodnji Štajerci, edini slovenjgraški fizik Michael Brdnic in edini Prekmurski jezuitski fizik Dobronoki delovali predvsem v avstrijski provinci. Mariborčan Josephus Renckl (Renckel) in Celjan Franciscus Kopp sta sicer specializirala matematične vede, nista pa jih nikoli predavala. Naštejmo te strokovnjake razvrščene po letnicah rojstva.

Preglednica 1: Spodnještajerski, slovenjgraški in prekmurski profesorji matematike in fizike v Avstrijski jezuitski provinci (Okrajšave: Gradec, Dunaj, Trnava; številka označuje relativni pomen posameznika pri delu v določeni idejni usmeritvi navezani na Aristotela, in jezuite kot so bili: Ch. Clavius, Ch. Grienberger Francesco Lana Terzi, Riccioli, Paul Hanzic, Vols ali Bošković)

- ¹ *Stoeger, Scriptorum; Maribor (Sommervogel, Bibliothèque); Štajerska Osterbicensi (Lukács: Catalogus generalis).*
- ² *Stropsensis (Lukács, Catalogus generalis, 3: 1537) je bil morda Strpnik severovzhodno od Velenja. Vendar je po Andrišcu (Die Matrikel, 3: 131) matrikuliral v prvi graški razred leta 1693 pod št. 184 kot Štajerec iz Pfanberga, kar je verjetno Am Pfanberg 6 km severno od Gradca.*
- ³ *Lamberg: Panegyricus; Sommervogel, Bibliothèque, 4: 1407; Stoeger, Scriptorum, 201–202.*
- ⁴ *V Ljubljani je bil leta 1751 prof. gramatike, nikoli pa ni predaval matematike ali fizike (Sommervogel, Bibliothèque, 6: 1662; Stoeger, Scriptorum, 298).*
- ⁵ *Teološka razprava iz leta 1784 o Josephu Valentinu Eybelu (* 1741; † 1805). Lukács v Catalogus generalis Brdnikovih ljubljanskih predavanj ne omenja, temveč ga leta 1768 navaja kot profesorja filozofije v Judenburgu, pač v nasprotju z bolj merodajnima s Catalogus 1768: 16/1 in SBL.*
- ⁶ *rep. Mat., tudi kot Bidellus Museai (Catalogus 1756: 34).*
- ⁷ *Tirnberger; Poda: Fossilia; Stoeger, Scriptorum, 365–366, Sommervogel, Bibliothèque, 8: 52; Catalogus, 1765: 12.*

Ime	Rojstvo, vstop k jezuitom, smrt	Študij filozofije s fiziko/teologije/specijalizacija matematike	Profesura Filozofije ali Matematike/ ohranjena dela/ delo v zamejstvu	Idejna usmeritev
Jurij Dobronoki (Dobrovnik)	1588 Dobrovnik (Dobronok) pri Lendavi, 1610 Brno, 1649 Trnava	G 1613-1615/ G-Rim 1619-1622	G 1623-1625 F (Zagreb rektor 1628-1630), predlagan za škofa)/ 7 zgodovinskih knjig	Cla4 sodelavec Andreja Kobava
Hieronim Marenz, po pomoti tudi Janez	1599 Ptuj, 1617 Leoben, 1634 Gradec	G 1621–1623/?	G 1632–1634 F (študent Hugo Daveta)	Gri1 sodelavec Durandusa
Godefrid Wolf (Wolff)	1629 Celje, 1649 Dunaj, 1666 Trnava	G 1647-1649/ G 1656-1659	Košice 1663–1665 M (1652-1653 predaval gramatiko v Ljubljani)	Gri1 študent Otta Schimonsky in Guetsoldta
Janez Ostrich (Ostriz)	1630 Radgona; 1650 G; 1693 Celovec	G 1648-1650/ G 1657-1660	Celovec 1670–1671 F/ dve teološki knjigi 1675	Gri2 študent Adama Santjoanierja in B. Diestela
Ernest Kellmiller	1635 Podčetrtek, 1650 G, 1694 D	G 1654–1656/ G 1660–1663	Celovec 1667–1669 F/ Teologija-Iz-piti 1665 sv. Franc Ksaver/1671-1674 madridski spovednik cesarskega legata grofa Franza Eusebiusa Poettinga (*1627; †1678)	Gri2 študent Sauter
Ernest Vols	1650 Radgona ali bližnji Schmutz, 1667 G, 1720 D	G 1671-1673/ D 1678–1681	Linz, G, D 1685–1720 M /3 matematične in 3 druge knjige	Ric7 Dechalesa omenja v knjigi
Otto Paumgartner	1653 Maribor, 1669 Varaždin, 1712 Varaždin	G 1673-1675/ D 1680–1682	Gorica 1686–1687 F	Ari1 študent Krimerja
Jožef Perbegg	1677 Koroska Ostrovica ¹	D 1697-1699/ G 1703-1706	G 1711-1713 F/Fizika, Magneti, geografija 1711-1712 in 3 knjige brez naravoslovnih vsebin	Vol4 sodelavec Jakoba Urianta
Anton Maurisperg	1678 Celje, 1693 G, 1748 D	D 1696-1699/ G 1704-1707	Passau 1713 F/ 15 teoloških knjig	Han2 študent Rösinga (Roesingh, Rossing)
Franciscus Seyfridt	1680 Strpnik severovzhodno od Velenja; ² 1702 Trenčin; 1735 D	G 1699-1701?/ G 1708-1711	Celovec 1717-1718 F/1729 Estetika v Augsburgu, prevod Ch. Wolfa v nemščino in teološka knjiga	Han2* študiral fiziko pri Antonu Zierndorffu, matematiko pri Plöchnerju
Joannes Kaugg	1681 Maribor ali Radlje ob Dravi, 1699 G, 1746 Varaždin	T-D 1703-1704-1705/ G 1709-1712/ G 1709-1712	Ljubljana 1719-1720 F / Fizikalni rokopis Aristotela Ljubljana 1719	Ari3
Andreas Illia	1696 Radgona, 1711 Varaždin, 1754 Varaždin	G 1714–1715/ G 1721–1724	Zagreb 1727 F, Cluj 1728-1730 F/ teologija 2 knjigi 1730-1739	Vol1 študent Jožefa Joahima Staindla
Joseph grof Lamberg	1694 Dobrina – Grad Žusem= Süßenheim na Spodnjem Štajerskem, 1613 Passau, 1758 Sopron	D 1717-1719 / D 1723-1726	Passau 1731-1732 F/ teološka knjiga 1725 ³ in več latinskih priložnostnih govorov	Lan3 študent Jožefa Kriegera in matematika Ferdinanda Bitka
Anton Popovitsch	1696 Celje, 1718 Trenčin, 1752 Požega	G 1717-1718/ G 1722-1725	Zagreb 1734-1736 F	Vol1 študent Georga Neūmayra (Neymayr)
Matija Varašič	1709 Veržej, 1725 D, po 1774	D 1729-1730/ G 1735-1738	Zagreb 1740-1742 F/ 1747-1757 pridigar v Benetkah	Boš2*
Theodor Kravina pl. Cronstain (Gravina Kronstein, Cronstein)	1720 Schlenic=Slivnica pri Celju ali raje pri Mariboru, 1736 Varaždin, 1789 Spodnja Avstrija Zwettel	T 1739-1741/ G 1745-1748	D Terezijanišče 1756-1757 F, D Terezijanišče 1759-1773 F, M, prefekt matematičnega muzeja, minister od 16. 5. 1760 / 3 knjige fizike in ekonomije	Boš6 študent Petra Halloyja
Josephus Renckl (Renckel)	1725 Maribor, 1741 D, 1795 D	D 1745-1747/ G 1752-1755/G 1750	/govor ob nastavitvi kralja Jožefa II, 2 knjigi ⁴	Lan2 specializiral pri Halloyju
Michael Werdnig (Werdnigg, Brdnik)	1731 Slovenj Gradec, 1747 D, 1815 G	D 1751-1754/ G 1758-1761	Ljubljana 1768 F, Passau 1769 F/1 teološka knjiga ⁵	Boš2 Liesganigov študent
Franciscus Kopp	1732 Celje, 1747 D, po 1774 D?	G 1751-1753/ D 1763-1767/ D 1756 Bidell, ⁶ T 1759	D 1767 študentski instruktor v cesarski avli	New1 specializiral matematiko s F. Weissom v Trnavi
Karl Tirnberger	1732 Ptuj, 1749 D, 1780 Shottwein v Spodnji Avstriji	? /G 1759-1762/ D 1756-1757	Banská Štiavnica 1772-1773 prof. mehanike in hidravlike, G 1764-1771 prefekt Astronomije / fosili 1776 Meteorologija 1770 ⁷	Boš4 specializiral matematiko s Karlom Scherfferjem
Franc Ksaver Volkovič (Wolkovics)	1733 Radgona, 1748 D, po 1774	T 1752-1754/ G 1759-1762/G 1758	Zagreb 1768-1773 F/ 1771 tiskane Boškovičevske teze v Zagrebu	Boš4 specializiral pri Halloyju
Anton Kucec (Kuchecz, Kukhez)	1738 Ptuj, 1756 D, 1796 Zagreb	Košice 1760-1761/ G 1766-1769/T 1763	Hrvaška-Zagreb 1777-1797 F M/ elektrika 1780-1794 štiri zbirke Boškovičevih tez v Zagrebu	Boš8 vsaj od 1780, specializiral pri F. Weissu
Anton Raisp (Rajšp)	1739 Ptuj, 1758 D, 1786 Varaždin	Zagreb 1756-1758/ G 1765-1769/ G 1765	Hrvaška-Varaždin: 1771-1773 prof. mehanike in jezikov, vodja kora 1772-1773; 1774-1786 ravnatelj gimnazije / 2 knjigi leposlovja-gramatike	Boš4 študent Radieuciga, ki je srečal Boškoviča v Ljubljani 1763/64 ali že prej v Celovcu-Gorici

Med 62 slovenskimi jezuiti delujočimi do leta 1640, rojenimi med letoma 1581-1620, imajo le trije ohranjene spise, pa tudi ti so brez fizike in matematike z izjemo Montagnanove obravnave kvadrature kroga. 65 Hrvatov-jezuitov, delujočih do leta 1640, je bilo nekoliko bolj učenih in ima pet ohranjenih del. Med Hrvati je bil najstarejši fizik in drugi najstarejši jezuit sploh Thomas Zdelaritus (Sdelarius, Zdelarić) iz Lupoglava pri Dugom selu, ki je predaval filozofijo s fiziko kot študent teologije na Dunaju med letoma 1565–1567. Sledil mu je Marcus Pitačić rojen leta 1548 v Sisku; predaval je filozofijo s fiziko na Pragi med letoma 1583–1585.

Velika večina spodnještajerskih tehniško podkovanih jezuitov je predavala fiziko, matematik epohalnega srednjeevropskega pomena pa je bil predvsem Radgončan Ernst Vols. Pomemben astronom-meteorolog je bil Karl Tirnberger. Matematiko je v slovaških Košicah predaval Celjan Godefrid Wolf, profesorja mehanike pa sta bila Ptujčana Tirnberger in Anton Rajšp. Teodor Kravina je začel s fizikalnimi in nadaljeval z matematičnimi predavanji, Ptujčan Anton Kukec pa si je privoščil obratno pot. Najvišje se je med spodnještajerskimi fiziki-matematikami povzpel Kravina kot rektor plemiškega Terezijanišča in končno še sam plemič. Ohranilo se je 38 pisanih del spodnještajerskih profesorjev fizike in matematike, skupaj z Dobronokijevim 45, torej povprečno po dva na jezuita. Josephus Renckl (Renckel) je kot specializirani matematik brez profesure objavil dve knjigi. Večina knjig je bilo teoloških, dva sta dala natisniti svoje izpitne teze (Franc Ksaver Volkovič in Anton Kukec), J. Kaugg nam je zapustil ohranjeni rokopis, Tirnberger je pisal o Jupitrovih satelitih, vremenu in fosilih, Jožef Perbegg o silah simpatije med magneti,⁸ Kukec o elektriki, Kravina o ekonomiji naravoslovnih ved s fiziko vred, Vols pa je objavil tri matematične učbenike. Skupno so poučevali 55 let, vključno z Dobronokijem 58, torej povprečno poltretje leto na profesorja. Med fiziki-matematikami so bili najpomembnejši Kukec z omejeno podporo Boškoviću brez neskončne deljivosti snovi,⁹ Kravina in predvsem Vols z obsežnimi fizikalnimi poglavji v matematičnih knjigah.

Šest spodnještajerskih jezuitov je opravilo matematično specializacijo, po kateri le Josephus Renckl (Renckel) in Franciscus Kopp nista poučevala matematike ali fizike. Seveda so specializacijo z repeticijami opravili po terezijanskih reformah, ko je to postalo utečena praksa.

⁸ Perbegg: *Magnetismus*; Mairold: *Promotionen*, 59.

⁹ Dadić, *Povijest*, 2: 22.

Izsek iz knjige prvega mariborskega predstojnika jezuitskega kolegija Ernesta Apfaltrerja (Apfaltern, * 24/6/1701; SJ 27/10/1718 Dunaj; † 14/10/1767 Steyr), sicer barona z gradu Grmače pri Litiji ob Savi onstran štajerske meje. (Avstrijska nacionalna knjižnica na Dunaju)

Preglednica 2: Spodnještajerski jezuiti brez profesor matematike-fizike na delu v sosednjem Varaždinu

Ime	Rojstvo, vstop, smrt	Študij filozofije/ teologije	Delo v Varaždinu
Andreas Zamberger (Zamperger)	1693 Ormož, 1713 D, 1749 Požega	G 1716-1718/G 1721-1724	1719-1720 prof. gramatike; rektor 1735-1737 in 1742-1744
Ernest Steinberger (Janez Vincenc)	1727 Ormož, 1740 D, 1760 Maribor	G 1744-1746/G 1750-1753	1747 prof. gramatike Zgodovinar; 1730 spiritual
Georg Geischeck (Gajšek)	1736 Vojnik, 1756 Leoben, po 1789	T 1761-1762 / G 1766-1769	1760 prof. gramatike, 1773 Ljubljana, nato Maribor

Preglednica 3: Ostali spodnještajerski jezuiti brez matematično-fizikalnih in drugih profesor (okrajšave: Maribor, Ljubljana)

Ime	Rojstvo, vstop, smrt	Študij teologije/filozofije	Delo / objave
Benedictus Gallus	1544 Polzela, 1562 Dunaj, 1612 Praga	Olomuc-D 1568–1570/D 1571–1575	Ljubljana 1544 spovednik ¹⁰
Luka Berger (Perger)	1546 Laško, 1566 D 1624 Česku Krumlow		1600 Ljubljana svetovalec ¹¹
Georgius Plasman	1575? Celje, 1604 Brno, 1695 Brno		
Mihael Summer	1583 Slovenske Konjice, 1693 Brno, 1616 Brno	D 1606–1608/G 1611-1615	
Joannes Cserneký	1584 Lendava, 1609 Rim-1524 Dobrlava	? / G 1614-1615	
Hieronim Zunko (Žunko)	1593 Ptuj, 1613 Rim, 1634 D	G 1620-1621	1624- minister goriškega kolegija
Joannes Horvath	1594 Ljutomer, 1614 Brno, 1656 Zagreb	G 1617-1619/ D 1623–1624 študent kazuistike, nato minister 1629-1633 v Zagrebu, rektor v Györu 1651-1653	
Sebastijan Prasnik (Boštjan Praznik, Prasnek, Prasnick)	1594 Ptuj, 1613 Brno, 1630 Dunaj	G 1617-1619/ G 1622-1623	Ljubljana 1616, 1621 prof. gramatike
Valentin Zerenschek (Czerneck, Czerenczek, Zermenscheck, Črnšek)	1594 Gornji grad, 1615 Leoben, 1623 Gradec	? / G 1621-1623	Ljubljana 1618–1620 profesor gramatike
Mihael Pratinschick ¹²	1596 Maribor, 1625 Leoben, 1663 Traunkirchen	G 1628-1630/G 1634-1636	Ljubljana 1632–1633 profesor gramatike in humanistike
Joannes Burchardd	1598 Celje, 1617 Leoben, 1633 Nysa v poljski Šleziji	G 1705-1708/?	Reka 1702-1703 prof. gram.
Ferdinand pl. Montagnana (Montagnana)	1599 Celje ali po Valvasorju Ljubljana, 1617 Leoben, 1674 D	G 1617-1619 / D 1627–1629	Ljubljana 1631–1632 prof. retorike, 17367 profesor kazuistike, 1661 spiritual/Kvadratura kroga ¹³
Georg Molitor	1605 Maribor, 1626 Leoben, 1634 D	D 1629–1631/	
Janez Frey	1609 Celje, 1626 Leoben, 1676 Passau	G 1631–1633 /G 1634–1637	Ljubljanski rektor 11. 9. 1666–22. 9. 1669
Chrostophorus Kleinik	1610 Maribor, 1629 D, 1640 Dunajsko Novo mesto	D 1632–1634/G 1637-1642	
Thomas Perhö	1611 Beltinci, 1627 Leoben, 1658 Zagreb	G 1630-1631 /	
Joannes Chernkoczi (Černkozi)	1612 Črešnovci, 1632 Leoben, 1634 Dunaj		
Janez Krstnik Jacopovich	1608 Celje, 1623 Leoben, 1674 Žireč na Češkem (Schurzium)	? / G-D 1632–1635	Ljubljana 1628–1631 prof. nižjih razredov in nato gramatike
Janez Penitsch (Penitz, Penič)	1617 Laško, 1640 Dunaj, 1678 Pleterje	? / D 1653–1656	Ljubljana 1668-1669 vodja seminarja, 1671-1677 minister
Fridericus Prag	1619 Maribor, 163 Dunaj, 1684 Dunajsko Novo mesto		Ljubljana 1667-1668 minister
Jakob Faber	1633 Štajerska neopredeljeno kje		
Janez pl. Wolf	1635 Celje, 1652 Dunaj, 1660 Linz	D 1656-1658/	Ljubljana 1655 prof. gramatike
Gregor Gabriel	1657 Štajerska neopredeljeno kje		

Ime	Rojstvo, vstop, smrt	Študij teologije/filozofije	Delo / objave
Karel Stadler	1659 Štajerska Anseensis?		
Joan Bapt. Giettler (Geittler, Güetler)	1668 Videm pri Ptujju, 1690 Ljubljana, 1730 Celovec	G 1696-1699	L 1691-1695 novic katehet, 1719-1720 prokurator svetovalec
Franciscus Prieller	1678 Podčetrtek, 1696 Gradec, 1743 Judenburg	T 1700-1702/G 17096-1707	L 1737-1738 zgodovinar kolegija
Karl Köschner	1679 Celje, 1699 Trenčín, 1737 Buda	G 1705-1708/?	Reka 1702-1703 prof. gram.
Mathias Marco	1682 Svečina v Slovenskih goricah, 1693 Buda, 1743 Ljubljana		Ljubljana 1706-1708, 1712-1718, 1721-1739 nabavni
Georg Kräxner	1688 Podčetrtek, 1716 Reka, po 1741		L 1738 zaupnik
Michael Patron	1688 Celje, 1713 Dunaj, 1730 Trst		L 1717 vratar, 1730 blagajnik
Franciscus Aichmayr	1695 Maribor, 1715 Dunaj, 1738 Velika Nedelja severno od Ormoža		L 1732 ekonom
Anton Meisl	1708 Ptuj, 1726 Dunaj	T 1729-1731/G 1735-1738/1742-1768 Kolumbija Venezuela, 1752-1755 rektor v Meridi	M 1760-1771, obišče L 1765
Ambrož Gabler (Gäbler)	1709 Bistrica severozahodno od Maribora, 1729 Zagreb, 1780	Zagreb 1727-1729/G 1736-1739	L 1765 spiritual
Josephus Castelliz (Kastelic)	1710 Laško, 1726 Gradec, po 1774 Ljubljana	D 1729-1731/ D 1736-1739	L 1732-1734 prof. gramatike, 1743-1744 pridigar, prefekt šole
Blaž Saplatnik (Zaplatnik, Zaplotnik, Szaplatnig)	1724 Ormož, 1744 Trenčín, 1784	Zagreb 1742-1744/ Košice 1751-1754	M 1758-1763, 1765-1773
Bartolome Hamerschegg (Hameršek)	1727 Braslovče ob Spodnji Savinji, 1759 D, 1764 Ljubljana	D 1750 pri profesorju Josephu Kösslerju/-	L 1764 bolnik
Anton Auer	1728 Ptuj, 1745 Dunaj, 1800 Pécs	D 1749-1751; T1755-1758	M 1752-17653, 1766-1769 misijonar
Josef Häsl	1733 Celje, 1752 Gradec, 1804 Sv. Jakob v Dolu	D 1753-1754/G 1761-1764	L 1767-1779 pridigar/pisec slovenskih knjig
Franc Saleški Scobl	1738 Zbelovo pri Celju ali severno od Radgone, 1754 D	D 1758-1759/G 1764-1767/F 1760/ govor ob vladarski poroki 1759	M 1761, L 1762-1763

Prekmurski jezuitski fiziki

Prekmurci so imeli precej še posebej zgodnjih jezuitov, vendar pa se je v matematično fizikalnih vedah udinjal zgolj Jurij Dobronoki. Bil je sošolec Lenarta Bagnija (Bagnus, Banjo) iz tedaj kranjskega Pazina v graškem filozofsko-fizikalnem razredu saškega jezuita Wolfganga Quelmetza med letoma 1613-1615. Istočasno je Dobronokijev starejši lendavski sosed Joannes Cserneky (* 1584) študiral graško teologijo, vendar se mu je jezuitska družba precej manj dopadla in je že leta 1614 iz nje izstopil v Dobrli vasi. Precej bolje je šlo Joannesu Horvathu (1594-1656) iz Ljutomera, ki je postal minister svojega prekmurskega soseda rektorja Dobronokija v Zagrebu leta 1628/29 in 1629/30. Njun uspešen tandem je odmeval kot novica dneva po prekmurskih

ravnih. Zato sta se jima leta 1627 in 1632 pridružila še dva tamkajšnja nova jezuita, Beltinčan Thomas Perhö kot poznejši Horvathov zagrebški sodelavec in Joannes Chernkoczi (Černkozi, 1612-1634) iz Črešnjevcev, ki pa je podlegel nalezljivim boleznim Tridesetletne vojne že med študijem na cesarskem Dunaju.

Dobronoki je predaval fiziko leta 1624 v Gradcu. Kot sodelavec Petra Pázmányja (1570-1634) se je gotovo povzpel domala najvišje med jezuiti z današnjega slovenskega narodnostnega ozemlja. Dobronoki je bil med letoma 1628-1630 rektor v Zagrebu, leta 1645 pa je postal trnavski rektor.¹⁴ Kmalu bi si s svojim znanjen pridobil škofovsko mitro. Po smrti kardinala Pázmányja je njegova predavanja pripravljaval za natis kot učbenik nove trnavske univerze, vendar so šla v tiskarno komaj štiri stoletja pozneje. Ker nimamo na voljo Dobronokijevih lastnih predavanj fizike, morda lahko verjamemo, da jih je utemeljil na četrto stoletja starejših Pázmányjevih, ki so se ohranila tako v izpitnih tezah, kot v lastnih zapiskih in zapiskih študentov. Pázmányjev rokopis filozofsko-fizikalnih predavanj namenjen objavi je urejeval prav

¹⁰ spovednik (Dolinar, *Das Jesuitenkolleg; Lukács: Catalogus generalis ga navaja v Pragi, Kovačič: Jezuiti ga ne navaja.*

¹¹ concionator (Dolinar, *Das Jesuitenkolleg, 157; po Lukács: Catalogus generalis tisti čas v Krumlovu, Kovačič: Jezuiti ga ne navaja. tudi Daniel (Dolinar, *Das Jesuitenkolleg).**

¹² Montegnana: *Volumen de Quadratura circuli; Montegnana: Oratio Funebris; Sommervogel, Bibliothéque, 5: 1240; Stoeger, Scriptores, 235.*

¹⁴ Fejér: *Defuncti, 149-150; Lukács: Catalogi presonarum, 612*

Dobronoki. Pázmány je predaval filozofijo v Gradcu od oktobra 1597 do septembra 1600. 28. septembra 1598 je Pázmányjev poglavitni tekmeč pri pouku matematičnih ved v Gradcu, protestant Johannes Kepler, moral mesto zapustiti in se za več kot mesec dni »skriti« za ogrsko mejo v prekmurske Petanjce dobrih 20 km oddaljene od Dobronokijevega rojstnega kraja Dobrovnik onstran Murske Sobote. Devetletni kratkohlačnik Dobronoki je bi tisti čas gotovo še doma, kjer so vestno spremljali habsburški obračun z notranjeavstrijskimi protestanti. Da bi morda le prekosil genialnega Keplerja, je Pázmány snov globoko preučil in uporabil za tisti čas zares nenavadni vrstni red poučevanja triletnega tečaja filozofije. Začel je namreč z metafiziko, nadaljeval s fiziko in matematiko, in končal z logiko. Uporabljal je predvsem nova navodila španskega jezuita Francisca Suáreza.¹⁵ Suárez je predaval v Salamanki, v Rumu pa 1580–1585 in še kratek čas pozneje, ko je bil profesor na poglavitni španski univerzi v Coimbri. Pázmány je citiral Scaligerjevo kritiko med jezuiti nepriljubljenega matematika Cardana glede empirične podstat znanosti. Obravnaval je Kopernika kot zanimivo hipotezo, celo z argumenti Giordana Bruna;¹⁶ seveda to Dobronokiju ni bilo več mogoče, saj so neprevidnega Bruna sežgali in je po kaznovanju Galileja ubogi pokojni Kopernik prišel na zloglasni indeks prepovedanih knjig. Odtlej je bilo mogoče premično Zemljo navajati kvečjemu kot neresnično zanimivo predpostavko priročno za astronomske račune. Pázmány pa je seveda moral obravnavati Kopernika z dolžno vnemo, če je hotel biti vsaj tako zanimiv kot Kepler v sosednji graški predavalnici. Čeravno rojen kot protestant se Pázmány kot vrhovna katoliška avtoriteta seveda ni smel priklanjati tudi sicer heretični Keplerjevi teologiji, moral pa je upoštevati Keplerjevo Kopernikansko astronomijo. Previdnost je bila še posebej na mestu, saj so bili številni Pázmányjevi sobratje graški jezuiti Keplerjevi prijatelji, med njimi predvsem Belgijec-Francoz Johann Decker (1560-1619) kot minister graškega kolegija in švicarski matematik Paul Guldin (1577-1643) židovskega rodu. Keplerjev sodelavec Decker je bil formalno Pázmányju nadrejen, saj je postal graški kancler takoj po koncu Pázmányjevih graških predavanj filozofije, vicerektor pa med Pázmányjevimi predavanji teologije, ki so potekala od leta 1603/04 do 1606/07. Decker je v sodelovanju s Keplerjem in svojimi graškimi študenti raziskoval astronomske danosti pri sestavljanju kronologije Kristusovega rojstva v Gradcu med letoma 1605-1615. Belgijec Gulielm Lamormaini (Lammermayne, 1570-1648), Pázmányjev naslednik na graški katedri za filozofijo, je bil cenzor Deckerjeve kronologije in je tudi sam objavljal o astronomiji; učil je

med drugim ljubljanskega profesorja gramatike in pridigarja Pavla Rectiusa (Ravnik, 1578-1624) iz Vodmata pri Ljubljani. Deckerjev poglavitni pomočnik je bil prvi ljubljanski jezuitski profesor Goričan Luka pl. Vintana (1572-1611). Šlezijec Daniel Kirchner (1584-1640) je leta 1605 s študenti po tiskanih tezah debatiral o Deckerjevi kronologiji.

Guldin je bil siva eminenca graških in tudi dunajskih matematičnih ved; z nečakom jezuita Keplerjem¹⁷ sta se lotevala tudi teoloških vprašanj, čeravno z zadržki. Guldin je začel predavati matematiko v Gradcu leta 1617/18 in nadaljeval naslednje leto med Dobronokijevim začetkom graških teoloških študijev. Dobronoki je nato odšel v Rim in Guldinu od tam gotovo prinesel novosti tamkajšnjega matematika Ch. Grienbergerja. Guldin si je kmalu pridobil status kolegijskega pisca tehniških knjig, ki mu ni bilo treba več predavati, podobno kot je uspelo njegovemu še bolj slavnemu korespondentu Athanasiusu Kircherju v Rimu. Guldnov poglavitni študent in naslednik na graški katedri za matematiko je bil Cerkničan Andrej Kobav (1591-1654), ki je predaval matematiko med letoma 1622 in 1649 v Gradcu, vendar vmes tudi na Dunaju in leta 1642 na novi univerzi v Trnavi. Tako je Kobav leta 1622/23 v Gradcu predaval matematiko, Dobronoki pa logiko; imela sta skupne študente, morda pa sta med seboj spregovorila kakšno tudi po domače v »slovenščini«, kar sicer ni bilo ravno v navadi. Tudi Kobav je nadaljeval s kronološko-astro-nomskimi raziskavami in jih povzel v odmevni knjigi ducat let po Keplerjevi smrti. Za razliko od Deckerja, potemtakem Pázmányja in Dobronokija glede matematičnih ved ne moremo postaviti v Keplerjev krog, kar bi bilo ob razmahu njunega protireformacijskega delovanja lahko dokaj nerodno. Kot fizika sta spadala bolj pod vpliv rimskih profesorjev Ch. Claviusa in Ch. Grienbergerja, čeravno sta v Rimu študirala teologijo in ne fizike, kar je bilo tudi sicer običajno za jezuite avstrijske province. Dobronokijeve objave pa so bila predvsem zgodovinska in ne tehniška dela.¹⁸

Radgonski matematiki in fiziki

Radgonci so dali jezuitom vsaj štiri pomembne fizike-matematike, med katerimi je bil daleč najbolj odmeven Vols. Radgonec Janez Ostrich (Ostriz, Ostrič) je med prvim predaval filozofijo s fiziko v Celovcu in objavil dve teološki knjigi leta 1675. Njegova družina se je pogosto selila, saj je matrikuliral poezijo v Gradcu kot Štajerec, dobil bakalavreat kot Hrvat, naziv docent in magister pa je prejel kot jezuit hrvaški meščan iz

¹⁵ Francisco Suárez: *Disputationes*.

¹⁶ Blum: *Studies*, 53, 56, 60-64; Sommervogel, *Bibliothèque*, 6: 404-413, 9: 760-761; Mészáros: *Dobronoki*, 30.

¹⁷ Shuppener: *Kepler's Relations*, 236-244.

¹⁸ Sommervogel, *Bibliothèque*, 3: 109.

Murske Sobote!¹⁹ Filozofijo in teologijo je študiral v Gradcu, kjer so začeli filozofijo predavati leta 1579; leta 1650 so uvedli matematično specializacijo repetitorjev, ki pa je redno stekla predvsem po nastavitvi Volsa leta 1703 in povsem po predavanjih Schmelzerja leta 1727, ko so začeli uvajati tudi inštruktorje in predstojnike posameznih tehniških kabinetov z observatorijem vred. Ostrichov profesor matematike v prvem letniku graških filozofskih študijev je bil Vipavec Bernard Diestel, ki se je kmalu nato odpravil v kitajski misijon kot vrhunski strokovnjak in sopotnik J. Grueberja.

Vols je študiral matematiko v Gradcu pri ogrskem Slovaku Martinu Szentivany in fiziko pri Roku Ampac-hu iz Bolzana. Boljše učitelje bi si komajda lahko izbral, saj je Rok objavil številne fizikalno-filozofske knjige, Martinov opus uporabne matematike pa je komajda mogoče prešteti. Obravnaval je kronologijo, reformo koledarja pod Claviusovo taktirko v Rimu, minerale, geografijo in optiko. Tako se je tudi Vols kmalu lotil različnih polj uporabe matematike kot profesor matematike v Gradcu, Linzu in na Dunaju; ob matematičnih predavanjih je po navadi predaval še kazuistiko na teološki fakulteti, kar bi se s sodobnega stališča gotovo lahko zdelo nekoliko nenavadno. K paleti Martinovih zanimanj je dodal še arhitekturo, svoje delo pa je utemeljil na prvem anonimno objavljenem atlasu kraljevine Ogrske leta 1689. Ob začetku predavanj na svoji poslednji katedri profesorja za specializacijo magistrstov filozofije je objavil leta 1714 zajetne tri knjige uporabne matematike z računskimi tablicami. Posvetil jih je grbavemu vojskovodji radodarnemu princu Evgenu Savojskemu (1663-1736), ki ga imajo Dunajčani precej bolj v čisljih od požganih Sarajevčanov. V uvodu je dovolj pohvalno navedel Newtonove Principe, ki so bili prvič natisnjeni ob začetku Volsovih prvih dunajskih matematičnih predavanj. Sicer pa Newtona v knjigi sploh ni navajal, temveč se je naslanjal predvsem na svoje jezuitske sobrate: Kircherjevega učenca Gasparja Schotta, Milleta Dechalesa, Belgijca Tacqueta in na raziskavo težišča svojega pokojnega graškega predhodnika Guldina. Zanimali so ga padovski frančiškanski profesor Michelangelo Fardella (1650-1718), sloviti poljski jezuit Adamandus Kochanski in francoski kraljevi matematik Nicolas Bion. Med prvimi je v srednji Evropi uporabljal

Neperjeve logaritme pri uporabni-mešani matematiki imenovani *mathematica mixta*. Posebno spodbuden se mu je zdel Zenonov paradoks o neskončnosti, o katerem so pripovedovali Clavius, cistercijan Juan Caramuel y Lobkowitz (1696-1682), Peter Ceva, ter Vieta in Christiaan Huygens med debato o konstrukcijah. Vols je uporabljal tabele Henrija Briggsa in Adriana Vlacqa, pri astronomiji pa delo gdanskega župana Jana Heveliusa *Machinae Coelestis*. Vojaško arhitekturo je povzel po S. Stevinovem leidenskem študentu iz poljske Pomeranije Mathiasu Dögenju (1605/6-1672), jezuitih Deschalesu in Tacquetu, Francozu Vaubainu in Blaise Francisu grofu Paganu (1604-1665). V drugem delu knjige je Vols primerjal Kopernikov sistem s »katoliškim« sistemom jezuita Ricciolija in Tycha Bracheja. Seveda je navijal za »katoliški« sistem in pri tem pozabil omeniti, da je bil pravzaprav Kopernik katoliški kanonik, Tycho pa visok protestantski plemič. Vols je uporabljal teleskope Cassinija in Galileja na Dunaju še predno je Furlan Marinoni ustanovil prvi dunajski observatorij v zasebni hiši leta 1730. Vols je uporabljal katalog zvezd Keplerja, Johana Bayerja in Ricciolija, za južno poloblo pa na sv. Heleni narejen katalog Valvasorjevega pisemskega prijatelja in Newtonovega mecena Edmunda Halleyja. Po Kircherju in Keplerju je ocenil velikost Zemlje; pri zemljevidih je seveda najbolj zaupal Mercatorju, pa tudi svojemu sobratu bolonjskemu jezuitu Riccioliju. Glede navigacije se mu je zdel merodajen veliki dopisovalec evropskih učenjakov minorit Mersenne, pa tudi genovski nekoliko k alkimiji nagnjen jezuit Nicolò Cabeo. Podobno kot Kircher, tudi Vols ni mogel mimo ur in astrolabov. Glede domnevnega gibanja Sonca je v preglednici primerjal podatke Kopernika, Tycha, Milleta Dechalesa in Tacqueta. Zanimali so ga mrki in kometi, ki jih bržkone ni več imel za Aristotelove meteorološke pojave z območij pod Luno. Seveda je podprl sicer že uveljavljeno Claviusovo gregorijansko reformo koledarja.²⁰

Volsovi uspehi in številni učenci so spodbudili še druge Radgonce. Med njimi je bil Andreas Illia, ki je študiral fiziko pri Celovčanu Joahimu Staindlu (* 1678), mlajšemu bratu Franciscusa Staindla (* 1675), ljubljanskega rektorja od 30. 5. 1735 do 27. 6. 1738. Oba brata sta drug za drugim predavala fiziko v okvirjih filozofije v Gradcu, Illia pa se je na predavanjih dovolj naučil, da je lahko sam predaval filozofijo v Zagrebu in nato še v transilvanskem Cluju. Leta 1730 in 1739 je objavil teološki knjigi.²¹ Sicer pa je bilo njegovo delo navezano predvsem na varaždinski kolegij.

¹⁹ Glede Ostrichevega porekla je kar nekaj zagat. Leta 1648 je pod št. 67 v Gradcu vpisal študij poetike kot Štajerec brez označbe kraja, kar se sklada z navedbami (Sommervogel, *Bibliothèque*, 5: 1981; Stoeger, *Scriptores*, 284; Andritsch, *Die Matrikel*, 2: 46; Joža Glonar v SBL). Vendar je ob promocijah št. 1357 in 1510 v Gradcu kot ob bakalavreatu leta 1749 vpisan kot Hrvat, 11. 8. 1650 ob licenciatu in magisteriju pa celo kot jezuit Hrvat meščan Murske Sobote (Muraisombatensis, Andritsch, *Die Matrikel*, 2: 179, 182). Če ne gre za tiskarske škrate, je bil gotovo sin družine, ki se je pogosto selila, morda zaradi očeta v vojaškem poklicu.

²⁰ Vols: *Parvus Atlas*; Vols, *Institutionum mathematicarum*, 1: 2, 4, 10, 22, 25, 27, 10, 87, 88, 90, 138, 160, 293, 308, 309, 313; 2: 1, 2, 7, 46, 48, 65 68, 7, 87, 89, 91, 109, 134, 141; 2: 167, 174, 281; 3: 1, 70, 129, 319, 337; Vols: *Architecturae*.

²¹ Stoeger, *Scriptores*, 155 *Sommervogel, Bibliothèque*, 4: 554.

Poslednji radgonski jezuit stare družbe Franc Ksaver Volkovič je specializiral matematične vede pri poznejšem mariborskem superiorju Petru Halloyu. Postal je prvi nedvoumni zagovornik Boškovičeve fizike v Zagrebu. Tam je predaval od 1768 do 1773, vmes pa je leta 1771 objavil zbirko izpitnih tez Boškovičeve fizike. Svoja predavanja fizike in filozofije je izmenoma delil z Antonom Pilippenom, ki je v Zagrebu predaval filozofijo s fiziko od 1769 do 1770 in je svoje teze po Boškovičevem nauku objavil en letnik pred Volkovičem leta 1770.²²

Celjski matematiki in fiziki med jezuiti

Bratranec ljubljanskega jezuita Frančiška Harrerja, Montegnana se je kot Celjan po ljubljanskih nižjih študijih vpisal na graško logiko in v Ferdinandeum, čeravno ga je imel Valvasor za Ljubljjančana. Študiral je fiziko pri poznejšem graškem rektorju Višnjanu Mihaelu Summereggerju, matematiko pa pri magistru Johanu Gansu (Jansonius) iz Hesseja. Motegnana je v svoji anonimni objavi pod vplivom jezuita Gregoira de Saint-Vincenta razpravljaval o kvadraturi kroga, magičnih štirikotnikih in drugih zabavnih problemih v štirih poglavjih.²³ Montegnana je bil pred objavo spovednik prvega ministra kneza Janeza Vajkarda Turjaškega, potomca poglavitnih Trubarjevih zaščitnikov; Montegnanov ded pa je bil Trubarjev sovražnik, novomeški prošt Polidor Montagnana († 1604). V vmesni generaciji se je huda kri očitno nekoliko vnesla. Montegnana je predaval v Ljubljani v Valvasorjevih šolskih dneh; glede na objavljeni spis in druženje s Turjaškim, ki je botroval prvim vakuumskim poskusom Otta Guerickeja, financiral A. Kircherjeve knjige in prvi nemški prevod F. Bacona, ga lahko imamo za naravoslovca-matematika.

Po Montegnani se celjski jezuitski matematiki niso več povzpeli tako visoko. Celjan Godefrid pl. Wolf (Wolff, *1629) je bil ljubljanski profesor gramatike in nato košiški matematik. Njegov predhodnik na košiški katedri za matematiko je bil Claudius Varagius. Ravno ob Wolfovem prevzemu pouka leta 1662/63 šola ni delala zaradi Prve turške vojne, med katero je bila južna Slovaška poglavitno bojno polje. Leta 1663/64 je Wolf končno le predaval matematiko, leta 1664/65 pa je poučeval etiko, medtem ko je matematiko prevzel Martin Szentivany (1633-1705), poznejši Volsov učitelj, pisec desetih knjig o optiki, geografiji, kamninah, reformi koledarja in Ricciolijevi bolonjski astronomiji,²⁴ eden najuspešnejših slovaško-ogrskih učenjakov vseh časov. Čeravno Wolf

ni dosegel Martinove slave, je bržkone tudi on sprejel Ricciolijevo astronomijo. Martinovo katedro matematike je nato za več let prevzel Franciscus Kun.

Tudi Wolfov mlajši celjski sosed Anton Maurisberg je več let deloval v Ljubljani celo na vodilnih funkcijah pod rektorjem pl. Dinzlom. Filozofijo je predaval zgolj v Passauu, objavil pa je poldrugih deset teoloških knjig. Celjan Anton Popovitsch je bil morda v sorodu z mlajšim bolj znanim Janezom Žigo Valentinom Popovičem iz Arclina. Celjan Franciscus Kopp je najprej dve leti specializiral matematiko pri Boškovičevem prijatelju Karlu Scherfferju skupaj s Karlom Tirnbergerjem s Ptuja. Nato je specializiral matematiko še tretje leto, to pot v razredu trnavskega astronoma Franza Weissa, ki je specializiral pozneje tudi Gabrijela Gruberja. Astronoma Scherffer in Weiss sta si bila pozneje nekoliko v laseh, saj je bil Scherffer izdajatelj Boškovičevih del, Weiss pa je bil Hellov ožji sodelavec. Hell je Boškoviču pisal eno samo ohranjeno čestitko ob njegovi izvolitvi za pavijskega profesorja matematike. Pozneje je Boškovičev prijatelj, pariški astronom Jerome Lalande, po posvetu z Boškovičem potegnil Hella za slatke in mu celo očital netočne meritve na Laponskem; tokrat je bila mera polna. Kako se je Kopp odločil glede na raznotera mnenja svojih učiteljev je težko povedati, saj nikoli ni predaval matematike in fizike, niti nimamo njegovih ohranjenih del.

Mariborski jezuiti

Med mariborskimi jezuiti je bil ljubljanski-dunajski profesor fizike leta 1736 in 1739 mariborski superior leta 1758 Leopold Apfalter (* 1701). Mariborski superior od leta 1766 Halloy je predhodno predaval matematiko na Dunaju v Gradcu in Trnavi, nato pa še eksperimentalno fiziko na Dunaju in astronomijo kot predstojnik zbirke naprav v Gradcu. Ljubljjančan Janez Nepomuk Morack (Morak, Morach, * 1731) je predaval gramatiko v Mariboru leta 1763 in nato fiziko v Gorici 1766-1767. Matija Varašič (Waraschitz, * 1709 Veržej) je bil zagrebški profesor fizike leta 1741 in nato mariborski spiritual leta 1765, podobno kot pozneje Joannes Nepomuk Untersinger (* 1711 Valesovo) leta 1750 in 1761-1762. Osem mariborskih jezuitov je specializiralo matematiko v Gradcu, po štirje pa na Dunaju in v Trnavi. Manj kot tretjina od 62 mariborskih jezuitov je zapustila ohranjena dela, le 11% med njimi je del o matematiki in fiziki. Filozofijo so zvečine študirali na Dunaju, teologijo pa v Gradcu. 20% jih je bilo Kranjcev, 31% pa iz Zgornje in Spodnje Avstrije vključno z Dunajem. Domačih Spodnjih Štajercov je bilo 13%, Zgornjih Štajercov pa 10%.

Po prepovedi jezuitskega reda je v Mariboru in okolici živelo in umrlo nekaj najpomembnejših srednje-

²² Lukács: *Catalogus generalis*, 2: 643.

²³ Valvasor, *Die Ehre*, 4/6: 353, 8: 742; Montegnana, *Quadratura*; Andritsch, *Die Matrikel*, 1: 52, 218.

²⁴ *Sommervogel, Bibliothèque*, 7: 1763-1765. Stoeger, *Scriptores*, 350-353.

evropskih matematikov in fizikov. Med njimi je bil koroški matematik kristalograf Janez Kaschutnigg in dva voditelja mariborske šole, Belgijec Peter Halloy in Janez Krstnik Ringauf (Ringauff, * 2. 8. 1739 Celovec; SJ 19. 10. 1757 Dunaj; † 25. 6. 1806 Maribor), ki je mariborsko šolo vodil kar tri desetletja. Ringauf je jezikoslovje specializiral leta 1760/61, nato pa še leta 1761/62 kot sošolec Gabriela Gruberja. Matematiko je specializiral pri poglavitnem Boškovičevem prijatelju Karlu Scherfferu na Dunaju leta 1762/63. Postal je eden prvih zagrebških in sploh hrvaških jezuitskih matematikov v letih 1770/71 in 1771/72, v Zagrebu pa so se ohranile tudi njegove izpitne teze sestavljene skupaj z privržencem Boškovića, fizikom Mirkom Mihaljem. Čeravno Ringauf v svojih matematičnih tezah ni omenjal Boškovičevih nauk, kar tudi sicer matematiki v glavnem niso počeli, ga lahko zaradi druženja z Mihaljem proglasimo za Boškovičevega zagovornika. Nato je postal dolgoletni direktor mariborske gimnazije, v oporoki pa je gimnaziji zapustil svojo bogato knjižnico.²⁵

Spodnještajerski jezuiti zunaj Spodnje Štajerske

Hrvatje, Zgornji Štajerci in Avstrijci brez Dunaja so tvorili večino jezuitov s tehniško podkovanostjo v Beogradu in Petrovaradinu. V Mariboru so Kranjci skupaj z Zgornjimi in Spodnjimi Avstrijci z Dunajem vred tvorili nad polovico jezuitov, komaj za njimi pa so sledili Spodnji Štajerci z domala 13 %; precej manj je bilo Zgornjih Štajercev (11 %). Na jezuitskem kolegiju v Trstu je delovalo precej Hrvatov predvsem z Reke in Cresa, Kranjcev in Goričanov. Četrtnina graških profesorjev tehniških ved je bila Zgornjih in Spodnjih Avstrijcev z Dunajem vred, desetina pa Kranjcev, prav toliko pa obojih Štajercev, med katerimi so prevladovali Zgornji Štajerci. Sicer pa je bila paleta graškega kadra dokaj pestro razporejena po različnih pokrajinah precej bolj kot v južnejših postojankah; takšna pravilna porazdelitev se je seveda tudi spodobila za poglavitno lokalno središče učenosti. Že prej dokaj redki ljubljanski jezuiti Spodnji Štajerci so se v 18. stoletju še redkeje zaposlovali na ljubljanskem jezuitskem kolegiju, saj so jih očitno raje uporabljali za druge naloge.

Ptujski jezuitski matematiki in fiziki

Ptujčan Ivan baron Ratkaj Velikotaborski (*1647; †1683) hrvaških korenin se je kot kartograf izkazal v Mehiki. Najpomembnejši nedvomno spodnještajerski prekomorski misijonar pa je bil bržkone Ptujčan Anton Meisl. Ni samo spreobračal divjih Indijancev, temveč je bil tudi uspešen rektor v danes venezuelski Meridi

od 1752 do 1755. Leta 1765 je obiskal Ljubljano in njen jezuitski kolegij v upanju na pomoč v prekomorskih misijonih; nekako se mu ni posvetilo, da gredo njihovi slavospevi h koncu in bodo Iberiji vsak čas izgnali svoje jezuite z njim vred. Če bi mu to kapnilo, bi raje ostal doma in bi si prihranil marsikatero nevšečnost

Ptujčan Karl Tirnberger (* 1732) se je še posebej izkazal kot graški astronom in meteorolog; marsikaj je povzel tudi po svojem bratu, frančiškanskemu fiziku. Leta 1762 je začela delovati rudarska akademija s sedežem v slovaški Banski Štiavnici. Tam so poučevali jezuiti Nikolaj Poda von Neuhaus 1766-1771, Karl Tirnberger, lokalni matematik Ignac Roys 1705-1777, ob njih pa še nekdanji jezuit Ignaz von Born med letoma 1769-1770. Vsi so bili vključeni v reševanje tehničnih vprašanj.

Štirje zagrebški jezuitski matematiki, vključno s Ptujčanom Kukecom, ki je matematiko predaval v Zagrebu po prepovedi jezuitov, so zvečine študirali filozofijo v Gradcu; prav vsi pa so tam študirali in doktorirali iz teologije. Nihče med njimi ni študiral v Zagrebu. Zagrebški jezuitski profesorji filozofije in matematike so razmeroma malo objavljali, o matematiki komaj tisti rojeni v zadnjih desetletjih pred prepovedjo jezuitov; učbenik in Kukecove študije elektrike so izšle komaj po prepovedi.

Ptujčan Anton Raisp je postal eden najznamenitejših šolnikov v Varaždinu. Študiral je pri Radieucigu, matematične vede pa je specializiral pri poznejšem mariborskem superiorju Belgijcu Halloyu. Ob zadnjih obupnih poskusih, s katerimi so jezuiti skušali obdržati nad vodo svoj pouk tehniških ved, je postal prvi profesor mehanike in nemški zborovodja v Varaždinu zadnji dve leti pred prepovedjo reda. Ker je bil doma tako rekoč v soseščini in se je s poukom močno izkazal, je v Varaždinu ostal še zadnjih ducat let kot ravnatelj gimnazije. Objavil je dve knjigi. V prvi je svojim dijakom v zabavo in poduk režiral šaljivko o potvorjenem dukatu leta 1762, desetletje pozneje je že kot profesor mehanike na Dunaju objavil gramatiko nemškega jezika v hrvaški kajkavščini, ki jo je kot Ptujčan očitno zelo dobro poznal.

Kravina

Teodor Kravina je bil verjetno rojen v Slivnici pri Mariboru in ne v kraju z enakim imenom pri Celju, saj je bil njegov oče srebrar v Slovenski Bistrici. Kot številni drugi Spodnji Štajerci, tudi Kravina ni filozofije študiral v Gradcu, temveč je šel po znanje v sosednjo polovico monarhije, v slovaško Trnavo. Matematiko ga je prvo leto 1738/39 učil poznejši Mariborčan Peter Halloy, logiko, fiziko in metafiziko pa Joseph Koller, ki je bil od leta 1761 dunajski rektor. Kot številne druge te-

²⁵ Ringauf: *Assertiones ex universa philosophia*.

danje učenjake, je tudi Kravino zaznamovala Halloyeva matematika. Tako se je Kravina svojih tehniških znanj navzel pri Belgijski Halloyjevi tradiciji, ki je medse štela mnogotere znamenite jezuitske matematike, kot sta bila Grégoire de Saint-Vincent ali Tacquet. Kravina je v Varaždinu predaval gramatiko leta 1741/42, dve leti pozneje pa še humanistiko kot bibliotekar. Tisti čas je bil magister filozofije s končanimi študiji filozofije.

Po varaždinski praksi se je Kravina med študentske klopi znova podal med letoma 1745-1748 na graški teološki fakulteti. Med njegovimi sošolci sta bila poznejši zagrebški fizik Karlovčan Joannes Krisanchich (Križančić) in Rečan Franz Tricarico, ki je fiziko predaval v Gorici, Gradcu in Ljubljani. Še bolj obetavni so bili njihovi takratni vrstniki na dunajski teološki fakulteti Dunajčan Gregorius Gasparus Lainix, Josef Appony iz okolice Bratislave, Ignatius Klaus brat dvojček jezuita Michaela in brat jezuita Francisca Klaus, Paul Edlmiller, Joseph Liesganig in Joseph Walcher. Appony je pisal fizikalne učbenike, Boškovičev sodelavec Liesganig je meril poldnevnik tudi na Spodnjem Štajerskem, Wachter pa je skrbel za plovbo po Donavi vzporedno s skrbjo Gabrijela Gruberja za ostale habsburške vode. Generacija, da te kap!

Z graškim teološkim doktoratom je postal Kravina dolgoletni dunajski šolnik. Bil je predvsem zaslužen za urejevanje dunajskih cesarskih muzejskih zbirk in vrtov. O njih je s sodelavci objavil dunajsko poročilo z bakrotiskom v nemškem jeziku, čez par let pa še skrajšani prav tako ozaljšani latinski in francoski prevod.²⁶ Ekonomijo je delil na površino Zemlje z vodami in gozdovi, notranjost Zemlje z rudniki in minerali in gospodarstvo proizvodnje in manufaktur v današnjem smislu besede. Predstavil je pogone na tlak zraka, hidrostatično in hidravliko.²⁷ Njegova nepodpisana nemška izdaja je videti predvsem kot priročnik za mlade plemiče, francoska priredba pa je bila propagandne narave skupaj z bakrotiskom dunajskih cesarskih vrtov. Kravina je pisanje zaključil s pohvalama Luja Mitterpacherja pl. Mitternbourga (* 1734 Belje; † 1814), Paula Maka in drugih svojih sodelavcev na Terezijansčcu, ki ga je vodil kot doslej edini slovenski rektor do prepovedi jezuitov leta 1773.

Po prepovedi jezuitov je Kravina zapustil šolstvo po dolgoletnih predavanjih na Terezijaniščcu, kjer je začel s fiziko in nadaljeval z matematiko ob boku matematika

Metzburga. Običajno je Metzburg predaval osnove matematike, Kravina pa višjo matematiko. Za zasluge pri pouku je dobil Kravina po prepovedi jezuitov ugleden položaj titularnega upravitelja župnije Zwettl u Spodnji Avstriji, ki so ga oblasti ustanovile nalašč zanj; kmalu je bi deležen celo modre krvi. Dvanajst let po odhodu iz pedagoške sfere je novi plemič Kravina pl. Cronstein leta 1785 sodeloval pri pripravi učbenika, ki je bil morda povezan s sočasnim nemškim prevodom fizikalnega učbenika rektorja univerze v Pešti Ivana Horváta leta 1785. Prevajalec je bil Horvátov pomočnik Ivan Paskvič (Pasquich).²⁸ Kravinovi jezuitski biografi, žal, navajajo zgolj latinski prevod Kravinovega naslova.²⁹

Kukec

Anton Kukec je četrto stoletje predaval Boškovičev fiziko v Zagrebu od 1770/71 do 1795/96. Po prepovedi jezuitov je leta 1775 znova kandidiral za svojo dotedanjo zagrebško katedro fizike; dobil jo je v tekmi s štirimi drugimi kandidati. O izpitih je objavil štiri zbirke med seboj dokaj podobnih tez leta 1780, 1784, 1793 in 1796 v Boškovičevem duhu, vendar za atome brez neskončne deljivosti snovi, ki jo je sprejel Kukecu sovražni Domin.³⁰

Zagrebčan Franjo Domin je tisti čas kot profesor v Budi zelo uspešno uvajal v medicino postopke z električnimi naboji na telesih bolnikov v medicino, kar pa je šlo Kukecu močno v nos. Leta 1789 je objavil hudo kritiko takšnih in podobnih primerov, ki je morda merila tudi na tedanje težave Franca Mesmerja in njegovega zglednika Maximiliana Hella na Dunaju in v Parizu. Ker je bila tematika močno razvpita, se Kukec pod svojo kritiko sploh ni podpisal. Seveda mu Domin nikakor ni ostal dolžan in mu je odgovoril s knjigo nad knjigo. Soglasja seveda nista dosegla. Po Kukecovi smrti so njegovi zagrebški nasledniki Domina svojevrstno rehabilitirali kot velikega hrvaškega fizika. Kukecova kritika tako nekako ni bila na mestu, je bil pa uspešen učitelj leta 1794, ko je bil med njegovimi dijaki Josip Wolfstein, poznejši profesor matematike v Košicah. Nedvomno je bil prvi odmevni ptujski in sploh spodnještajerski raziskovalec elektrostatične. Bil je nekaj mesecev mlajši vrstnik Luigija Galvanija, ki je v Bologni postavil temelje elektrodinamiki; Galvani je resda dolgo odlašal z objavo vse do leta 1791, ostareli Kukec pa gotovo ni spregledal novosti o njegovih poskakujočih žabah. Žal je učeni Ptujčan umrl predno je Alessandro Volta odkritje dopolnil s svojo baterijo. Glede Kukecovega slovenskega rodu seveda ne

²⁶ Kravina, Theodor: *Entwurf der oekonomische Kenntnisse welche in der kaiserlichen königlichen Theresianum der adelichen Jugend beygebracht weden*. Wien; Joseph Kurtböck, 1773; *Skrajšani prevodi: Précis Des Études Économiques De L'Académie Impériale Et Royale Thérésienne*, Wien, 1775; *Tentamina*, Wien, 1773, 1775.

²⁷ Kravina, *Entwurf*, 23, 31.

²⁸ Horvát; Paskvič: *Mechanische Abhandlung*.

²⁹ Kravina: *Materia Tentamina*; Stoeger, *Scriptores*; Lukács, *Catalogus*; *Sommervogel, Biblioth(que)*; Dragan Božič, *privatna korespondenca*.

³⁰ Dadić, *Povijest*, 2: 22.

gre pretiravati, saj je po zapisnikih hrvaške akademije obvladal nemščino in latinščino, med tem ko je njegov šest let mlajši sodelavec, profesor matematike Josip Ledvons Karavančič, ob latinščini govoril še italijansko in hrvaško.³¹

Boškovičev nauk med spodnještajerskimi jezuiti v okvirjih Notranje Avstrije

Boškovičeva znanost je bila labodji spev jezuitov, najbolj izrazit prav v srednji Evropi. Zgodilo se je namreč, da je Dubrovničan Boškovič, izšolan v Rimu, požel največ občudovanja v Notranji Avstriji in na Dunaju, kjer je leta 1758 tudi dal natisniti svoje poglavitno delo. V naslednjih letih so se njegove ideje kot plamen hitro razširile po Habsburški monarhiji.

Seveda ni vedno lahko ugotoviti, kdo je držal z Boškovičem in kdo ne. Najlaže se je opredeliti pri onih, ki so o Boškoviču pisali. V to skupino spadata dva spodnještajerska jezuita z objavljenimi izpitnimi tezami v Zagrebu, Volkovič in Kukec. Nekoliko težje je opredeliti še jezuite, ki so študirali ali celo specializirali matematične vede pri poglavitnih Boškovičevih sodelavcih, kot sta bila Joseph Liesganig ali Karl Scherffer. Manj izrazit je bil Peter Halloy, ki je med drugim objavil promocijsko izdajo jezuitskega začetnika zračne plovbe Francesca Lana Terzija, o katerem je pesnil tudi Boškovičev prijatelj Dubrovničan Bernard Zamagna (* 1735; †1820).³²

Notranjeavstrijsko okolje je bilo med poglavitnimi središči Boškovičeve znanosti ob koncu jezuitske dobe. Stoletje pozneje je enako okolje podprlo atomizem in statistično fiziko v tedanjem predmestju Celovca rojenega Jožefa Stefana in njegovega učenca Ludwiga Boltzmann, ki je poročil napol Slovenko. Sodelavci in študentje Jožefa Stefana vključno z Boltzmannom so svoj čas reformirali osnove fizike na temeljih atomizma s statistično teorijo entropije skozi akademski *Blitzkrieg*. Bleščeč dosežek spominja na podobne dogodke med širjenjem Boškovič fizike po objavi njegove mojstrovine na Dunaju leta 1758. V tem smislu je morda mogoče pričakovati, da bo trenutno veljavni entropijski zakon deležen dvomov v istem okolju v 21. stoletju.

Habsburška dovzetnost za nove znanstvene ideje Boškovičeve ali Stefanove vrste je bila vsekakor povežana z mešanjem narodnosti, ki je Dunaj prelevila v središče vrenja novih pomembnih idej pokončanih z *Anschlussom*. Notranje avstrijsko središče v Gradcu je dovolj zgodaj spoznalo, da ne bo moglo tekmovati z

boljšimi dunajskimi prometnimi razmerami ob begovih reke Donave. Tako je Notranja Avstrija stoletja ostala odločilen dobavitelj zmožnih raziskovalcev za dunajske potrebe, kot so bili podporniki Boškoviča in Jožef Stefan. V prvem primeru je graški profesor Biwald igral pomembno vlogo pri širjenju Boškovičevih idej. Profesorji v Celovcu z objavljenimi deli so bili tisti čas Nikolaj Poda von Neuhaus, njegov prijatelj Franz von Wulfen, Leopold baron Apfaltrer, Janez Krstnik Schöttl, Josef Paumgartner v 1740-ih letih, Ignac Rasp, Jožef Kauffmann, Franc Radieucig, Mihael Schmidt, Ignac Rosenberger in Martin Jell; slednji je predaval fiziko-matematiko tako v Ljubljani, kot tudi v Celovcu. Samo nekaj profesorjev matematike-fizike ni predavalo v obeh šolah, Ljubljanski in Celovski. Ignacij Zehenter, Mathias Ditz, Franciscus Xaver Rain in nekaj drugih profesorjev fizike je predavalo le v Celovcu po Boškovičevi dunajski objavi. Pouk fizike se je korenito spremenil ravno v času Boškovičeve dunajske objave. Ob novi fiziki in matematiki so se uveljavili eksperimentalni kabineti, uvedli so ločevanje splošne (teoretične) iz posebne (eksperimentalne) fizike in profesionalizacijo, po kateri profesorji fizike niso več predavali logike in metafizike. Eden od celovških matematikov v tistih časih je bil Franc Ksaver Racher (1762-1763), ki je nato predaval matematiko v Gorici (1764-1765). Pred doktoratom je predaval gramatiko v Ljubljani od 1753 do 1754 in specializiral matematiko pri Boškovičevem prijatelju Karlu Scherfferju na Dunaju leta 1755-1756. Poglavitni spodnještajerski pisno izpričani zagovorniki Boškoviča so se osredotočili na zagrebški akademiji, med njimi predvsem Volkovič in Kukec. Kljub sporu z drugim še bolj striktnim Boškovičevcem Dominom imamo lahko Ptujčana Kukeca za eno ključnih oseb pri uvajanju Boškovičevih nauk v naše kraje, čeravno kot atomist ni sprejel Boškovičeve domneve o neskončni deljivosti snovi.

Večina ljubljanskih jezuitov je študirala filozofijo in teologijo v Gradcu, vendar pa je v dobi prodiranja Boškovičevih idej število dunajskih študentov domala dohitelo graške, obenem pa se je izenačilo s trnavskimi študenti filozofije, kjer je specializiral Gabrijel Gruber. Tako prodiranju Boškovičevih domislic niso več botrovale razmeroma skromne šolske klopi graške univerze, temveč tudi v astronomiji precej bolj uspešni univerzi v Trnavi in na Dunaju, ki se je ponašal z vodilnimi Boškovičevimi prijatelji, kot sta bila Karl Scherffer in Liesganig. Med letoma 1665-1720 je bilo rojenih največ poznejših ljubljanskih jezuitov s profesurami filozofije, leta 1735 pa je podoben višek doživelo število njihovih matematičnih profesur in specializacij, ki je prvič prekosilo filozofske. Po občutni stagnaciji med letoma 1705-1715 je v Boškovičevi dobi znova naraslo število rojstev piscev ohranjenih tehniških spisov ljubljanskih jezuitov s področja matematike, fizike in astronomije,

³¹ <http://mudrac.ffzg.hr/~njojanov/pravo-zap/pravo-zapisnici-1777-1840-e.html>

³² Zamagna, *Navis Aeria*.

čeravno ni doseglo množičnosti s konca 17. stoletja. Celotna pisna produkcija ljubljanskih jezuitov je bila nad trikrat večja in ni pokazala nihanj, saj je do prepovedi stalno naraščala. Podobno je okoli leta 1735 močno naraslo število kranjskih rojstev ljubljanskih jezuitov in še posebej plemičev med njimi, ne pa hrvaških ali goriških, medtem ko se že itak redki Spodnji Štajerci v 18. stoletju sploh niso več zaposlovali na ljubljanskem jezuitskem kolegiju; Ljubljancani so si jih najemali domala desetkrat redkeje od Zgornjih Štajercev, predvsem Gradčanov.

Za razširjanje Boškovićeve fizike so bili profesorji matematike veliko bolj pomembni v primerjavi s profesorji fizike zaradi naslednjih dveh razlogov. Bošković sam je bil profesor matematike v Rimu in kasneje v Pavii in v Breri-Milanu. Še toliko bolj pomembno je bilo dejstvo, da je jezuitska matematika v tistih časih vključevala velik del znanj, ki danes spadajo k fiziki, vključno z izračunljivimi deli mehanike in geometrijske optike. Med profesorji matematiki so vsi predavali v obeh šolah v Celovcu in Ljubljani po objavi Boškovićevega dunajskega dela, razen v Celovcu rojenega matematika graško-dunajskega astronoma Josefa May(e)rja (1760-1761) in ljubljanskega matematika Maffeija (1772-1777). Od 1759 do 1773 so opravili 60 semestrov matematičnih predavanj v Celovcu in Ljubljani. Med njimi so le 6 semestrov (10%) predavali jezuiti, ki niso predavali v obeh šolah. Izmenjavanje znanj na relaciji Celovec-Ljubljana med profesorji matematičnih ved ni bilo tako intenzivno pred objavo Boškovićevega poglavitnega dela na Dunaju, ker matematična predavanja v Ljubljani (in Gorici) dotlej niso bila redna. Kolegij v Gorici je bil prav tako del te izmenjave z Radieucigom, Wulfenom in Rascherjem, čeprav verjetno izmenjava ni bila tako intenzivna, kot je bila med Celovcem in Ljubljano. Radieucig in Wulfen sta predavala matematiko v vseh treh šolah. Goriški kolegij je bil zelo navezan na Gradec in Reko. Zato je bila intenzivna izmenjava učnih moči v Boškovićevi dobi del načrtovane politike, ki je povzročila hitro potrditev Boškovićeve ideje. Enako se je zgodilo v J. Stefanovi dobi, čeprav so bili časi drugačni in migracije profesorjev niso bile tako pogoste v primerjavi z jezuitskimi časi. Meje med fiziko matematiko so spremenili tako, da je veliko jezuitske uporabne matematike odslej spadalo k predavanjem fizike. Ettingshausen in njegov naslednik Stefan sta vse prihodnje profesorje fizike izobraževala v svojem dunajskem inštitutu za fiziko. Razen Ernsta Macha, ki je kasneje premislil glede atomov, so vsi dunajski diplomanti sledili Ettingshausenu in Stefanu. Dunajsko izobraževanje v Stefanovih časih je bila drugačna pot do uspeha v primerjavi s potjo jezuitov, toda dosegli sta enaka rezultata: hiter sprejem podobnih ideje v fiziki po vsem območju Habsburške monarhije. V prvem primeru so bili skupni cilji točkasti

centri Boškovićeve sil, v drugem primeru pa statistična atomistična teorija entropije.

Zaključek

Kljub nekaterim poskusom jezuitskih dni je Spodnja Štajerska dobila filozofske študije komaj v moderni dobi. Kljub temu pa sta bila spodnještajerski in prekmurski prispevek k razvoju matematično-fizikalnih ved vidna tudi v času jezuitov, ko je bil najbolj prodoren med njimi Prekmurec Dobronoki. Prvi celjski matematični pisec je postal Montegnana, njegov mlajši prav tako plemeniti celjski sosed Godefrid Wolf pa slovi kot prvi spodnještajerski profesor matematike. Še veliko višje pa se je povzpел domala poklicni matematik Radgonec Ernst Vols. Kravina je predaval matematiko smetani habsburške mladine, krona spodnještajerskih jezuitskih dosežkov v matematično-fizikalnih vedah pa je bilo poltretje desetletje pouka fizike Ptujčana Kukeca na zagrebški univerzi, ki je s študijem elektrike prevzel že docela moderne oblike. Spodnještajerski zagrebški profesorji so bili pionirji uvajanja Boškovićeve novosti, ki so tudi z njihovo pomočjo preživele udarce po prepovedi jezuitskega reda.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

Univerzitetna knjižnica v Gradcu

Tirnberger, Karl; Poda, Nikolaus: *Fossilia Musaei Graecensis S. J. anno 1766 Mense Augusto descripta*. Folio, 1766. 39 strani in 7 strani dodatka

Literatura

Andritsch, Johann: *Die Matrikel der Universität Graz*, Band 2 (1630-1662), Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1980; Band 3 (1663-1710). Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1987.

Blum, Paul Richard: *Studies on early modern Aristotelianism*, Leiden: Brill, 2012.

Catalogus personarum & officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu pro anno... Viennae,

Dadić, Žarko: *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*, Zagreb: JAZU, 1982.

Dolar, France-Martin: *Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597-1704, Dissertatio ad Doctoratum in Facultate Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregoriana*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1976.

- Fischer, Karl:** 1987. Die Kaschauer und Tyrnauer Jesuiten-Universitäten um 17. und 18. Jahrhundert. *Unharn-Jahrbuch* (München), 1987, 117-185.
- Fejér, Josephus:** *Defuncti Secundi Saeculi Societatis Jesu (1641-1740)*, Rome: IHSI, 1985.
- Horvát, Ivan; Paskvić (Pasquich), Ivan:** *Mechanische Abhandlung von der Statik und Mechanik der festen Körper, Erscheinungsort, Pest: Trattner, 1785.*
- Kovačič, Lojze:** *Jezuiti in ljubljansko višje šolstvo 1597-1773*. Ljubljana, 2013.
- Kravina, Theodor:** *Entwurf der oekonomischen Kenntnisse welche in der kaiserlichen königlichen Theresianum der adelichen Jugend beygebracht weden*. Wien; Joseph Kurtböck, 1773; Skrajšani prevodi: *Précis Des Études Économiques De L'Académie Impériale Et Royale Thérésienne*, Wien, 1775; Tentamina, Wien, 1773, 1775.
- Kravina, Theodor:** *Materia Tentamina ex Statica Mechanica et Motu Compositu*, Wien?, 1785.
- Lamberg, Joseph:** *Panegyricus de illibato Virginis conceptu*, Viennae, 1725.
- Lukács, Ladislaus:** *Catalogi presonarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. II (1601-1640)*. Romae: Institutum Historicum S. I., 1982.
- Lukács, Ladislaus:** *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Jesu (1555-1773)*, I-III. Romae: Institutum Historicum S. I., 1987-1988.
- Maiold, Maria (ur.):** *Promotionen an der Universität Graz. 1682-1773*. Graz, 2002, 2013.
- Mészáros, Klára:** *Dobronoki György: egy jezsuita a XVII. századból = jezuit iz 17. stoletja*, Lendava 2004, 30.
- Montegnana, Ferdinand:** *Volumen de Quadratura circuli*, Sine loco, 1637.
- Montegnana, Ferdinand:** *Oratio Funebris*, Gradec, 1636.
- Perbegg, Jožef:** *Magnetismus et sympathia rerum seu Experientiae quadam physicae et probatio Autoribus collectae*. Gradec, 1711 (44 strani, LSSKL KRANJ V 110).
- Ringauf, Janez:** *Assertiones ex universa philosophia quas in Caesareo-Regia Societatis Jesu Academia Zagradiensi anno MDCCLXXII. mense Augusto, die publice propugnandas suscepit ... dominus Georgius Hernya, ... Ex praelectionibus r.p. Emerici Mihalyi...: r. p. Joan. Bapt. Ringauff*, Zagreb, 1772.
- Shuppener, Georg:** *Kepler's Relations to the Jesuits*, *Journal of History & Ethic of Natural Sciences*, 1997, 5(1) 236-244.
- Sommervogel, Carlos:** *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, Première partie: Bibliographie par les Pères Augustin et Aloys de Backer, Nouvelle Édition par Carlos Sommervogel, S. J. Strasbourgeois*, Tome I-IX. Bruxelles-Paris: Province de Belgique, 1890-1900.
- Stoeger, Joannes Nepomuk:** *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu ab ejus origine ad nostra usque tempora. Collectionis scriptorum ejusdem Societatis universae*. Viennae: Typis congregationis Mechitharisticae. Tomus I-II, 1855.
- Francisco Suárez:** *Disputationes metaphysicae*, Salamanca: Reault, 1597.
- Valvasor, Janez Vajkard:** *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, Wolfgang Moritz Endter, Laybach-Nürnberg, 1689. 3/6.
- Vols, Ernst:** *Parvus Atlas Regni Hungariae*, Viennae, 1689.
- Vols, Ernst:** *Institutionum mathematicarum libri tres*, Viennae: Schlegel, 1714.
- Vols, Ernst:** *Architecturae Militaris tyrocinium*, Cluj, 1738.
- Zamagna, Bernard:** *Navis Aeria*. Rim: Giunchi, 1768, ponatis 1784.

Svetovni splet

<http://mudrac.ffzg.hr/~njovanov/pravo-zap/pravo-zapisnici-1777-1840-e.html>

Summary

LOWER STYRIAN AND PREKMURJE JESUIT MATHEMATICIANS AND PHYSICISTS

Inner Austria included Styria, Carinthia and Carinthia with Maritime (Littoral) Regions. It belonged to Austrian Jesuit province together with Hungary including Croatia-Liburnia-Dalmatia-Slavonia and Serbian outposts. Lower Styrian and Prekmurje Jesuits of the Old Society belonged to the Austrian Jesuit Province. Politically and educationally the center of Inner Austria was in Graz, while Prekmurje was mostly inclined to the Hungarian university in now Slovakian Trnava.

The Inner Austrian milieu was among the main centers of Bošković's science in the end of Jesuit era. A century later the same milieu widely endorsed atomistic and statistical physics of Klagenfurt born Jožef Stefan and his student, Graz professor Ludwig Boltzmann. The social-pedagogical structure of Austrian hereditary lands proved on both occasions to be ideal for the spread of dynamical and statistical theories of atoms. In the third projection we could expect new advanced contributions from the same mid-European milieu in 21st century.

The contributions of Styria and Prekmurje mathematicians-physicists were studied in detail for the first

time. The Radgona-born Jesuit Ernst Vols was one of the most eminent Jesuit mathematicians of all times. It was common in his time to apply mathematics, he also contributed a great deal to the studies of optics and astronomy. His older contemporaneous mathematician Godefrid Wolff of Celje taught in Košice. Theodor Kravina taught mathematics in the elite Theresianum and became a rector there in career that was nearly so successful as was the path of Dobronoki of Prekmurje. Anton Kuček of Ptuj taught physics in Zagreb Academy for more than a quarter of century also after the suppression of Jesuits. His main field of research was electrostatics in the eve of L. Galvani's discovery. Kuček was one of the main supporters of Bošković's visions although he believed in atoms instead of Bošković's endless divisibility of matter. The Jesuit professors in Inner Austria and south of it focused their knowledge in Graz and also spread it across the province and outside in the missions. Gabriel Gruber's domestic successes carried the Jesuit reliance worldwide after his main verification of the possibility of a more modern ship propulsion upstream tested at Mura and after his repairing of the Ljubljanica and Drava river flows by Ptuj and Maribor. As the Jesuit General then Gruber exported the reputation of the Inner Austrian and also Slovenian Jesuit knowledge to Russia and all over into the United States.

Key words: Klagenfurt, Ljubljana, Jesuits of Old Society, Mathematical Sciences, 17th and 18th Centuries, Jurij (György) Dobronoki, Ernst Vols, Teodor Kravina von Cronstein.

Vase, nase in podse

Meta Remec, *Bakh, tobak in Venera. Grehi in skušnjave v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016. 372 strani (Razpoznavanja / Recognitiones; 28)

Zgodovinarica mlajše generacije Meta Remec nas po lanskem prvencu *Podrgni, očedi, živali otrebi*, ki nas je poučeval o zgodovini higienizacije in javnega zdravja, to pot vodi na žgečkljivo popotovanje po skušnjavah, ki so zaznamovale »dolgo« 19. stoletje. Kakor da skušnjave že same po sebi ne bi bile dovolj hude, se je k dilemi živeti vzdržno, skromno, moralno in bogaboječe ali popustiti skušnjavcu, pridružil še Mamon v podobi pogoltna države, ki je iz vsakovrstnih naslad (alkohol, tobak, kava, pravi čaj) koval nesramen dobiček in najraje zatisnil eno ali obe očesi, če so se podaniki vdajali donosnim razvadam. Človek meščanske družbe se je tako izgubljal med nauki o zmernosti in potrošništvom, ki ga je spodbujala celo država, saj so davki in monopoli prinašali trenuten zaslužek, čeprav so bile razvade za ljudi na dolgi rok škodljive zlasti s stališča evgenike. Še vedno so teoretiki propagirali samodisciplino, samoomejevanje, krotenje apetitov, strasti in žrtvovanje za skupnost v zameno za družbeno sprejetost in varnost. Kavno, alkohol, tobak in nenazadnje spolnost so označevali za minljive (potrošne, trenutne) dobrine, posameznikov cilj pa bi moralo biti trajnejše zadovoljstvo. Če so družbeni teoretiki prevzeli vlogo splošne slabe vesti, so ženskam namenili podobno vlogo omejevalca in skrbnika skromnosti v družini – vloga ženske (gospodinje) je bilo namreč varčevanje oziroma investiranje v trajne (nujnejše) dobrine. Skladno s tem je bil strožji tudi odnos do ženskega uživanja (kava, moda, cigarete, kozmetika).

Prva skušnjava, ki jo opisuje avtorica, je zloraba hrane oziroma prenažiranje. Če je 18. stoletje zaznamovala podhranjenost kot posledica slabih letin in rasti prebivalstva, se v 19. stoletju že pojavijo priporočila o zmernosti in pasteh prenažiranja, čeprav je številnim ljudem zlasti v mestih, kljub intenzivni pridelavi koruze in krompirja, še vedno pretela lakota. Meščanstvo se je posvečalo higieni priprave hrane, konzerviranju živil, skrbelo za redno izločanje in obsojalo kmečko nezahtevnost v prehrani, primitivizem in umazanijo. Prepad med sloji se je kazal tudi v dostopu do kvalitetne hrane (mesa, nasladil – kave, čokolade, začimbe in sladkorja) in novih lepotnih idealih. Zaželeno zalitost (debelost) in

zdravo rdečeličnost je zamenjal ideal jedrega, čvrstega telesa, ki je bilo rezultat zavestne skrbi za zdravje in ne morda podhranjenosti. Na mestni način življenja, ki se je odvijalo večinoma zdoma, se navezuje pojav predpripravljene hrane, ljudje pa se zaradi intenzivnejših trgovskih povezav in konzerviranja hrane tudi ne prehranjujejo več v skladu z naravnimi cikli (sezonsko). Kljub vsem spremembam pa se hierarhija prehranjevanja v družini (še) ni spremenila – ženske tudi pri jedi prepuščajo prednost moškim in otrokom, na koncu vrste pa je služinčad.

Če je hrana v zmernih količinah še uživala dobrohotno naklonjenost moralistov in teoretikov, pa tega za alkohol ni moč trditi. Ta »družbeni in družinski uničevalec« je namreč sčasoma od zdravila (v 15. in 16. stoletju) »napredoval« do strupa, kar se je nanašalo zlasti na cenen, industrijsko pripravljen alkohol. Žejo so si večinoma gasili z vinom, pivom, medico in žganjem, »samooskrbo« podeželja pa je porušila trtna uš, ki je zakrivila tudi začetek zahajanja v gostilne na kmetih. Na alkoholizmu so sprva gledali kot na greh, kasneje pa je postal bolezen – in to ne kakršnakoli, temveč taka, obsojanja vredna, ki je skupaj s tuberkulozo in spolnimi boleznimi ogrožala meščansko družbo. Trenutne

posledice alkohola so bile prav takšne, kakor so danes, tedanji dežurni dušebrižniki pa so se bolj žrli zaradi progresivne degeneracije alkoholikov in njihovih potomcev, zato bi najraje omejili razmnoževanje »neprirodnih« in kontrolirali sklepanje zakonskih zvez. Še hujše posledice, kakor na okorele dedce, je imelo pitje na ženske in otroke, kar je barvito opisal tudi blaženi Slomšek. Zapriseženi »alkomrzci« s svojimi treznostnimi društvi pa so imeli pri svojem propagiranju vode kar nekaj nasprotnikov – pogubno vlogo je imela »napredna« tehnika, saj je mikroskop naredil vidne številne mikroorganizme, ki so prebivali v eni sami kapljici te čaščene pijače, težave s popolno abstinenco in demoniziranjem vina pa je imela tudi duhovščina, če je hotela še naprej slaviti zadnjo večerjo. Vino je častil in celo delal sam Kristus, pivo je bilo dejansko hrana – zatorej udri po žganju, ki je bilo »nenaravno« (plod kemije – destilacije), človeka je hitreje zasvojilo, mu bolj škodilo, zaradi zlorabe hrane (destilacija krompirja, korenja, korenin, žita) pa je bilo tudi vzrok za lakoto. Boj za abstinenco je tako potekal s figo v žepu, saj je alkohol državi prinašal prevelike dohodke, da bi se mu lahko kar tako odrekli, kljub številnim kvarnim vplivom na družino in družbo.

Naslednji skušnjavec, ki ga v svoji knjigi obravnava avtorica, je tobak. Tudi ta je bil priljubljen pri vseh slojih, imeli pa so ga za manj škodljivega od alkohola. Odvisno od tega, kdo je posegal po njem (revni ali bogati), je bodisi smrdel ali dišal. Uporabnike je pomirjal in jim nadomeščal hrano, zopet pa je različno vplival na moške in ženske, ki se jim seveda ni spodobilo kaditi in s tobakom hlepjeti po navidezni »enakopravnosti« z moškimi.

Zelo kompleksen je bil odnos meščanske družbe do spolnosti. Na Slovenskem je glavno vlogo prosvetljevalca v teh stvareh za razliko od razvitejših okolij (Italija, Francija) prevzela duhovščina, ki se je najbolj zanašala na blaženo nevednost in vzdržnost. Teoretično so v glavnem obsojali masturbacijo, zunajzakonsko spolnost, a tudi spolnost v zakonu, ki ni upoštevala možnosti spočetja. Poudarjali so vrednost devišstva in pomen vzdržnosti, spolna »vzgoja« pa je temeljila na prikrivanju in strašenju ter govorjenju o »skritih delih« in »sveti sramežljivosti«, kar ni ravno koristilo boju proti spolnim boleznim, kjer sta bili nujni preventiva in vzgoja. Kontracepcijo je najprej sicer prepovedala Cerkev, odklanjale pa so jo tudi elite militariziranih nacionalnih držav, čeprav so nekateri v kontracepciji za nižje sloje videli rešitev problema revščine in prenaseljenosti. Če smo pri vseh omenjenih grehah omenjali različno – dvojno moralo, to še toliko bolj velja za odnos do moške in ženske spolnosti. Moškim je dovoljeno več – njihove predzakonske spolne izkušnje so zaželeno, občasni »izleti« so jim dovoljeni tudi v zakonu (če doma »ne dobijo«), spolni priročniki in vzgoja pa

se v glavnem ukvarjajo prav z moškimi. Ženska je na tem področju izrazito podrejena – zakonska spolnost je streženje moškemu užitku brez lastne aktivne udeležbe, prostitutke kot nujen pogoj spolnih izletov in izvajalke »praktičnega dela« spolnega izobraževanja pa so še vedno izobčene in obsojane. Podobno kot ženske so ožigosani nižji sloji – podtikajo jim moralno šibkost in razuzdanost, v primeru okužbe s spolnimi boleznimi pa so do njih mnogo manj strpni in razumevajoči. Največ je za žensko enakopravnost na področju spolnosti naredila raba kontracepcije in vključevanje žensk v družbeno in ekonomsko življenje (zaposlovanje, šolanje), s čemer je bil po mnenju tradicionalistov zabit zadnji žebelj v krsto moralne patriarhalne družbe. K dozorevanju družbe na področju spolnosti so mnogo pripomogle tudi izredne razmere (prva svetovna vojna), ki so navrgle nove dileme in vprašanja od regulacije prostitucije kot nujnega ventila za sproščanje (zlasti) moških frustracij do novih pristopov k zdravljenju spolnih bolezni (anonimnost, medicinski pristop namesto moraliziranja) in preusmerjanja vojaških misli k manj spornim zadevam (koncerti, šport, gledališke predstave). Razuzdana vojna leta so zaznamovala tudi povojno obdobje, saj so številni okuženi vojaki prenesli spolne bolezni domov in poskrbeli za nove skrbi zdravnikov in higienikov, ki pa v okuženih, podobno kakor prej pri alkoholikih, nehajo gledati grešnike in jih začnejo obravnavati kot bolnike.

Avtorica Meta Remec s svojo drugo knjigo o morali in skušnjavah učinkovito zaključi zgodbo, ki jo je zasnovala s svojim prvencem o higieni in snagi v meščanski družbi. S pomočjo arhivskih virov in res impozantne bibliografije (večinoma) tujih in pri nas manj poznanih avtorjev ji je uspelo zlesti v tesna, vlažna, smrdljiva in zatohla bivališča vaškega in mestnega proletariata, baha meščanske salone – v tej knjigi pa tudi med rjuhe in v jedilnice naših prednikov ter odstreti nekaj najbolj zamolčanih in skritih plati življenja v meščanskem 19. stoletju. Delo priporočam zlasti študentom in bodočim raziskovalcem te tematike, po njem pa bodo zaradi zanimive vsebine in prijetnega, tekočega, a vendar strogo znanstvenega sloga pisanja, gotovo posegli tudi številni drugi ljubitelji zgodovine. Ker zgodovina – kakor tudi življenje samo, ni le ravna cesta prelomnih dogodkov ter niz imen in priimkov, ljudje pa ne roboti, ki si ne bi hoteli ali znali ob to cesto postaviti dovolj gostiln...

Aleksander Žižek

Umori na slovenskem podeželju

Mateja Ratej, *Vojna po vojni. Štajerske kmečke družine v dvajsetih letih 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2016. 157 strani.

Velika oziroma prva svetovna vojna ni le povzročila milijone mrtvih in sirot, razpad imperijev in posledično preoblikovanje nacionalnega in političnega zemljevida, temveč je bistveno načela in spremenila tudi družbeno strukturo s kulturnimi vzorci, družbenimi normami ter vrednostnimi sistemi vred. Tako drugod kot na Slovenskem, tako v mestih kot na deželi. Vojne razmere, v katerih so zaradi dolgotrajne odsotnosti mož, ženskam pripadle nove vloge, od družinskih do gospodarskih, so močno omajale tradicionalne patriarhalne odnose, še posebej odnose med spoloma. Čeprav je o pravi ženski emancipaciji v modernem pomenu besede še preuranjeno govoriti, pa je vojna vendarle sprožila začetek preoblikovanja socialne in družbene vloge žensk, v sicer omejenem, a vendarle zaznavnem obsegu pa spremenila tudi njihovo samopodobo in samozavedanje. Slednja ni le dodatno begala iz fronte ali ujetništva vrnjenih in z vojnimi grozotami dodobra travmatiziranih hišnih gospodarjev, ampak je očitno ogrožala tudi same temelje vladavine moškega sveta, ki jo je posledično dojemal kot nevarnost ter se temu primerno tudi odzival nanjo.

Takšen, z vojno in zaradi nje na najrazličnejših ravneh bistveno spremenjeni miselni svet, predstavlja izziv, izhodišče in okvir raziskovalne vneme avtorice dela *Vojna po vojni*. Pri čemer zgodovinarica dr. Mateja Ratej preteklost najraje proučuje in razlaga skozi konkretne zgodbe malega človeka, ki je na lastni koži občutil vihar zgodovine, iz njega izšel usodno zaznamovan, za nameček pa ga je ta velika zgodovina potisnila na svoj rob in pahnila v anonimnost. In prav »rehabilitacija anonimnih«, kot sama pravi, Ratejevo najbolj vznemirja. Zato ne preseneča, da izpod njenega peresa iz pozabe in anonimnosti vedno znova vstajajo novi, praviloma tragični junaki. Kot so protirevolucionarni ruski emigranti, ki so se množično zatekli v novonastalo državo južnih Slovanov, ali pa ostali postmonarhični begunci ter prišleki, kakršna sta bila iz daljne Bukovine v Maribor prebegla zakonca Tofan. Njihove presunljive in mestoma celo bizarne usode je Ratejeva na podlagi ar-

hiviranih kazenskih spisov analizirala v svojih zadnjih, leta 2014 oziroma 2015 izdanih monografijah *Ruski diptih: Iz življenja ruske emigracije v kraljevini SHS* ter *Begunstvo profesorja Tofana: Kulturnozgodovinski prerez Maribora v dvajsetih letih 20. stoletja*.

V obeh študijah se avtorica z občudovanja vredno raziskovalno strastjo loteva deviantnih dogodkov in njihovih akterjev oziroma se, kot je v predgovoru njene prejšnje študije zapisal dr. Oto Luthar, »osredotoča na anomalije oziroma primere, ki ne ponazarjajo pričakovanih ali uveljavljenih norm, ampak od njih odstopajo«. Gre torej za vzorčen primer t.i. mikrozgodovine, ki z detajlno analizo in rekonstrukcijo nekega manjšega, na prvi pogled historično irelevantnega dogodka ali pojava, in njegovim umeščanjem v najširši družbeni, kulturni ter politični kontekst, dejansko omogoča neposreden vpogled in olajša razumevanje življenja in razmišljanja ljudi v določenem času in prostoru. Tovrsten metodološki pristop in koncept je v zahodnem zgodovinopisju prisoten že desetletja, v našem prostoru pa še dokaj svež, a čedalje opaznejši in prodornejši, pri čemer mu že dobrih dvajset let domicil nudi prav naša revija *Zgodovina za vse*, katere stalna sodelavka je tudi Ratejeva.

V knjigi *Vojna po vojni* pred bralca stopajo štiri mikrozgodovinske študije, nastale na podlagi kazenskih

spisov mariborskega okrožnega sodišča, hranjenih v Pokrajinskem arhivu Maribor. Njihovo izhodišče in glavni predmet so kruti zločini, ki so se pred skoraj stoletjem zgodili nekje na našem podeželju. In ki jih je glede na njihovo strukturo, zaplete in razplete ter zahvaljujoč izraziti narativnosti, mogoče brati tudi kot napete krimiče, ki kar kličejo po ekranizaciji. A ker se vsebine dobre kriminalke ne spodobi vnaprej izdati, se na tem mestu raje zadržimo na širši kulturnozgodovinski freski, ki jo odslikavajo vse štiri zgodbe. Z njo Ratejeva ostaja v dvajsetih letih dvajsetega stoletja, prav tako na Štajerskem, le da se od emigrantov in pogojno rečeno urbane okolja, vrača h koreninam, se pravi na domačo grudo in k domačemu, »avtohtonemu« človeku. Od manjšine k prevladujoči večini, tako v družbeno-socialnem kot etnično-nacionalnem smislu. Kljub pospešeni industrializaciji in urbanizaciji, ki ji na Slovenskem sledimo od osemdesetih in devetdesetih let devetnajstega leta stoletja naprej, je kmečko prebivalstvo tudi v desetletju po koncu prve svetovne vojne tvorilo večino tukajšnje populacije. Tako se je ob ljudskem štetju leta 1931 več kot 60% prebivalstva takratne Dravske banovine preživljalo s kmetijskimi dejavnostmi, pri čemer je bil delež kmečke populacije najvišji prav na severovzhodu Slovenije, se pravi v Prekmurju in na Štajerskem. Kamor sodi tudi mikrokolje mariborskega zaledja, ki ga pod drobnogled vzame avtorica ter skozi usode štirih kmečkih družin razlaga, če se zatečemo k besednjaku nekih drugih časov, tako njegovo materialno bazo kot duhovno nadgradnjo. Predvsem pa že na začetku in po hitrem postopku opravi z nekaterimi bodisi zakoreninjenimi bodisi na novo izumljenimi stereotipi in miti. Ne le s predmoderno, romantično, a kljub temu še kako živo in (vedno bolj) aktualno predstavo o skromnih, pridnih, poštenih in dobrih kmečkih ljudeh, ampak tudi o slovenski biti, katere varuh in ohranjevalec naj bi bila prav domača vas, v kateri naj bi, za razliko od večinoma nemških ali ponemčenih tržanov in meščanov, živeli pravi Slovenci. V to, tako rekoč ponotranjeno predstavo o klenu in ponosni narodni zavesti in identiteti spodnještajerskega podeželskega prebivalstva, avtorica povsem upravičeno podvomi, ko že v uvodu zapiše, da »artikuliranega in enoznačnega slovenskega nacionalnega zavedanja pri kmetih mariborskega zaledja v obravnavanih primerih ni opaziti././ četudi so se skoraj zagotovo razumevali kot Slovence.« V izredno revnem, gospodarsko, socialno in kulturno zanemarjenem okolju, kamor sta sodila okraja Maribor – levi breg ter Ptuj – okolica »se je kmečko prebivalstvo vsakodnevno ukvarjalo predvsem s preživetjem, pri čemer je svojo duševnost v skladu z družbenimi konvencijami napajalo z vero v (katoliškega) boga.« Pri čemer so »lokalne kmečke skupnosti svoje člane vrednotile na podlagi njihovega odnosa do (kmečkega) dela in ne predvsem na podlagi njihove (jezikovne, nacionalne, politične) pripadnosti«. Z drugimi

besedami, za status in ugled posameznika v njegovem okolju sta bila njegova narodna zavest in jezik, ki ga je uporabljal, precej drugotnega pomena. Kar je zares štel sta bila njegova marljivost in bogaboječnost. Vsaj tista na zunaj, pri kateri je pogosto šlo za precejšen razkorak z vsakodnevno prakso, ki je krepko odstopala od katoliške moralke ali pa bila celo v njenem popolnem nasprotju, pri čemer, da ne bo pomote, se kmetje glede dvoličnosti in preračunljivosti niso kaj dosti razlikovali od meščanov. Predvsem pa so bili ljudje v razmerah hude socialne neenakosti, ki je pogojevala najrazličnejše oblike podreditve ter vsakodnevni boj za preživetje, za izboljšanje svojega materialnega položaja, ali, še konkretnije, za kos zemlje, pripravljeni storiti tako rekoč vse, mnogi tudi lagati ali celo ubijati. Dejanja glavnih in stranskih junakov morilskih črtic vse to izdatno in neštetokrat potrjujejo, prav tako pa pričajo o neizmerni surovosti, ki ni le spremljala medčloveške odnose, ampak je bila vanje globoko vtkana. Fizično in verbalno nasilje do žensk in otrok je bilo nekaj tako samoumevnega, da je pozornost skupnosti vzbudilo šele v najekstremnejših primerih, kakršni so opisani v knjigi. Seveda bi bilo preveč enostavno za to kriviti zgolj vojno. Slednja je, kot vsaka druga, gotovo prebudila in okreplila najtemnejšo človeško plat, ki je še dolgo po njenem koncu ostajala neobrzdana. A vendarle je bila tradicionalna družba že v osnovi vse prej kot idilična in harmonična, na kar se v poosamosvojitveni vrednostni restavraciji arhetipskega in arhaičnega slovenstva rado pozablja. Svet naših starih je bil, hoteli ali ne, krut in neizprosen. Ne le pred stoletjem ali več, ampak še nedolgo nazaj. Konec koncev je druga svetovna vojna to globoko zakoreninjeno surovost še bolj razplamtela in čeprav je njen bratomorni spopad stare medsosedske napetosti in fantovsko vročernost preusmeril na ideološko raven, je pod njenim površjem pogosto šlo za isto stvar. Tudi po letu 1945 so patriarhalni odnosi vztrajno kljubovali humanizaciji in modernizaciji, ki jo je nova oblast z ukrepi in parolami (pa tudi palico) bolj ali manj uspešno, predvsem pa dosti počasneje, kot bi si želela, vbijala v človeška srca in možgane.

Priložnosti za nadaljevanje različnih, a obenem primerljivih mikrozdgodovinskih študij tako ostaja na pretek, prav njihov seštevek pa predstavlja najboljši približek tega, čemur pravimo nacionalna zgodovina. Čeravno se, po lastnih besedah, Ratejeva le-te izogiba, tudi njej velja sugestija k razmisleku o kakšni širši kulturnozgodovinski sintezi, ki bi v časih, ki jih živimo, bila nadvse dobrodošla ter dragocena. Za lažje dojetje tega, kdo smo in od kod prihajamo. In v izogib prehudega presenečenja, kadar spokojni mir naše tihe doline ne zmoti le veselo vriskanje ob zvoku frajtonarice, ampak tudi kakšen usodnejši in nevarnejši krik.

Tone Kregar

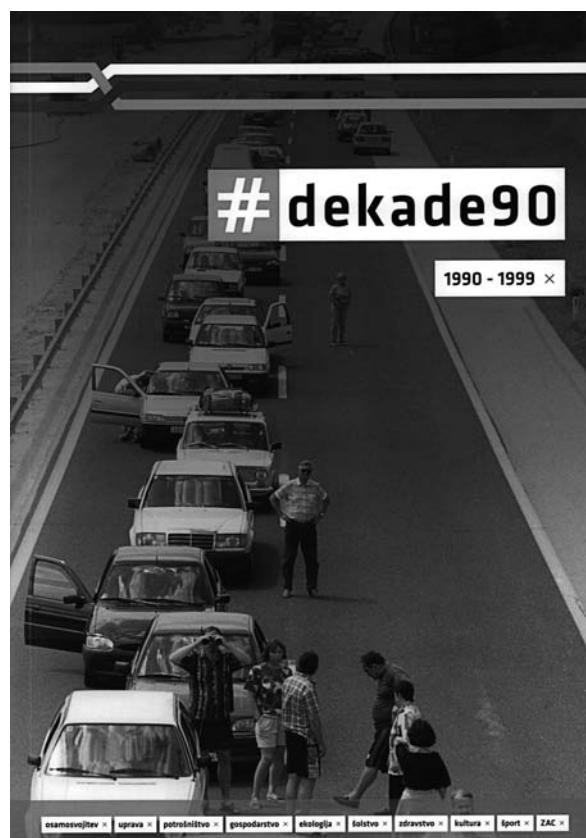
#dekade90

Dekade: devetdeseta. 1990-1999 @Celje. Uredila: Borut Batagelj, Sonja Jazbec. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2015. 76 strani

Serijska *Dekade* je skupni projekt strokovnih sodelavcev Zgodovinskega arhiva Celje, ki so se ga lotili v letu pred praznovanjem 60. letnice ustanovitve z obravnavo zadnjega desetletja preteklega stoletja, nadaljeval pa se bo v prihodnjih letih, do dekade, ko je arhiv bil ustanovljen, torej do petdesetih let. Serije so zasnovane kot projekt, ki obsega razstavo in katalog.

Obravnavano gradivo dekade predstavlja izbor arhivskega gradiva, vezanega na posamezna področja in dogodke, projekt pa nima ambicije podajati sintetičnih razlag in celostnega pregleda znotraj časovnega okvira 1990-1999. Potrebno je poudariti, da je razstavna dejavnost le ena izmed dejavnosti arhiva, s katero slednji poudarja pomen delovanja institucije in zavedanje o pomembnosti varovanja kulturne dediščine. Njegovo glavno poslanstvo je zbiranje in hramba gradiva, ki zaznamuje preteklost, sedanost in prihodnost posameznika in skupnosti, v kateri sobiva. Prav zato je projekt bil zastavljen tudi na način, da se vanj vključuje še gradivo pri ustvarjalcih in zasebnikih. Tako opazovalec in bralec lahko še bolj razširi interpretativne nastavke obravnave zadnje dekade dinamičnega 20. stoletja.

Vsako desetletje zaznamujejo številni posamični dogodki, ki ne bodo v spominu posameznika nikoli utonili v pozabo. V devetdesetih so se po naših cestah vozili jugeci, stoenke, katrce, poplesavali smo ob mični Heleni Blagne in Simoni Weiss, navijali za smučarske ase, kot so bili Jure Košir, Drago Grubelnik, Urška Hrovat, Nataša Bokal, Špela Pretnar, za rokometase Pivovarne Laško, dobili smo novo državo, nov denar, mobi-reglje, mobi-čuke, internet in računalnike ter nove načine dostopa do informacij. Socializem se je umaknil kapitalizmu, odpirali so se nakupovalni centri, z Jazbinškovim zakonom je marsikdo postal lastnik svoje strehe nad glavo in bili smo na poti, da postanemo nova Švica. Koliko se slednji nostalgичni spomin posameznikov pravzaprav odraža v ohranjenem arhivskem gradivu, je še eno od izhodišč projekta, ki nagovarja posameznike, da gradivo, ki je vezano na osebno doživljanje dekade, bodisi predajo arhivu bodisi ga vsaj delijo preko družabnih omrežij z oznako #dekade90 in tako individualne vtise poskušajo vtakati v kolektivno in večplastno doživljanje dobe.

Devetdeseta se začnejo z vstopom v novo državo. Na osmih straneh so predstavljeni dokumenti in slikovno gradivo, ki povzemajo dogajanje na Celjskem od plebiscita preko osamosvojitvene vojne do dejanske osamosvojitve. Zelo zanimiv je dokument *Program praznovanja ob razglasitvi samostojne Republike Slovenije v Celju 26. junija 1991* in slike s praznovanja razglasitve samostojnosti. Nato v drugem poglavju *Država, to smo mi*, spoznamo družbene in upravne spremembe, nastanek občin ter dogajanje okoli prvih demokratičnih večstrankarskih volitev na Celjskem. V katalogu so objavljene glasovnice in liste kandidatov.

Gospodarstvo in potrošništvo devetdesetih let je predstavljeno v poglavjih *Vse na enem mestu*, vse se zdi dosegljivo in *Knjižice in delnice*, kjer slikovno gradivo nazorno oriše porast potrošništva in gospodarske spremembe, ki jih je prinesla osamosvojitve.

Zanimivo in še danes zelo aktualno je poglavje s področja ekologije z naslovom *Poplava, suša, suša, poplava*, ki predstavi začetke zavedanja o nujnosti skrbi za okolje, v katerem živimo. Slike poplav in karta območja občine Celje, na kateri je bilo v 90. letih označeno območje onesnaženja s težkimi kovinami, so klicali h korenitim spremembam okoljevarstva.

Spremembe so v devetdesetih so posegle tudi v šolstvo. Uvedena je bila matura, ki je nadomestila sprejemne in diferencialne izpite za vpis na univerze. V tem poglavju najdemo tudi nekaj gradiva iz zasebnih zbirk.

Prej omenjene katastrofalne poplave na Celjskem so zaznamovale tudi dogajanje na področju zdravstva. Zaradi njih je bilo moteno delovanje Splošne bolnišnice Celje in kot se za arhiviste spodobi, so v tej povezavi izpostavili tudi uničenje medicinske dokumentacije. Veliko škodo je zaradi poplav utrpelo tudi področje kulture. Poglavlje *Brez d'narja ni muz'ke* dokazuje, da je bilo Celje vse prej kot zaspano mesto. Glede denarja težko sodim, ampak glasba je bila zelo glasna. Plesne predstave, Festival slovenskega filma, Dnevi komedije in številne celjske skupine je le nekaj poudarkov pestrega kulturnega nabora v Celju. Slikovito poglavje o športu izpostavi vrhunske športne dosežke celjskih športnikov, ki so krepili lokalno pripadnost. Obenem

pa se spomnimo tudi na številne možnosti za aktivno preživljanje prostega časa.

Za Zgodovinski arhiv Celje se je ob izteku devetdesetih končno pokazala učinkovita rešitev prostorske stiske, saj je bila na vidiku selitev v današnjo stavbo na Teharski cesti. Že pred 20 leti je arhiv pričel opozarjati nase in na svoje poslanstvo na drugačne načine. Raven izobrazbe se je dvignila, publicistična dejavnost je bila vredna zavidanja, kot eden izmed prvih pa se je arhiv pogumno podal tudi v moderno dobo računalnikov, služba pa postane bolj mobilna, saj pridobi še prvo lastno službeno vozilo – katrco.

Katalog je zasnovan v slogu devetdesetih, zelo razgibano in slikovito. Že naslovnica pa nas opomni na ciklično ponavljanje zgodovine. Če smo v devetdesetih letih tičali v zastojih zaradi gradnje avtoceste, v zadnjih letih stojimo zaradi popravil.

Anja Prša

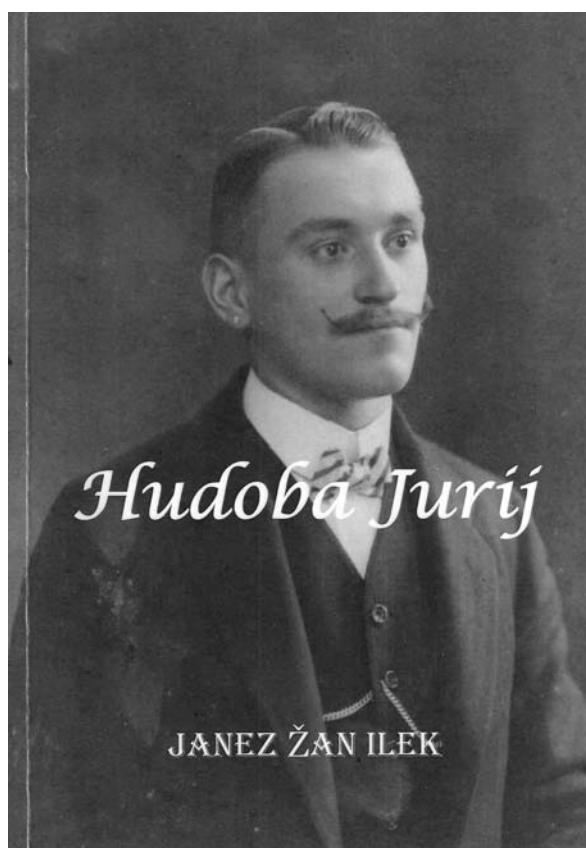
»Ko bom velik, bom pa lopof«

Janez Žan Ilek: *Hudoba Jurij: 1888-1985: obsoteljsko-kozjanska hudoba*. Podčetrtek: samozaložba, 2015. 243 strani.

Po prvencu leta 2011 z naslovom *Meja na reki Sotli 1991-2011* tokrat avtor prihaja med bralce s pripovedjo o življenju in kriminalni dejavnosti Jurija Plevnika. Knjiga predstavlja biografijo kozjanskega »Fakina«, ki je imel dolgo, pestro in zanimivo kriminalno preteklost.

Če je bil razbojnik Guzej kozjanski kriminalc 19. stoletja, je bil Jurij Plevnik kozjanski kriminalc 20. stoletja. Rodil se je leta 1888 v revni kmečki družini, torej 8 let po smrti razbojnika Guzeja. Plevnik je bil kriminalc celotno življenje in ob vsaki priložnosti do svojih poslednjih dni, to je do svojega 97 leta starosti. Za kriminalno življenjsko pot se je odločil že zelo zgodaj. Jurijeva »kariera« se je začela že v mladoletnem obdobju, ko je že pri sedemnajstih letih pristal v zaporu. Obsojen je bil zaradi ponarejanja dokumentov.

Plevnik je bil vsestranski in raznovrsten kriminalc. Bil je tat, goljuf, prevarant, ponarejevalec denarja in raznih dokumentov, odušni posojevalec denarja, lažni

ženitveni posrednik in požigalec. Na koncu je bil tudi prodajalec lažnih zdravilnih in drugih zdravstvenih krem, zvarkov in zdravil. V dolgoletni kriminalni karieri je morda zagrešil tudi težko kaznivo dejanje, to je

umor prve žene Terezije. Njena smrt je še bolj zavita v tančico skrivnosti, saj se po smrti ni opravila obdukcija. Hudoba Jurij je bil nagnjen in znan po nasilju, pretepanju in zanemarjanju svoje žene in otrok. Znanec na sodiščih je bil kar 77 let in še danes velja za najstarejšega obsojenca in zapornika v Sloveniji in nekdanji Jugoslaviji. Zadnjič je bil obsojen leta 1982 in je moral v zapor pri 94 letih. Zaporne kazni je prestajal v treh različnih državah: Avstro-Ogrski monarhiji, Kraljevini Jugoslaviji in socialistični Jugoslaviji. Morda pa je zaporno kazen prestajal tudi med nacistično okupacijo slovenskega ozemlja, vendar to ni dokazano.

Ob svojih kriminalnih dejavnostih je bil tudi dopisnik v razne slovenske časopise, predvsem liberalne *Narodni list* in *Štajerc* pod psevdonimom »Selski« žele v času Habsburške monarhije, kjer je rad napadal, blatil in širil laži o svojih sosedih in drugih kozjanskih rojakih. Po 2. svetovni vojni pa je pisaril predvsem v *Kmečki glas*, kjer je časopisne oglase in novice izkoriščal tudi za svoje kriminalne podvige. Bil je tudi politik in politični aktivist, v mladih letih je bil pristaš liberalne stranke in podpornik liberalnega politika Franca Robleka iz Žalca. V času socialistične Jugoslavije je predlagal preimenovanje kraja Virštanj v Titovo. Po 2. svetovni vojni je nekaj časa celo opravljal službo rubežnika občine Podčetrtek. Jurij Plevnik je bil znan tudi po svojih retoričnih in literarnih sposobnostih, rad je bral in se zanimal za leposlovje. Bil je tudi pesnik, leta 1946 je objavil pesmi *Marija na Svetih Gorah* pri Šempetru (danes Bistrica ob Sotli).

Jurij Plevnik je prikazan v knjigi z različnih zornih kotov, tako z družinskega, osebnega, kriminalnega, pa tudi z vojaškega kot udeleženec bojev 1. svetovne vojne in publicističnega vidika kot dopisnik v različne slovenske časopise. Kriminalna dejavnost in sodni procesi proti Plevniku so sicer podani natančno, podrobno in kronološko, vendar se spretno vključujejo še življenjske dogodivščine, različne zgodbe, časopisne objave in pričevanja različnih ljudi. Avtor knjige se je pri pisanju posluževal različnih virov, tako arhivskih, časopisnih, pisanih spominov Jurija Plevnika, pa tudi intervjujev in pričevanj ljudi in sorodnikov, ki so ga poznali ali imeli z njim opravka. V knjigi je objavljen tudi del zapisov iz Plevnikovega dnevnika. Edinstven vir, ki je bil dostopen avtorju in daje knjigi osrednji pečat, pa je zagotovo najmlajša hči Jurija Plevnika, Tonica Plevnik, ki je Janezu Iлеку omogočila dostop do očetovega dnevnika in slikovnega gradiva. Ob tem je sproti spoznavala še marsikatero norost, nepoznano kriminalno dogodivščino ali drugo podrobnost iz življenja svojega očeta. Jurij Plevnik je imel znanih kar 10 otrok, zagotovo še katerega nezakonskega. Prvi sin se mu je rodil leta 1912, starostna razlika med njegovimi otroci je bila kar 39 let.

Jurija Plevnika ne moremo označiti za kozjanskega »Robin Hooda« kot Guzeja, ker je kozjanski »hudoba« za razliko od Guzeja kradel in ogoljufal šibke, preproste ljudi in se je izogibal bogatih in razgledanih ljudi. Avtor, obenem upokojeni policijski inšpektor, v sklepnem poglavju primerja tudi oba kozjanska kriminalca. Skupno jima je bilo, da sta delovala na podobnem teritoriju, bežala in se skrivala na podobnih mestih in si našla tudi svojo ljubezen v istih krajih. Kot zanimivost, hiša, v kateri je Jurij Plevnik živel s svojo prvo družino, je bila v neposredni bližini kleti, kjer je Guzej padel v boju z orožniki. Bistveno sta se razlikovala v osebnostnih in etičnih značilnostih. Za razliko od Guzeja je Plevnik umrl naravne smrti. Guzej bo ostal v ljudskem glasu prepoznan kot pozitivna osebnost, saj je kradel bogatim in dajal revnim, Jurij pa kot hudoba in pokvarjenec, ki je okradel najraje male in preproste ljudi.

Kozjanski kraji še danes veljajo za podeželske, manj razvite in prometno odmaknjene kraje, zlasti v primerjavi z osrednjo Slovenijo. Bodo hitre družbene spremembe, razvoj informacijske tehnologije in globalizacija v 21. stoletju morda prinesli novega sodobnega kriminalca ali kozjanskega »Robin Hooda«?

Matej Ocvirk

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)
.....
.....
.....
.....

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: FIZIČNA – PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: DA NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): po predračunu (za pravne osebe) po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si

DA, naročam(o):

- izvod(ov) [Zgodovini.ce 15]: Janez Cvirn **DUNAJSKI DRŽAVNI ZBOR IN SLOVENCİ (1848–1918)** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 14]: Rolanda Fugger Germadnik **GROFJE CELJSKI MED ZGODOVINO IN MITOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: več avtorjev **OROŽNOV ZBORNIK** (12 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: več avtorjev **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENCİ, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: FIZIČNA – PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Davčna številka: Davčni zavezanec: DA NE (ustrezno označite)Način plačila (ustrezno označite): po predračunu (za pravne osebe) po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum:

Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:

Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje

tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si

www.zdc.si

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Bojan Cvelfar, Dragica Čeč,
Jure Gašparič, Tone Kregar, Jurij Perovšek, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Univerzalna decimalna klasifikacija prispevkov:
Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Naslovnica:

Hiša na vogalu današnje Prešernove in Stanetove ulice, v kateri je v letih 1829–1840 skupaj z družino prebival Johann Gabriel Seidl. Razglednica iz leta 1908 (Osrednja knjižnica Celje)

Zadnja stran:

Okrasna skleda, Dunajska manufaktura porcelana, okrog 1750. (Foto: Boris Farič, hrani: Pokrajinski muzej Ptuj – Ormož)

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318–2498

Revija je uvrščena v podatkovne baze Scopus, EBSCOhost in ProQuest.

The journal is listed in the databases Scopus, EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts in America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.

Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si